

HEYVANISTAN

(povest)

I FƏSİL.

“Malikanə” fermasının sahibi mister Cons gecə toyuq damının qapısını bağladı. Amma elə sərxoş idi ki, divardakı deşiyə bir şey tıxamaq yadından çıxdı. Arxa qapını təpiyi ilə vurub açdı. Əlində titrəyən fənin qaranlıqda açdığı işıqlı dairələrlə sağa-sola səndələyə-səndələyə həyətdən keçdi. Mətbəxdə çəlləyin dibində qalmış axırıncı stəkan pivəni birtəhər töküb içdi və missis Consun bayaqdan bəri xoruldadığı yatağına uzandı.

Yataq otağında işıq sönən kimi fermada narahat hərəkət başladı. Bütün günü şayiə gəzirdi ki, əslən Middluaytdan olan, sərgilərdə bir neçə mükafat qazanmış Mayor ləqəbli qoca donuz dünən qərribə yuxu görüb, bu gecə onu heyvanlara danışmaq istəyir. Odur ki gündüzdən mister Consu yuxuya verəndən sonra böyük anbarda yığılmaq qərara alınmışdı. Qoca Mayor (hamı onu belə çağırırdı, sərgilərdə isə “Uillinqdonun yaraşığı” adı ilə məşhurlaşmışdı) fermada böyük hörmət sahibi olduğundan onun çağırışı dinməz-söyləməz qəbul edilmişdi.

Mayor, həmişəki adəti üzrə, anbarın yuxarı tərəfində, səkiyə döşənmiş samanın üstündə yerini rahatlayıb gözləyirdi. Başının üstündəki dirəkdən fənər asılmışdı. Mayorun artıq on iki yaşı vardı. Son vaxtlar boyundan çox eninə verirdi. Qabağa çıxmış iti dişlərinin qorxunluğuna baxmayaraq, yenə də gözlərində müdriklik və xeyirxahlıq işığı parlayan nəcib görünüşlü donuz təsiri bağışlayırdı. Heyvanlar hamısı gəlib yerlərini tutana qədər xeyli vaxt keçdi. Əvvəlcə üç köpək – Blyubell, Cessi və Pinçer içəri girdilər. Onların ardınca donuzlar gəlib səkinin qabağında, samanın üstündə özlərinə yer elədilər. Toyuqlar pəncərənin önünə toplandılar, göyərçinlər itələşə-itələşə dam dirəklərinə qondular, qoyunlarla inəklər isə donuzların arxa tərəfində döşəməyə uzanıb, həmişəki adətləri üzrə dərhal gövşək vurmağa başladılar. Qoşqu atları Bokserlə Klover bir yerdə gəldilər. Onlar enli, tüklü dırnaqlarının mümkün qədər az yer tutmasına və kiçik heyvanların ayaqları altında qalıb əzilməməsinə çalışaraq ehtiyatla hərəkət edirdilər. Klover ortayaşlı, boylu-buxunlu madyan idi. Dördüncü dayçasını dünyaya gətirəndən sonra əvvəlki zərifliyini itirmişdi. Bokserin görkəmi isə baxanlarda istər-istəməz hörmət doğururdu. Yerdən yalına qədərki hündürlüyü 6 futdan çox olardı. Gücü iki adi atın gücündən az deyildi. Burnunun üstündəki qaşqası ona bir az səfeh görkəm verirdi. Elə, əslində də, Bokser intellekt sarıdan axsayırdı. Lakin həlim xasiyyətinə və fəvqəladə əməksevərliyinə görə hamının hörmətini qazanmışdı. Atlardan sonra Müriəl, ağ keçisi və Bencamin adlı uzunqulaq içəri girdilər. Bencamin fermanın ilk sakinlərindən idi və yaramaz xasiyyəti ilə seçilirdi. Çox az danışırdı.

Ağzını açanda isə mütləq nə isə lağlağı bir söz deyirdi. Məsələn, bir dəfə demişdi ki, cənab Allah quyruğu ona mığmığadan qorunmaq üçün verib. Lakin həm mığmığalar, həm də quyruğu olmasaydı, daha məmnun qalardı. Fermadakı heyvanlar heç vaxt Bencaminin güldüyünü görməmişdilər. Səbəbi ilə maraqlananlara gülməyə heç bir əsas olmadığını deyirdi. Bunu çox nəzərə çarpdırmasa da, Bokserlə möhkəm dost idilər. Bazar günlərini əksər hallarda bostanın arxasındaki hasarlanmış otlaq yerində birlikdə keçirir, dinib-danışmadan sakitcə otlayırdılar.

Bokserlə Klover təzəcə uzanmışdılar ki, analarını itirmiş bir dəstə ördək balası anbara soxuldu. Onlar qaqqıldasaaraq otərəf-butərəfə qaçışır, təsadüfən ayaq altında qalıb əzilməmək üçün özlərinə təhlükəsiz yer axtarırdılar. Kloverin qabağa uzadılmış ayaqlarının müdafiə səddi kimi əla boşluq yaratdığını görüb ora doluşdular və dərhal da yuxuya getdilər. Sonra mister Consun ikiyerlik arabasına qoşduğu Molli – səfeh, lakin yaraşıqlı balaca ağ madyan ağzındaki qəndi xırçıldada-xırçıldada naz-qəmzə ilə anbara girdi. O, qabaq sıralarda özünə yer tapdı. Dərhal da içəridəkilərin diqqətini cəlb etmək ümidi ilə yalına bağladığı qırmızı lenti oynatmağa başladı. Ən axırda pişik gəldi. Həmişəki adəti üzrə, isti yer tapmaq üçün otərəf-butərəfə boylandı, axırda da özünü Bokserlə Kloverin arasına verdi. Mayor danışmağa başlayandan o, yerində aramsız qurdalanır və astadan mırıldanırdı. Odur ki deyilənlərdən bir kəlmə də eşidə bilmədi.

Arxa qapının yanında, payanın üstündə mürgü döyən əl qarğası Moiseydən başqa, bütün heyvanlar yığışmışdı. Mayor hamıya yerini rahatlamağı təklif edəndən və səbirlə sakitlik yaranmasını gözləyəndən sonra boğazını təmizləyib sözə başladı:

-Yoldaşlar, yəqin, hamınız dünən gecə qərribə yuxu gördüyümü eşitmişiniz. Yuxu məsələsinə sonra qayıdacağam. Əvvəl başqa sözüm var. Yoldaşlar, bundan sonra hələ uzun müddət sizinlə birlikdə olacağımı düşünmürəm. Odur ki dünya ilə vidalaşmamışdan əvvəl həyat təcrübəmi hamınızla bölüşməyi özümə borc sayıram. Mən uzun ömür yaşamışam. Donuz damında tək-tənha qaldığım gecələrdə fikirləşmək üçün kifayət qədər vaxtım olub. Sizi əmin edə bilərəm ki, yer üzündə mövcudluğun mənasını indi hər heyvandan daha yaxşı anlayıram. Sizinlə də elə bu barədə danışmaq istəyirəm.

Beləliklə, yoldaşlar, soruşa bilərsiniz ki, yer üzərində mövcudluğumuzun mənası nədən ibarətdir? Gəlin həqiqətin gözünə dik baxaq: həyatımız qısa və miskindir, zəhmət və zillətlə doludur. Doğulduğumuz gündən bizə ancaq nəfəsimizi canımızda tutmağa kifayət edəcək qədər yem verirlər. Kimin bədənində gücü, təpəri varsa, son nəfəsi ağzından çıxana qədər işləməlidir. Günlərin birində, artıq işə yaramadığımız aydın olanda isə tərəddüdsüz-filansız hamımızı sallaqxana bıçağının altına göndərirlər. İngiltərədə bir yaşına dolmuş elə heyvan yoxdur ki, haqqı çatan istirahətin, yaxud xoşbəxtliyin nə olduğunu bilsin. İngiltərədə heç bir heyvan azad deyil. Yaşayışımız başdan-başa miskinlik və köləlikdən ibarətdir. Həqiqət belədir.

Bəlkə, bu təbiətin adi qanunudur? Bəlkə, torpaqlarımız yetərincə məhsuldar olmadığına, öz sakinlərinin həyatını təmin edə bilmədiyinə görə başımıza bu işlər gəlir? Yox, yoldaşlar, min dəfə yox! İngiltərənin iqlimi mülayimdir, torpaqları barlı-bəhərlidir. Bu ölkə indiki sakinlərindən

qat-qat artıq heyvanı yedirib bəsləməyə qadirdir. Təkcə bizim fermada bir düjün at, iyirmi inək, yüzlərlə qoyun saxlamaq mümkündür. Onların həyatlarının rahatlıq içərisində, təsəvvürünüzə gətirmədiyimiz şəxsi ləyaqət, hər kəsin izzəti-nəfsinə hörmət şəraitində keçməsinə təmin etmək olar. Bəs elə isə biz nə üçün bu cür acınacaqlı vəziyyətdə yaşayırıq? Çünki zəhmətimizin bütün bəhrələrini İnsan oğurlayır. Budur, yoldaşlar, qarşımıza çıxan bütün sualların cavabı! Bu cavab tək bir sözdən ibarətdir – İnsan! Bizim yeganə düşmənimiz İnsandır! İnsanı səhnədən uzaqlaşdırın, o zaman aclığı, ehtiyacı, kölə əməyini doğuran səbəblər də aradan qalxacaq!

İnsan yeganə məxluqdur ki, heç nə istehsal etmədən hər şeyə sahib çıxır. O, süd vermir, yumurtlamır, kotana qoşulmaq üçün çox zəif, dovşanı qovub tutmaq üçün çox astagəldir. Amma bununla belə bütün heyvanların üzərində hökmrandır. O, zavallı heyvanları qabağında qul kimi işlədir, onlara yalnız acından ölməmələri üçün yem verir. Qalan nə varsa, hamısına özü yiyələnir. Torpaq bizim zəhmətimizlə becərilir, peyimizdən gübrə kimi istifadə olunur. Ancaq heç birimizin dərimizdən savayı, özgə sərvətimiz yoxdur. Bax siz, qarşımda uzanıb gövşək vuran inəklər, keçən il neçə min qallon süd vermisiniz? Onunla heç olmasa, buzovlarınızı doyunca əmizdirə bilərdiniz. Amma xəbəriniz də yoxdur ki, süd hara getdi, necə oldu? Aydın məsələdir, düşmənlərimiz onu son damlasına qədər boğazlarına töküblər. Siz, toyuqlar, ötən il nə qədər yumurta vermisiniz, nə qədər cücə çıxarmısınız? Hanı onlar? Hamısı bazara göndərilib. Çünki Consun və adamlarının əlləri daim pulla oynamaalıdır. Klover, de görüm əziyyətlə böyütdüyün dörd balan haradadır? Axı qoca vaxtında onlar sənin arxan, köməyin olmalı idilər. Hamısı bir yaşlarına çatan kimi satılıb. Dayçalarının heç birinin üzünü ömrün boyu görə bilməyəcəksən. Dörd ağır doğuşdan, kotana qoşulub bu qədər yer şumlayandan sonra bir ovuq yulafdan və küncünə qısıldığın uçuq tövlədən başqa sənə nəyin var?

Hətta bu miskin həyatımızın da təbii axarı ilə sona çatmasına imkan vermirlər. Şəxsən özümə bağlı şikayətçi deyiləm. Hər halda. bəxtim gətirib. On iki il ömür sürmüşəm, dünyaya dörd yüzdən çox övlad gətirmişəm. Normal donuz ömrü yaşamışam. Amma istənilən halda heç bir heyvan həyatının sonunda canını amansız bıçaqdan qurtara bilmir. Bax siz, qarşımda oturan gənc, məsum donuz balaları, bir il keçməmiş hamınızın həyatı bu hasarın çölündə sona yetəcək. Heç nə görmədən dünyadan köçüb gedəcəksiniz. Bu dəhşətli tale inəkləri, qoyunları, donuzları, toyuqları – bir sözlə, hamımızı gözləyir. Hətta atların və itlərin də bəxti gətirmir. Bax, Bokser, zaman keçəcək, qüvvətli əzələlərin gücdən düşəndə Cons tərəddüd etmədən səni sallaqxanaya satacaq. Orada başını kəsəcəklər, leşindən itlərə yem bişirəcəklər. Amma qoy itlər də sevinməsinlər. Qocalıb dişləri töküləndə, daha bir iş yaramayanda Cons onların da boyunlarına kərpic bağlayıb yaxınlıqdakı nohurda batıracaq.

Bütün bunlardan sonra, yoldaşlar, fəlakətlərimizin insan nəslinin zülmündən qaynaqlandığı sizə gün kimi aydın deyilmi? Biz İnsanı devirməliyik, yalnız o zaman zəhmətimizin bəhrəsinə sahib çıxma bilərik. İstəsək, hətta bir gecə ərzində zənginliyə və sərbəstliyə qovuşa bilərik. Bunun üçün nə etməliyik? Gecə-gündüz çalışmalıyıq, bədənimizi və ruhumuzu İnsan nəslinin hakimiyyətini devirməyə hazırlamalıyıq. Yoldaşlar, mən sizi Üsyana səsləyirəm. Bilmirəm, bu Üsyan nə vaxt olacaq – bir həftə, yoxsa yüz il sonra?! Lakin altımdakı samanı gözümlə gördüyümə inandığım

kimi, ədalətin də tez, ya gec zəfər çalacağına o qədər inanıram. Bu fikri əsla yadınızdan çıxarmayın, yoldaşlar! Həyatınızın sonuncu saatına qədər onun gerçəkləşməsi üçün çalışın. Bir də hamınıza vəsiyyətim budur, dediklərimi özünüzdən sonra gələnlərə də çatdırın. Qoy gələcək nəsillər tam qələbə qazanılana kimi mübarizəni davam etdirdinsilər.

Yoldaşlar, onu da yaddan çıxarmayın ki, qətiyyət və iradəniiz sarsılmaz olmalıdır. Gərək qarşı tərəfin gətirdiyi heç bir dəlil-sübut sizi tutduğunuz yoldan çəkəndirməsin. İnsanın və heyvanların ümumi maraqlarının olması, bir tərəfin inkişaf və tərəqqisinin o biri tərəfin də rifah və yüksəlişinə yol açması haqqında deyilənlərə heç vaxt qulaq asmayın! Bunlar hamısı ağ yalandır. İnsanı öz şəxsi maraqlarından başqa, heç bir canlının mənafeyi düşündürmür. Biz heyvanlar arasında isə bundan sonra qoy sarsılmaz birlik, mübarizədə bərküyən dostluq ruhu hökm sürsün! Bütün insanlar düşməndirlər! Bütün heyvanlar dostdurlar!

Mayor sözünü qurtarmağa macal tapmamış bərk səs-küy qopdu. O danışan zaman dörd iri siçovul deşiklərdən çıxmış, yuvalarının qabağında çöməlib Mayorun nitqinə qulaq asmağa başlamışdılar. Ortaya bir anlıq sakitlik çökəndə itlər onları görmüş, üstlərinə atılmışdılar. Yalnız qaçıb yuvalarına soxulmaları siçovulları gerçək ölümdən qurtarmışdı.

Mayor qabaq ayağını yuxarı qaldırıb hamını sakitliyə çağırırdı:

-Yoldaşlar, bir məsələni də həll etməliyik. Gəlin aydınlaşdıraq: siçovullar və adadovşanları kimi vəhşi heyvanlar bizim dostlarımızdır, yoxsa düşmənlərimiz? Məsələni iclasın müzakirəsinə çıxarıram: siçovulları özümüə yoldaş saya bilərikmi? Gəlin səs verək.

Səsvermə dərhal keçirildi və siçovulların heyvanlara yoldaş sayılması qərarı böyük səs çoxluğu ilə qəbul olundu. Yalnız dörd heyvan – üç itlə bir pişik qərarın əleyhinə səs vermişdi. Sonradan pişiyin məsələnin həm lehinə, həm də əleyhinə səs verdiyi aşkara çıxmışdı.

Mayor davam etdi:

-Deyiləcək bir neçə sözüm də var. Dönə-dönə təkrar edirəm. İnsana, onun bütün istəklərinə qarşı düşmənçiliyin hər birinizin borcu olduğunu heç vaxt unutmayın! İki ayağı üstə gəzən hər bir canlı düşmənimizdir! Dörd ayağı üstə gəzən, yaxud uçan hər canlı dostumuzdur! Bir şeyi də yadınızda saxlayın. İnsana qarşı mübarizə apararkən biz heç vəchlə özümüə ona bənzətməyə çalışmamalıyıq. Hətta mübarizə qələbə ilə başa çatandan sonra da İnsanın həyat tərzini qəbul etməyin. Evdə yaşamaq, yorğan-döşəkdə yatmaq, paltar geymək, spirtli içki içmək, siqaret çəkmək, pulgirliyə qurşanmaq və ticarətlə məşğul olmaq heç vaxt, heç bir heyvanın ağına da gəlməməlidir. İnsanın vərdislərinin hamısının mayasında pislilər dayanır. Nəhayət, heç bir heyvan öz həmcinsinə zülm etməməlidir. Zəif, yaxud güclü, ağıllı, yaxud səfeh olsaq da, hamımız qardaş! Heç bir heyvan digər heyvanı öldürməməlidir. Bütün heyvanların hüquqları bərabərdir.

İndi isə, yoldaşlar, dünən gecə gördüyüm yuxunu sizə danışmaq istəyirəm. Yuxuda da olsa qovuşduğum arzunu sözlə təsvir etməkdə acizəm. Bu üzərində İnsan yaşamayan torpaqla bağlı arzudur. Yadıma çoxdan unudulmuş saydığım bir çox şeylər düşdü. Uzun illər bundan əvvəl, hələ mən balaca çoxka olanda anamla rəfiqələri köhnə bir mahnı oxuyurdular. Ancaq onlar mahnının yalnız melodiyasını və ilk üç sözünü bilirdilər. Balaca vaxtı mən də bu melodiyanı öyrənmişdim. Amma sonra unudtum. Və qəribədir, dünən gecə yuxumda həmin melodiyanı xatırladım. Ən təəccüblüsü budur ki, mahnının sözləri də yadıma düşdü. Heyvanların bu mahnını çox-çox illər bundan əvvəl oxuduqlarına, sonra isə nəsillərin yaddaşından silindiyinə şübhəm yoxdur. Yoldaşlar, indi həmin mahnını sizə oxuyacağam. Artıq qocalmışam, səsim xırıltılı çıxır. Ancaq əminəm ki, melodiyını və sözləri sizə öyrədəndən sonra onu məndən də yaxşı oxuyacaqsınız. Mahnı “İngiltərənin heyvanları” adlanır.

Qoca Mayor boğazını təmizləyib oxumağa başladı. Səsi, doğrudan da, xırıltılı çıxırdı. Lakin yetərincə yaxşı oxuyurdu. Mahnının “Clementine” və “La Cucaracha”nı xatırladan ahəngini həyəcənsiz dinləmək olmurdu. Sözləri də gözəldi:

İngiltərə, İrlandiya heyvanları,
Torpaqların, iqlimlərin canlıları!
Qulaq asın müjdə dolu xəbərimə,
Yaxınlaşır gələcəyin xoş anları!

Əvvəl-axır o xoş günü görəcəyik,
Qəddar İnsan taxt-tacından devriləcək!
Bol bəhrəli İngiltərə torpaqları
Heyvanların özlərinə veriləcək.

Buruntaqlar açılacaq burnumuzdan,
Kürəyimiz ağır yükdən qurtulacaq.
Bizi xofa salmayacaq qırmanc səsi,
Aclıq, əzab həmişəlik yox olacaq!

Göz önündə canlandırın bu səhnəni:
Arpa, buğda, zərif yulaf, yaşıl otlar...
Yonca, paxla, silos, şəkər çuğunduru...
Gün görəcək həm atalar, həm övladlar!

Nur yağacaq İngiltərə çöllərinə,
Axar sular durulacaq, çağlayacaq!
Biz azadlıq arzusuna qovuşanda
Sərin yellər ruhumuzu oxşayacaq!

O günlərə qovuşmadan ölsək belə,
O günlərin xatirinə çalışaq biz!
Ey inəklər, atlar, qazlar, hinduşkalar
Azadlığın eşqi ilə alışıq biz!

İngiltərə, İrlandiya heyvanları,
Ormanların, iqlimlərin canlıları!
Hər tərəfə yayın müjdə xəbərini,
Yaxındadır gələcəyin xoş anları!

Mahnı heyvanların arasında vəhşi bir həyəcan yaratdı. Mayor axırncı sözə çatmamış onlar təkrarlamağa başladılar. Ən kütbeyinləri belə artıq melodiyanı tutmuş və bir neçə sözü yadlarında saxlamışdılar. Donuzlarla itlər yetərincə ağıllı heyvanlar olduqlarından az müddət ərzində həm melodiyanı, həm də sözləri öyrənə bilmişdilər. Bir neçə cəhddən sonra bütün ferma heyrətamiz yekdilliklə oxunan “İngiltərə heyvanları”nın sədalarından lərzəyə gəlmişdi. İnəklər ritmə uyğun mouldayır, itlər hürüşür, qoyunlar mələşir, atlar kişnəyir, ördəklər qaqqıldaşırdılar. Mahnı heyvanların o qədər xoşuna gəlmişdi ki, özləri də fərqiñə varmadan artıq onu beş dəfə

oxumuşdular. Əgər ortalığa gözlənilməz maneə çıxmasaydı, bəlkə də, səhərə qədər susmayacaqdılar.

Lakin bədbəxtçilikdən, mister Cons səs-küyə yuxudan oyandı. Həyatə tülkü girdiyini zənn edib həmişə yataq otağının küncündə saxladığı tüfəngi götürdü, qaranlığa bir neçə dəfə atəş açdı. Güllələr anbarın divarına dəydi. Toplantı dərhal dayandırıldı. Hərə öz yerinə qaçdı. Toyuqlar uçuşub damın altındakı dirəklərdə yerlərini tutdular, heyvanlar samanın üstünə sərələndilər və ferma bir anda sükuta qərq oldu.

II FƏSİL

Üç gün sonra qoca Mayor yatdığı yerdə sakitcə canını tapşırırdı. Cəsədini bostanın aşağısında dəfn etdilər.

Bu martın əvvəllərində olmuşdu. Sonrakı üç ay ərzində gizli fəaliyyət xeyli genişləndi. Mayorun nitqi fermanın ağı başında olan sakinlərinin əksəriyyətini həyata yeni nəzərlərlə baxmağa vadar etmişdi. Doğrudur, onlar Mayorun haqqında danışdığı Üsyanın nə zaman başlayacağını bilmirdilər. Heç biri bu hadisənin həyatda olduqları dövrdə baş verəcəyini düşünməyə ciddi əsas görmürdü. Lakin Üsyanı özlərinin hazırlamalı olduqlarını yaxşı başa düşürdülər. Ferma sakinləri arasında təşkilatçılıq və maarifçilik işlərinin aparılması diqqətəlayiq əqli qabiliyyətləri hamı tərəfindən etiraf olunan donuzların üzərinə düşmüşdü. Onların arasında isə iki cavan donuz – mister Consun ətliyə vermək üçün bəslədiyi Snouboll və Napoleon xüsusi fərqləndirilirdi. Napoleon ətli-canlı, ilk baxışdan hətta bir qədər qəddar görünüşlü Berkşir donuzu idi. O, fermada yeganə berkşirli sayılırdı. Çox danışmaqla arası yoxdu, ancaq ağı başında olan və işini bilən donuz kimi nüfuz qazanmışdı. Snouboll isə xarakterinin canlılığı, alovlu natiqliyi və çətin vəziyyətlərdən asanlıqla çıxış yolu tapması ilə seçilirdi. Lakin Napoleonla müqayisədə xarakterinin dərinliyi çatışmırdı. Fermadakı digər erkək donuzlar hələ azyaşlı idilər. Onların arasında Çığırğan adlı balaca, gombul çəşka daha çox tanınırdı. Çığırğan yupyumru yanaqları, daim qaynaşan kiçik gözləri, cəld hərəkətləri və zil səsi ilə tay-tuşlarından fərqlənirdi. O, gözəl natiq idi. Hər hansı çətin məsələnin müzakirəsi zamanı sürətlə bir küncdən o biri küncə addımlayır, yerində aramsız oynayan quyruğunun hərəkəti ilə sözlərinə xüsusi inandırıcılıq verirdi. Deyirdilər ki, Çığırğanın əlində qaranı ağa çevirmək heç nədir.

Bu üç donuz əl-ələ verib qoca Mayorun fikirlərini animalizm adlandırdıqları ardıcıl baxışlar sisteminə çevirdilər. Həftədə bir neçə dəfə gecələr mister Cons yatandan sonra anbarda gizli toplantılar keçirir və heyvanlara animalizm prinsiplərini izah edirdilər. Doğrudur, ilk vaxtlar ferma sakinlərinin kütlüyü və laqeydliyi ilə üzvləşməli olurdular. Bəziləri hələ də “sahibimiz” dedikləri mister Consa loyallıq münasibətinin zəruriliyindən danışır və bu zaman: “Mister Cons bizi saxlayır. O olmasa, acından ölərik”, – kimi səfeh fikirlər söyləyirdilər.

Digərləri soruşurdular: “Niyə biz öləndən sonra baş verəcək dəyişikliklərə görə indidən əziyyət çəkməliyik?”, yaxud “Əgər Üsyan mütləq olacaqsə, onda çalışıb-çalışmamağımızın nə fərqi var?” Bu düşüncələrin animalizm ruhu ilə bir araya sığmadığını izah etmək üçün donuzlar xeyli əziyyət çəkməli olurdular. Heyvanların içərisində ən axmaq sualı isə ağ madyan – Molli verdi. “Üsyandan sonra qənd olacaqmı?” – onun Snoubolldan soruşduğu ilk sual bu idi.

-Yox! – deyə Snouboll qətiyyətlə dilləndi. – Biz fermada şəkər istehsal etməyi düşünmürük. Digər tərəfdən, şəkərsiz də keçinə bilərsən. Ürəyin istəyən qədər ot və yulaf olacaq.

-Bəs mənə yalınca lent bağlayıb gəzməyə icazə veriləcək? – sakitləşmək bilməyən Molli yenə soruşdu.

-Yoldaş, – Snouboll üzünü ona çevirdi, – ağılı başından çıxaran bu lentlər köləlik rəmzidir. Doğrudanmı, sən azadlığın belə ala-bəzək lentlərdən qat-qat qiymətli olduğunun fərqi deyilsən?

Molli onun fikri ilə razılaşdığını bildirdi. Lakin səsi o qədər inandırıcı çıxmadı.

Əhliləşdirilmiş qarğanın – Moiseyin yaydığı yalanların təkzibi donuzlara daha böyük əziyyət bahasına başa gəlirdi. Mister Consun sevimlisi olan Moisey boşboğaz və qeybət düşkünü kimi ad çıxarmışdı. Amma ağıllı danışmağı bacarırdı. O, Noğul dağı adlı möcüzəli ölkənin yerini bildiyini iddia edirdi. Guya öləndən sonra bütün heyvanlar ora yollanacaqlar. Bu ölkə səmanın yüksək qatında, buludlardan arxasında yerləşmiş. Moiseyin dediyinə görə, Noğul dağında həftənin yeddi günü də Bazar günü imiş, bütün mövsümlərdə hər yerdə xoşətirli yonca bitirmiş, kollardan isə kəllə qənd və jmix kökələri sallanmış. Heyvanlar əlini ağdan-qaraya vurmayan, gününü nağıl danışmaqla keçirən Moiseyi sevmirdilər. Ancaq Noğul dağı haqqında deyilənləri həqiqət kimi qəbul edənlər də tapılırdı. Belələrinə Noğul dağı adlı yerin olmadığına inandırmaq üçün donuzlar xeyli əziyyətə qatlaşırdılar.

İki qoşqu atı – Bokserlə Klover donuzların ən sədaqətli davamçıları idilər. Düzdür, özləri hansısa məsələ haqqında sərbəst fikir söyləməyə çətinlik çəkirdilər. Lakin donuzları ilk gündən rəhbər kimi qəbul etmişdilər, onların dediklərini sinələrinə yığır, sonra isə tələsmədən sadə, anlaşılıq dillə digər heyvanlara başa salırdılar. Bokserlə Klover anbardakı gizli toplantıların birini də buraxmır, həmişə belə görüşlərin sonunda ifa olunan “İngiltərə heyvanları” mahnısını isə hamıdan uca səslə oxuyurdular.

Üsyan hər kəsin güman etdiyindən daha tez və asanlıqla baş verdi. Xasiyyəti ağır olsa da, mister Cons bir vaxtlar pis təsərrüfatçı sayılmırdı. Amma zaman keçdikcə işləri günü-gündən pozulmağa başladı. Məhkəmə çəkişmələrində xeyli pul uduzandan sonra fermaya olan-qalan marağını da itirdi. İçkiyə qurşandı. Bütün gününü mətbəxdə Vindzor kreslosunda şellənərək keçirirdi. Qəzet oxuyur, içir, hərdən bir də Moiseyə pivəyə batırılmış çörək qırıntıları yedirirdi. İşçiləri tənbel və oğru idilər. Tarlaları alağ basmışdı. Binaların damı uçulub-dağılırdı. Hasarların təmirə ehtiyacı vardı. Heyvanlar çox vaxt yemlənməmiş qalırdılar.

İyun ayı gəldi. Ot biçininin vaxtı çatmışdı. İyunun ortalarında bir şənbə günü mister Cons Uilliqdona yollandı və “Qırmızı Şir” meyxanasında o qədər içdi ki, bazar günü günortaya qədər evə qayıda bilmədi. İşçilər səhər inəkləri sağıb dovşan tutmağa getmişdilər. Heyvanlara yem vermək heç kəsin yadına düşməmişdi. Evə qayıdan kimi mister Cons salondakı divana sərələndi, üzünü “Dünya yenilikləri” qəzeti ilə örtüdü və o dəqiqə də yuxuya getdi. Heyvanları yemləmək yenə də heç kəsin yadına düşməmişdi. Nəhayət, onların səbir kasası daşdı. İnəklərdən biri buynuzu ilə yem anbarının qapısını sındırdı. Dərhal bütün heyvanlar içəri doluşdular. Elə bu zaman mister Cons yuxudan oyandı. Bir neçə dəqiqədən sonra dörd işçisi ilə özünü yem anbarına çatdırdı. Əllərindəki qırmanclar hər tərəfə şaqqıltı salmışdı. Lakin ac heyvanları belə şeylərlə qorxutmaq mümkün deyildi. Əvvəlcədən bir plan qurmasalar da, bir nəfər kimi zülmkarların üzərinə atıldılar.

Az keçməmiş Consla işçiləri hər tərəfdən təpikləndiklərinin, buynuzlandıqlarının fərqinə vardılar. Artıq gec idi – vəziyyət nəzarətdən çıxmışdı. Əvvəllər heç vaxt ferma sakinlərinin belə qudurğan davranışını görməmişdilər. Həmişə istədikləri kimi döyüb alçaltdıqları heyvanların qəfil qəzəbi onları elə qorxutmuşdu ki, ağılları başlarından çıxmışdı. Ona görə də özlərini müdafiə etmək fikrindən əl çəkib dabanlarına tüpürdülər. Bir neçə dəqiqədən sonra beşi də nəfəslərini güclə dərərək malikanənin içərisindən keçib böyük yola qovuşan cığıra çıxdılar. Qələbələrdən ruhlanan heyvanlar onları təqib edirdilər.

Yataq otağının pəncərəsindən bütün bunları gören missis Cons əlinə düşənləri yol çantasına doldurub arxa qapıdan fermanı tərək etdi. Moisey də qanadlarını çırparaq qonduğu budaqdan havaya qalxdı, var səsi ilə qarılıdaysa-qarıldaysa onun ardınca uçdu. Bu arada heyvanlar mister Consla adamlarını qovub yola çıxarmış, malikanənin beşlaylı ağır qapılarını onların arxasınca bağlamışdılar. Beləcə heyvanlar hələ axıra qədər nə baş verdiyinin fərqinə varmadan Üsyan qələbə ilə başa çatdırılmışdı. Artıq Cons qovulmuş, “Malikanə” ferması tamamilə özlərinin ixtiyarına keçmişdi.

Əvvəlcə heyvanlar taleyin bu qəribə töhfəsinə inana bilmirdilər. İlk işləri insanlardan kiminsə ətrafda gizlənilib-gizlənmədiyini yoxlamaq üçün fermanın hüduqları boyunca dörd tərəfə löhrəm yerişlə dövrə vurmaq oldu. Sonra Consun nifrətəlayiq hakimiyyətinin axırıncı nişanələrini məhv etmək üçün çaparaq malikanə ərazisinə qayıtdılar. Tövlənin yanındakı qoşqu alətləri saxlanan anbarın qapısı sındırıldı, cilovlar, yüyənlər, boyunduruqlar, Consun donuzları və qoçları axtaladığı dəhşətli bıçaqlar çıxarılıb quyuya atıldı. Tapqırlar, üzəngilər, buruntaqlar, yəhərlər – insanın heyvan üzərində rahatca ağılıq etmək üçün düşünüb tapdığı bütün bu alçalıcı əşyalar həyətdə alovlanmaqda olan tonqala töküldü. Qırmancların da aqibəti eyni oldu. Onların çatırtı ilə yandığını gören heyvanlar sevincdən atılıb-düşürdülər. Snouboll yarmarka günlərində atların yal-quyruğuna bağlanan ala-bəzək lentləri də tonqala atdı.

-Lentlər insan adlanan məxluqlara aid geyim ünsürü sayılır, – deyə o, izahat verdi. – Bütün heyvanlar çılpaq gəzməlidirlər.

Bu sözləri eşidən Bokser, adətən, yayda milçəklərdən və mığmığalardan qorunmaq üçün başına qoyduğu həsir şlyapanı çıxarıb tonqala atdı.

Qısa vaxtda fermada mister Consu xatırladan nə vardısı hamısı məhv edildi. Sonra Napoleon heyvanları həyətin arxasındakı ərzaq anbarına aparıb hərəsinə ikiqat yem payı verdi. İtlərin hər birinə isə gündəlik normadan əlavə iki biskvit verildi. Birlikdə “İngiltərə heyvanları” mahnısını yeddi dəfə əvvəldən axıra kimi oxudular və yatmaq üçün yerlərini rahatlamağa getdilər. Həmin gecə həyatlarında ilk dəfə rahat və səksəkəsiz yatdılar.

Heyvanlar həmişəki kimi sübhçağı yuxudan oyandılar. Dərhal dünənki parlaq qələbə yadlarına düşdü. Birlikdə öyrüşə yollandılar. Otlaq yerinin yaxınlığında təpə vardı. Oradan ferma ərazisinə gözəl mənzərə açılırdı. Xoş, işıqlı sübh şəfəqləri altında təpəyə qalxıb ətrafa tamaşa etdilər. Bəli, bütün bu ərazi indi özlərinin idi, ətrafda göz işlədikcə uzanan nə varsa, hamısı onlara məxsus idi. Bu fikirdən vəcdə gələn heyvanlar təpənin üstündə dövrə vurmağa, şıllaq atmağa başladılar. Onlar hələ üstündən səhər şəhi çəkilməmiş çəmənlikdə ağnayır, ağızlarını şirəli otla doldurur, dırnaqları ilə yumşaq yeri qazıyır və torpağın sərməstedici ətrini ləzzətlə sinələrinə çəkirdilər. Lal bir heyranlıq içərisində zəmilərə, otlaqlara, meyvə bağına, nohura və pöhrəliyə baxa-baxa fermanın dörd bir tərəfini dolaşdılar. Elə bil, bütün bunları əvvəllər görməmişdilər və indi nə varsa hamısının özlərinin olduğuna heç cür inana bilmirdilər.

Sonra tikililərin yanına qayıtdılar və nə edəcəklərini bilmədən sakitcə malikanənin açıq qapısı önündə dayandılar. İndi malikanə də onların idi. Lakin içəri girməyə, sanki, ürək eləmərdilər. Ani tərəddüddən sonra Snoubolla Napoleon çiyinləri ilə qapını itələyib açdılar və heyvanlar bir-bir içəri girdilər. Nəyə isə toxunub sındıracaqlarından qorxduqları üçün çox ehtiyatla hərəkət edirdilər. Onlar dırnaqları üstündə otaqdan-otağa keçir, heyrətlə ətrafdakı can-calala baxır, səslərini çıxarmağa cəsarət etmədən aramsız udqunurdular. Qu tükündən yorğan-döşəklər, pərqu balıqlar, bürünc çərçivəli güzgülər, yumşaq divanlar, Brüssel qobelenləri, kraliça Viktoriyanın qonaq otağından asılmış litoqrafiyası. Heyvanlar daim fermada yaşasalar da, bütün bunları ilk dəfə görürdülər. Yalnız pilləkənlə aşağı enəndə Mollinin yanlarında olmadığını fərqi nə vardı. Geri qayıdıb onu ən xudmani yataq otağında tapdılar. Mollin missis Consun bəzək stolundan götürdüyü mavi lentlərdən birini çiyinə ataraq səfeh görkəmlə heyran-heyran güzgüdəki əksinə tamaşa edirdi. Heyvanlar onu bərk məzəmmət elədilər, sonra birlikdə otaqdan çıxdılar. Mətbəxdə asılmış bir neçə qaxac donuz budunu ehtiyat saxlamaq üçün götürdülər. Bokser təpiyi ilə vurub pivə çəlləyinin qapağını sındırdı. Evdə başqa heç nəyə toxunmadılar. Malikanənin muzey kimi qorunub saxlanması haqqında yekdilliklə qətnamə qəbul olundu. Heç bir heyvanın burada yaşamamasına yekdilliklə razılıq verdilər.

Səhər yeməyini birlikdə yedilər. Sonra Snoubolla Napoleon heyvanların hamısını yenidən yanlarına çağırırdılar.

-Yoldaşlar, – deyə Napoleon sözə başladı, – artıq saat yeddinin yarısıdır və bizi uzun iş günü gözləyir. Bu gün ot biçininə başlayırıq. Amma əvvəlcə başqa çox mühüm işi yerinə yetirməliyik.

Yalnız indi məlum oldu ki, donuzlar son üç ay ərzində vaxtilə mister Consun uşaqlarına dərs keçilən, sonra isə yararsız əşya kimi anbarın bir küncündə atılıb qalan əlifba kitabından yazıb-oxumağı öyrənmişlər. Napoleon donuz balalarından birini içərisində ağ və qara rəngli boyalar olan qutuları gətirməyə göndərdi. Sonra qabağa düşüb hamını fermanın əsas yolun üstündəki beşlaylı darvazasının önünə gətirdi. Burada Snouboll (məhz Snouboll, çünki onun xətti hamınınkindən yaxşı idi) fırçanı haça dırnaqlarının arasında tutaraq darvazanın üstündəki “MALİKANƏ FERMASI” sözlərini qaraladı və yerinə “HEYVANISTAN” yazdı. İndən belə fermanın yeni adı belə olacaqdı. Sonra onlar təzədən əsas binanın yanına qayıtdılar. Napoleon və Snoubollun əmri ilə nərdivan gətirildi və böyük anbarın arxa divarına söykədildi. Onlar heyvanlara izah etdilər ki, yazıb-oxumağı öyrəndikləri üç ay müddətində animalizm təliminin əsaslarını yeddi prinsip şəklinə salmağa nail olublar. İndi həmin yeddi prinsip anbarın divarına yazılacaq. Bu prinsiplər qanun qüvvəsi qəbul edəcək və Heyvanistanın bütün sakinləri bundan sonra daim həmin qanunlar əsasında yaşayacaqlar. Snouboll çətinliklə (donuzlar üçün nərdivan üzərində müvazinətlərini saxlamaq o qədər də asan deyildi) yuxarı dırmaşıb işə başladı. Bir neçə pillə aşağıda dayanmış Çığırğan rəng qutusunu qabaq ayaqları arasında tutmuşdu. Prinsiplər yağımsov və his çəkmiş divara iri hərflərlə yazıldı. Onları azı otuz metrədən oxumaq mümkündür. Animalizmin əsas tələbləri belə idi:

- İiki ayağı üstə gəzən hər bir canlı düşməndir.
- DDörd ayağı üstə gəzən, yaxud uçan hər bir canlı dostdur.
- HHeyvanlar paltar geyinmirlər.
- HHeyvanlar yorğan-döşəkdə yatmırlar.
- HHeyvanlar spirtli içkilər içmirlər.
- BBir heyvan başqa heyvanı öldürə bilməz.
- BBütün heyvanların hüquqları bərabərdir.

Yazı səliqəli çıxmışdı. Doğrudur, bir yerdə “dostdur” əvəzinə “dsotdur” yazılmışdı, başqa bir yerdə isə “c” hərfi tərsinə çevrilmişdi. Amma bütünlükdə hər şey aydın, səliqəli idi. Prinsipləri hamının anlaması üçün Snouboll onları bir-bir ucadan oxudu. Heyvanlar razılıqla başlarını tərpətdilər. Ən diribaşları vaxt itirmədən elə buradaca prinsipləri əzbərləməyə başladılar.

-İndi isə, yoldaşlar, – Snouboll dırnaqları arasında tutduğu fırçanı aşağı tullayıb zil səslə qışqırdı, – hamı ot biçininə! Qoy biçini Consdan və onun kölələrindən daha tez, daha itkisiz başa çatdırmaq hamımız üçün bir şərəf borcu olsun!

Lakin elə bu anda bayaqdan bəri səbirsizliklə ayaqlarını götürüb-qoyan üç inək bərkdən böyürməyə başladı. Artıq ikinci gün idi ki, onları sağan tapılmırdı. Yelinləri şişib partlayırdı. Donuzlar azacıq fikirləşəndən sonra vedrə gətizdirib özləri inəkləri kamali-ədəblə sağdılar. Sən demə, donuz dırnaqları bu işə əməlli-başlı uyğunlaşdırılıbmış. Tezliklə beş vedrə buğlanan ağappaq, yağlı inək südü ilə doldu. Heyvanların çoxu maraqla gözlərini vedrələrə zilləmişdilər.

-Yaxşı, bəs bu südü nə edəcəyik? – deyə kimsə soruşdu.

-Cons bəzən onun bir azını bizim yemimizə qatırdı. – deyə toyuqlardan biri dilləndi.

-İndi süd haqqında düşünmək vaxtı deyil, yoldaşlar! – deyə Napoleon irəli çıxıb iri gövdəsi ilə vedrələrin qabağını kəsdi. – Südün qayğısına qalan tapılar. Bizim ən vacib məsələmiz ot biçinidir. Yoldaş Snouboll buradan sizi birbaşa işin üstünə aparacaq. Mən də bir neçə dəqiqədən sonra özümü çatdıracağam. İrəli, yoldaşlar! Ot biçini bizi gözləyir!

Heyvanlar çəmənliyə yollanıb bütün günü ot biçdilər. Axşam fermaya qayıdanda isə südün yoxa çıxdığını gördülər.

III FƏSİL

Biçində nə qədər əziyyət çəktilər, nə qədər qan-tər tökdülər! Amma zəhmətləri hədəf getmədi. Əvvəl ümid etdiklərindən də yaxşı nəticələrə nail oldular.

Bəzən işdə çətinliklər yaranırdı. Aydın məsələdir ki, əmək alətləri heyvanlara yox, insanlara uyğunlaşdırılmışdı. Heyvanların ən böyük çətinliyi iki ayaq üstə dayanmaq tələb olunan heç bir aləti işlədə bilməmələri idi. Lakin donuzların ağıl sayəsində qarşıya çıxan maneələrdən çıxış yolu tapmaq olurdu. Atlara gəldikdə isə biçənəyin hər qarışına bələd idilər. Otu biçməyi və tayaya vurmağı mister Consla işçilərindən daha yaxşı bacarırdılar. Donuzlar çöl işlərində işləmirdilər. Yalnız təşkilati məsələlərlə məşğul olur və ümumi rəhbərliyi həyata keçirirdilər. Təbii ki, rəhbər səviyyəyə özlərinin hərtərəfli bilikləri sayəsində yüksəlmişdilər. Bokserlə Klover gah otbiçən, gah otyığan maşına qoşulur (aydın məsələdir ki, indi döyülməkdən və zorla işlədilməkdən söhbət gedə bilməzdi!) və yorulmaq bilmədən çəmənlik boyu dövrə vururdular. Arxadan isə donuzlardan biri addımlayıb, vəziyyətdən asılı olaraq “Bir az da güc ver, yoldaş!”, yaxud “Sürəti artır, yoldaş!” kimi tapşırıqlarla iş rəhbərlik edirdi. Otu tez biçmək, toplayıb tayaya vurmaq üçün hər bir heyvan can qoyurdu. Hətta toyuqlarla ördəklər də səhərdən axşama qədər yandırıcı günəş şüaları altında yanlarını basa-basa dimdiklərində nazik ot

saplaqları daşıyırdılar. Nəticədə heyvanlar biçini mister Consun vaxtındakından iki gün tez başa çatdırdılar. Ferma qurulandan belə bol məhsul toplanmamışdı. Heç bir itkidən söhbət gedə bilməzdi. İti gözləri olan toyuqlarla ördəklər son yonca yarpağına qədər nə varsa hamısını toplamışdılar. Biçin vaxtı heç bir heyvan hətta ağızdolusu ot oğurlamaq fikrinə düşməmişdi.

Bütün yay boyu fermada işlər qurulu saat kimi ahəngdar davam etdi. Heyvanlar işin öhdəsindən gələ bildiklərinə görə çox xoşbəxt idilər. Topladıkları hər cəngə ot ürəklərini dağa döndərirdi. Çünki məhsul özlərinin idi, onu özləri üçün tədarük etmişdilər. Daha acgöz sahiblərinin xəsisliklə verdiyi tulapayı deyildi. Tüfeyli həyat keçirən insan adlı məxluq qovulduqdan sonra indi kimsə bu məhsula göz dikə bilməzdi. Artıq boş vaxtlarında heyvanlar çox şey haqqında düşünməli olurdular. Hələ lazımı qədər təcrübə toplamadıqlarından bəzi çətinliklərlə üzləşirdilər. Məsələn, yayın sonunda dənli bitkiləri biçən zaman taxılı, yaxud arpanı dədə-baba qaydası ilə təmizləyir, dənli qılçıqdan və xırda saman çöplərindən nəfəsləri ilə üfürə-üfürə arıtlayırdılar. Çünki fermada taxıldöyən maşın yox idi. Digər məsələlərdə bir tərəfdən donuzların fəhmliliyi, o biri tərəfdən isə Bokserin güclü əzələləri onları həmişə çətin vəziyyətlərdən çıxarırdı. Bokser işgüzarlığı ilə hamını heyran qoymuşdu. Doğrudur, o, Consun zamanında da heç vaxt zəhmətdən boyun qaçırmırdı. İndi isə, sanki, özündə üç atın gücünü birləşdirmişdi. Elə günlər olurdu ki, fermadakı bütün çətin, ağır işləri öz qüvvətli çiyinlərinə götürməli olurdu. Gün çıxandan şər qovuşana kimi yorulmadan çalışırdı. Bokseri həmişə işlərin ən çətin getdiyi yerdə görmək olardı. Xoruzlardan birinə onu səhərlər yuxudan yarım saat tez oyatmağı tapşırırmışdı. Digər heyvanlar gələndə qədər Bokser heç bir məcburiyyət olmadan vəziyyətin yaxşı olmadığı çətin sahələrdə əlləşib mütləq nəyi isə düzəldir, sahmana salırdı. Hər hansı maneə, yaxud əngəllə üzləşən zaman öz-özünə: “Mən daha çox işləyəcəyəm!” – sözlərini təkrarlayırdı. Bu sözlər Bokserin həyat şüarına çevrilmişdi.

Fermanın digər sakinləri də bacardıqları qədər işləyirdilər. Məsələn, taxılı biçini vaxtı toyuqlarla ördəklər tarlalardan bir-bir topladıqları dənələr sayəsində ümumi anbara beş buşel məhsul gətirmişdilər. Oğurluq, yem payı üstə qanqaraçılıq, dava-dalaş, söz-söhbət, paxıllıq, qısqanclıq-keçmiş vaxtlar üçün adi sayılan bütün bu ürəkbulandıran hallar birdəfəlik aradan qaldırılmışdı. Demək olar ki, heç kəs heç nədən şikayətlənmirdi. Doğrudur, səhər tezdən yuxudan oyanmaq Mollinin o qədər də xoşuna gəlmirdi. Yaxud dırnaqlarının arasında daş qalması bəhanəsi ilə hər an işi yarımçıq atıb qaçmağa hazır idi. Pişik də bəzən özünü çox qərībā aparırdı. Tezliklə bir iş görmək lazım gələndə onu axtarıb tapmağın müşkül məsələ olduğu aşkara çıxdı. Pişik saatlarla ortalıqda gözə dəymirdi. Sonra isə ya nahar vaxtı, ya da axşam iş qurtarandan sonra gəlib çıxır və özünü, sanki, heç nə olmamış kimi aparırdı. Amma bu zaman elə səmimi şəkildə üzr istəyir, elə nəzakətlə miyoldayırdı ki, niyyətinin xeyirxahlığı heç kimdə şübhə doğurmurdu. Qoca uzunqulaq Bencamin isə, deyəsən, Üsyən zamanından bəri zərrəcə dəyişməmişdi. O heç vaxt əlavə işə öz xoşu ilə can atmır, ancaq verilən tapşırıqlardan da boyun qaçırmırdı. Consun zamanında olduğu kimi astagəl bir inadkarlıqla çalışırdı. Bencamin Üsyən və onun nəticələri haqqında danışmaqdan əvvəl, susmağa daha çox üstünlük verirdi. Ondan Cons qovulandan sonra özünü xoşbəxt hiss edib-etmədiyini soruşanda burnunun altında

donquldandırdı: “Eşşəklərin ömrü uzun olur. Hələ heç biriniz ölü eşşək görməmişiniz”. Bu sözləri eşidənlər Bencaminin nə demək istədiyi üzərində baş sındırmalı olurdular.

Bazar günləri iş yox idi. Səhər yeməyi həmişəkindən bir saat gec yeyilirdi. Yeməkdən sonra heyvanlar hər həftənin istirahət günləri mütləq keçirilən mərasimə tələsirdilər. Əvvəlcə təntənəli bayraq törəni keçirilirdi. Snouboll anbardan missis Consun köhnə yaşıl süfrəsini tapmışdı. Süfrənin üzərində ağ rənglə dırnaq və buynuz təsviri çəkmışdi. Hər bazar günü səhər bu bayraq bağın ortasındakı dirəyin üzərinə qaldırılırdı. Snoubollun izahatına görə yaşıl rəng İngiltərənin yaşıl çöllərinin rəmzi idi. Dırnaqla buynuz isə insan nəslinin hakimiyyəti tamam devrildikdən sonra qurulacaq Heyvanıstan Respublikasını təcəssüm etdirirdi. Bayraqqaldırma mərasimi başa çatan kimi hamı böyük anbara, Məşvərət Şurasının iclasına toplaşdı. Burada növbəti həftə ərzində görülmək işlər planlaşdırılır, müxtəlif qətnamələr irəli sürülür və müzakirə edilirdi. Qətnamələrlə bağlı təkliflər, bir qayda olaraq, donuzlardan gəlirdi. Qalan heyvanlar necə səs vermək lazım olduğunu bilirdilər, lakin heç vaxt özləri təkliflə çıxış etməyi ağillarına gətirmirdilər. Snoubolla Napoleon müzakirələrdə hamıdan fəal idilər. Amma bununla belə ikisinin heç vaxt ümumi bir fikrə gəlməmələri də heyvanların diqqətindən yayınmamışdı. Biri nə isə təklif edən kimi digəri mütləq onun əleyhinə çıxırdı. Bəzən hətta əvvəlcədən razılaşdırılan və əlavə müzakirələrə ehtiyac duyulmayan məsələlərdə də onların arasında qarşıdurma yaranırdı. Məsələn, bağın arxasındakı kiçik otlaq yerində əmək fəaliyyətlərini başa vuran heyvanlar üçün istirahət guşəsi yaradılması ideyası gündəliyə çıxanda hər fəsilədən olan heyvanların təqaüd yaşının fərdi qaydada müəyyənləşdirilməsi haqqında qızgın mübahisələr başlanmışdı. Məşvərət Şurasının iclası həmişə “İngiltərə heyvanları” mahnısının oxunması ilə başa çatırdı. Günortadan sonrakı vaxt istirahət üçün ayrılmışdı.

Əvvəllər qoşqu alətləri saxlanan anbarı indi donuzlar öz qərgahlarına çevirmişdilər. Fermadan tapdıqları kitabların yardımı ilə burada onlar axşamlar dəmirçilik, dülgərlik və başqa vacib sənətlərin sirlərinə yiyələnirdilər. Snouboll bu işlərlə yanaşı digər ferma sakinlərinin “Heyvan Komitələri” adlandırılan qurumlarda təşkilatlanması ilə məşğul olurdu. Bu iş bütün varlığı ilə bağlanmışdı. O, oxuyub-yazma kurslarından başqa toyuqlar üçün Yumurta İstehsalı Komitəsi, inəklər üçün Təmiz Quyruqlar Cəmiyyəti, siçovullar və adadovşanları ilə tərbiyəvi iş aparmaq məqsədi ilə Vəhşi Yoldaşların Yenidən Maarifləndirilməsi Komitəsi, qoyunların yunlarını çirk və pıtraqdan qorumaları üçün Ağ Yun Hərəkatı və bir sıra digər ictimai qurumlar yaratmışdı. Lakin nədənsə, bu layihələrin hamısı uğursuzluqla tamamlanırdı. Vəhşi heyvanların əhliləşdirməsi ilə bağlı təşəbbüslərin səmərəsizliyi lap tezliklə üzə çıxdı. Vəhşi yoldaşlar özlərini əvvəlki kimi aparır, xoş münasibət və nəcib rəftar görəndə isə bundan dərhal öz xeyirləri üçün yararlanmağa çalışırdılar. Məsələn, pişik Yenidən Maarifləndirmə Komitəsinin üzvləri sırasına daxil olmuş və bir neçə gün böyük fəallıq göstərmişdi. Onu hətta bir dəfə damda oturub yaxınlıqdakı qarğalarla söhbət edən zaman görmüşdülər. Pişik indi bütün heyvanların yoldaş olduqlarını və hər hansı bir qarğanın çəkinmədən gəlib onun caynaqlarına toxuna biləcəyini söyləyirdi. Amma qarğalar arada məsafə saxlamağı daha üstün tutmuşdular.

Savad kursları heyvanlar arasında xüsusilə böyük uğur qazanmışdı. Payıza doğru, demək olar ki, onların hər biri müəyyən savad əldə etmişdi.

Donuzların yazıb-oxumaları mükəmməl idi. İtlər də oxumağı sürətlə öyrəndilər. Amma onları Yeddi Prinsipdən başqa, heç nə maraqlandırmırdı. Müriəl adlı keçi oxumağı itlərdən də yaxşı bacarırdı. Bəzən axşamlar zibillikdən tapdığı qəzet qırıqlarını digər heyvanlar üçün oxuyurdu. Bencamini də donuzlar qədər savadlı saymaq olardı. Amma o heç vaxt öz qabiliyyətini nümayiş etdirməyə can atmırdı. Söhbət düşəndə dodaqaltı oxumağa yararlı bir şey tapılmadığından şikayətlənirdi. Klover də əlifbanı axıra çıxmışdı, lakin hərfləri yan-yana düzüb söz qoşa bilmirdi. Bokserin hövsələsi isə yalnız D-yə qədərki hərfləri öyrənməyə qədər çatmışdı. O, iri dırnaqları ilə tozun üzərində A, B, C, D hərflərini cızır, sonra qulaqlarını şəkəlyib yalmanını çırpır, diqqətini cəmləyib sonrakı işarəni xatırlamağa çalışırdı. Bəzən Bokser növbəti E, F, G, H hərflərini də öyrənməyə müvəffəq olurdu, lakin bu zaman təəccüblə əvvəlcədən bildiyi A, B, C və D-nin yadından çıxdığının fərqi varırdı. Nəhayət o, savadını əlifbanın ilk dörd hərfi ilə məhdudlaşdırmaq qərarına gəldi. Bokser yaddaşını təzələmək üçün bu hərfləri gündə bir və ya iki dəfə qumun, yaxud tozun üzərində yazırdı. Adındakı dörd hərfi öyrənəndən sonra Mollı da təhsilini davam etdirmək fikrindən daşınmışdı. O, kiçik budaqları hərflər şəklində düzərək adını yazır, hərflərin bəzi yerlərinə bir və ya iki gül taxır, otərəf-butərəfə gəzişərək yaratdığı sənət nümunəsinə heyranlıqla tamaşa edirdi.

Fermadakıların çoxu isə A hərfindən o yana keçə bilmədilər. Kütbeyinlikləri ilə ad çıxarmış qoyun, ördək, toyuq kimi heyvanların hətta Yeddi Prinsip əzbərləməyə də qabiliyyətlərinin çatmadığı aşkara çıxdı. Bunu görə Snouboll çox fikirləşəndən sonra Yeddi Prinsipin mahiyyətinə ciddi xələl gətirmədən onların “Dörd ayaq yaxşıdır, iki ayaq pisdir!” ifadəsi ilə əvəzlənməsini təklif etdi. Onun fikrincə, animalizm təliminin bütün mahiyyəti bu ifadədə öz əksini tapmışdı. Kim bu müdrik sözləri dərinləndirib, insanların məhvedici təsirindən həmişəlik xilas ola bilərdi. Lakin quşlar əvvəlcə ifadənin özlərinə qarşı çevrildiyini düşünüb incidilər. Çünki insanlar kimi onların da iki ayağı vardı. Snouboll isə bu fikrin yanlış olduğunu sübuta yetirərək dedi:

-Yoldaşlar, quşların qanadları fəaliyyət orqanı deyil, hərəkət orqanıdır. Başqa sözlə desək, onların qanadları da ayaq sayılmalıdır. İnsanın fərqləndirici əlaməti isə ƏL-dir. O məhz əlləri vasitəsilə özünün bütün yaramazlıqlarını həyata keçirir.

Quşlar Snoubollun uzun-uzadı danışıqlarından bir şey anlamasalar da, məsələnin mahiyyətini başa düşdülər. Xüsusi əqli qabiliyyəti ilə seçilməyən bütün heyvanlar dərhal yeni aforizmi əzbərləməyə başladılar. “DÖRD AYAQ YAXŞIDIR, İKİ AYAQ PİSDİR” kəlamı iri hərflərlə anbarın arxa divarına, Yeddi Prinsipdən baş tərəfdə yazıldı. Yeni kəlamın mənası, nəhayət, qoyunlara da çatdı və sözlər o dərəcədə xoşlarına gəldi ki, həmin gündən ölüşdə uzandıqları zaman xorla: “Dörd ayaq yaxşıdır, iki ayaq pisdir!”, “Dörd ayaq yaxşıdır, iki ayaq pisdir!” – deyər saatlarla mələşir və yorulub əldən düşənə kimi eynü şeyi təkrarlayırdılar.

Napoleon Snoubollun yaratdığı komitələrin işinə, qətiyyə, maraq göstərmirdi. Onun fikrincə, gənc nəslin təlim-tərbiyəsi ilə məşğul olmaq ahıllarla işləməkdən daha önəmli idi. Napoleon yeni nəsillə bağlı fikirlərini ilk dəfə ot biçinindən sonra, Cessi ilə Blyubel dünyaya doqquz sağlam küçük gətirəndə açıqlamışdı. Balacalar analarının döşündən ayrılan kimi Napoleon onları yanına apardı və təlim-tərbiyələri ilə şəxsən özünün məşğul olacağını elan etdi. Küçüklərə çardaqda yer düzəldildi. Həmin çardağa isə yalnız donuzların qərarı olan anbar binasından keçib getmək mümkün idi. Küçüklər burada tam qapalı şəraitdə saxlanırdılar. Bir müddət keçəndən sonra ferma sakinləri onların mövcudluqlarını yerli-dibli unudular.

Tezliklə südün yoxa çıxması ilə bağlı sirli hadisənin səbəbi də aydınlaşdı. Sən demə, donuzlar onu hər gün öz yemlərinə qarışdırırmışlar. Bir azdan meyvə bağında ilk almalar dəydi. Ağacların altındakı otluq budaqlardan qopub tökülən meyvələrlə doldu. Heyvanlar bu meyvələrin hamının arasında bərabər bölünməsinə təbii sayırdılar. Lakin günlərin birində yerə tökülən almaların toplanaraq yalnız donuzların istifadəsi üçün qərarına gətirilməsi haqqında əmr elan olundu. Əmri eşidən heyvanlar burunlarının altında donqulandı. Ancaq bir faydası olmadı. Donuzların hamısı bu məsələdə yekdillik nümayiş etdirdilər. Hətta Napoleonla Snoubollun da mövqeləri üst-üstə düşdü. Çığırğan müvafiq izahat işləri aparmaq üçün heyvanların yanına göndərildi.

-Yoldaşlar! – deyə o, zil səsi ilə qışqırmağa başladı. – Ümid edirəm ki, donuzların yeni qərarını onların eqoizmə qapılımları, yaxud özlərini başqalarından üstün hesab etmələri ilə əlaqələndirməyəcəksiniz. Əslində, çoxumuzun süddən və almadan xoşu gəlmir. Şəxsən mən özüm onlara baxa bilmirəm. Alma və süddən istifadə etməkdə yeganə məqsəd sağlamlığımızı qorumaqla bağlıdır. Bu qidaların tərkibində (bunu artıq elm sübuta yetirib, yoldaşlar!) donuzların özlərini həmişə yaxşı hiss etmələri üçün zəruri olan maddələr vardır. Biz donuzlar əqli fəaliyyətlə məşğuluq. Fermadakı bütün idarəçilik və təşkilatı işlərin məsuliyyətini daşıyıyır. Gecə-gündüz sizin rifahınızın keşiyində dayanırıq. Yalnız SİZİN rifahınız üçün süd içir, alma yeyirik. Əgər donuzlar öz vəzifələrini yerinə yetirmək qüdrətində olmasalar, bunun nə ilə nəticələncəyini bilirsinizmi? Bilmirsinizsə, qulaqlarınızı açıb eşidin – o zaman Cons geri qayıdacaq! Bəli, Cons yenidən geri qayıdacaq! Yoldaşlar, mən yüz faiz əminəm ki, – nitqinin bu yerinə çatanda Çığırğan quyruğunu tərpedə-tərpedə daha sürətlə otərəf-butərəfə atıldı və ağlamsındı, – sizin aranızda Consun qayıtmasını istəyən bir heyvan da yoxdur!

Həmin dəqiqələrdə heyvanların ürəkdən inandıqları bir şey vardısı da, o da heç birinin Consun geri qayıtmasını istəməməsi idi. Məsələ belə qoyulandan sonra heç kəs etiraz etməyi təsəvvürünə belə gətirmədi. Donuzların sağlamlığı qayğısına qalmağın zəruriliyi hamıya aydın oldu. Odur ki müzakirə aparmadan südün və yerə düşən almaların (habelə yetişəndən sonra ağaclardakı meyvənin əksər hissəsinin) donuzların istifadəsinə verilməsi haqqında qərar qəbul edildi.

IV FƏSİL

Yayın sonunda Heyvanıstanda baş verən hadisələrlə bağlı xəbər ölkənin xeyli hissəsinə yayıldı. Snoubolla Napoleon qonşu fermaların sakinlərinə qarışaraq onlara Üsyanın tarixi haqqında məlumat vermək və “İngiltərə heyvanları” mahnısının melodiyasını öyrətmək məqsədi ilə göyərçinləri hər gün havaya qaldırırdılar.

Fermadan qovulandan sonra mister Cons vaxtının çoxunu Uillingdondakı “Qırmızı Şir” meyxanasının barında keçirirdi. Söhbətinə qulaq asmağa razı olan hər kəsə taleyinə düşən dəhşətli ədalətsizlikdən – bir sürü alçaq heyvanın bütün var-yoxunu əlindən almasından şikayətlənirdi. Qonşu fermerlər, əslində, onun halına acıyırdılar, ancaq müəyyən kömək göstərməyə tələsmirdilər. Ürəklərinin dərinliyində hər biri gizlicə mister Consun fəlakətindən öz xeyrinə necə istifadə etmək haqqında fikirləşirdi. İş elə gətirmişdi ki, Heyvanıstanın qonşuluğunda yerləşən iki fermanın sahibi arasında münasibətlər həmişə gərgin olmuşdu. Fermalardan Foksvud adlanan birinci malikanə ərazicə böyük idi. Amma başlı-başına buraxılmışdı. Əkin sahələrini alağ basmışdı, otlaq yerləri qurumuş, hasarlar orada-burada uçulub-dağılmağa başlamışdı. Onun sahibi mister Pilkinqton ilboyu mövsümdən asılı olaraq vaxtının çoxunu ov etmək, yaxud balıq tutmaqla keçirən əhlikef centlmenlərdən sayılırdı. Pinçild adlanan digər ferma kiçik olsa da, daha yaxşı vəziyyətdə saxlanırdı. Bu malikanənin sahibi gününü məhkəmə çəkişmələrində keçirən, bir şillingdən ötəri qardaşının boğazını üzməyə hazır olan mister Frederiks adlı kobud, yaramaz bir adamdı. Mister Pilkinqtonla mister Fredreksin bir-birlərini görməyə gözləri yox idi. Qarşılıqlı nifrətləri o qədər güclü idi ki, hətta ümumi maraq xatirinə dava-dalaşı kənara qoyub razılığa gəlməyi ağıllarına da gətirmirdilər.

Amma bununla belə, Heyvanıstandakı üsyan xəbərindən bərk qorxuya düşmüşdülər. Öz heyvanlarının məsələdən xəbər tutmalarına imkan verməmək üçün əllərindən gələni edirdilər. Xəbəri eşidəndə əvvəlcə fermanı müstəqil idarə etmək fikrinə düşən heyvanları ələ salıb doyuncu gəlmüşdülər. Qonşular iki həftəyə hər şeyin dağılıb gedəcəyini deyirdilər. Onlar “Malikanə” fermasındakı (mister Pilkinqtonla mister Frederik inadla fermanı köhnə adı ilə çağırır, yeni, “Heyvanıstan” adını eşitmək belə istəmirdilər) heyvanların tezliklə ya bir-birləri ilə əlbəyaxa olacaqları, ya da sadəcə, acından öləcəkləri barəsində peyğəmbərlik edirdilər. Lakin aradan bir müddət keçəndən və qonşu fermada heç bir heyvanın acından ölməyə hazırlaşmadığı məlum olandan sonra Frederiklə Pilkinqton valı dəyişmişdilər. İndi onlar Heyvanıstanda hökm sürən qəddarlıq və amansızlıq barəsində danışmağa daha çox üstünlük verirdilər. Hamını inandırmağa çalışırdılar ki, Heyvanıstanda heyvanyeyənlik baş alıb gedir, güclülər zəiflərə qızardılmış şişlə işgəncə verirlər, bütün dişi heyvanlar ümumiləşdirilib və s. “Təbiətin qanunları əleyhinə üsyan qaldırmağın cəzası budur”, – deyə Frederiklə Pilkinqton müdrikcəsinə başlarını tərpedərək sözlərinə yekun vururdular.

Lakin onların danışıqları heç vaxt mütləq həqiqət kimi qəbul olunmurdu. Əksinə, insanların qovulduğu, idarəçiliyin tamamilə heyvanların əlinə keçdiyi əsrarəngiz ferma haqqındakı söhbətlər ağızdan-ağıza keçərək daha geniş miqyasda yayılırdı. Bütün ilboyu qonşu ərazilərdə heyvanların həyəcan doğuran müqavimət təşəbbüsləri barəsində xəbərlər dolaşır. Həmişə itaətkarlıqları ilə seçilən öküzlər birdən-birə vəhşiləşmişdilər. Qoyunlar ağılın qapısını sındırır və yoncalıqları tapdalayırdılar. İnəklər süd vedrələrini vurub aşırırdılar. Atlar maneələrə yaxınlaşanda tərslik edir və şahə qalxaraq süvariləri bellərindən atırdılar. Bütün bunlar azmış kimi, “İngiltərə heyvanları” mahnısının musiqisi, hətta sözləri geniş yayılmağa başlamışdı. Mahnı heyrətamiz sürətlə hər tərəfə yol tapırdı. İnsanlar onun gülünc olduğunu söyləsələr də, mahnını eşidən zaman qəzəblərini cilovlaya bilmirdilər. Onlar bir tərəfdən heyvanların bu cəfəng, hərzə sözlərinin mənasını başa düşmədiklərini deyirdilər, o biri tərəfdən isə hansı heyvanı bu mahnını oxuyan yerdə yaxalasalara, qamçı ilə o ki var döyürdülər. Lakin mahnı yenə də səslənməkdə davam edirdi. Qaratoyuqlar hasara qonub onu cəh-cəh vururdular. Göyərçinlər budaqlarda yerlərini rahatlayıb mahnının sözlərini quruldayırdılar. Dəmirçi çəkiclərinin gurultusunda, kilsə zənglərinin cingiltisində mahnının melodiyaları duyulurdu. Melodiyanı eşidən insanlar özləri də hiss etmədən qorxudan əsirdilər. Hiss edirdilər ki, bu səs yaxınlaşmaqda olan məhşər gününün əks-sədasıdır.

Oktyabrın əvvəllərində, zəmilərin biçilib tayaya vurulduğu, taxılın bir hissəsinin döyüldüyü, iş-gücün başdan aşdığı günlərin birində havada dövrə vuran bir dəstə göyərçin çox həyəcanlı halda Heyvanıstan ərazisinə qondu. Öz əlaltıları ilə birlikdə Cons, eləcə də Foksvud və Pinçfild fermalarından onlara qoşulmuş bir yığın adam artıq malikanənin beşlaylı darvazasından içəri keçmişdilər və əsas yolla düz ferma binasının üstünə gəlirdilər. Consdan başqa hamısının əlində dəyənək vardı. Dəstənin önündə gələn keçmiş ferma sahibi isə tüfənglə silahlanmışdı. Onların fermanı geri qaytarmaq üçün basqın hazırladıqlarına şübhə ola bilməzdi.

Heyvanlar bu hücumu çoxdan gözləyirdilər. Ona görə də vaxtında lazımi hazırlıq işləri görülmüşdü. Yuli Sezarın hərbi əməliyyatları haqqında fermanın anbarından tapdığı köhnə kitabı diqqətlə öyrənən Snouboll müdafiənin təşkilini öz üzərinə götürmüşdü. Əmrlər ildırım sürəti ilə verilirdi. İki dəqiqədən sonra artıq hər bir heyvan əvvəlcədən ayrılmış yerdə mövqe tutmuşdu.

İnsanlar ferma tikililərinə çatanda Snouboll ilk zərbəni endirdi. Sayları otuz beşə çatan göyərçinlərin hamısı eyni vaxtda adamların üzərində otərəf-butərəf uçuşur, onların başlarına nəcis tökürdülər. Basqınçılar əl-qol hərəkətləri ilə göyərçinləri qovmağa çalışan zaman hasarın arxasında pusquya yatmış qazlar irəli atılaraq onların baldırlarını amansızlıqla dişləməyə başladılar. Lakin bu, sadəcə, hücumu keçənlərin sıralarını pozmaq və diqqəti yayındırmaq üçün düşünülmüş yüngül manevr idi. Aydın məsələdir ki, adamlar əllərindəki dəyənəklərlə qazları asanlıqla qovub pərən-pərən saldılar. Bu zaman Snouboll arxa cinahı döyüş meydanına çıxardı. Müriəl, Bencamin, habelə Snoubollun özünün rəhbərliyi ilə bütün qoyunlar irəli atılaraq insanları mühasirəyə aldılar. Onlar başları ilə hər tərəfdən düşmənlərə kəllə atırdılar, Bencamin isə adamların ətrafında dövrə vurur, şillaq zərbəsi endirməyə çalışırdı. Lakin insanlar əllərindəki dəyənəklər və altı nallı çəkmələrlə sərt müqavimət göstərməkdə davam edirdilər. Qəflətən

Snouboll ciyiltili bir səs çıxardı. Bu, geri çəkilmək işarəsi idi. Bir an içində heyvanlar mütəşəkkil şəkildə qaçıb darvazadan həyəətə girdilər.

İnsanların zəfər çığırıları ətrafı bürüdü. Hər şey düşündükləri kimi olmuşdu: düşmən qabaqlarından qaçmışdı. Onlar nizamsız halda heyvanları təqib etməyə başladılar. Snoubolla da elə bu lazım idi. Basqınçılar həyəətə girəndə pəyənin yanında pusquda durmuş üç at, üç inək və donuzların qalanları irəli atılıb insanların geriye yolunu kəsdilər. Snouboll hücum komandası verdi, özü isə birbaşa Consun üzərinə atıldı. Cons onun yaxınlaşdığını görüb tufəngini qaldırdı, atəş açdı. Snoubollun kürəyini yalayaraq keçən və arxasınca qanlı şərid buraxan güllə yaxınlıqdakı qoyunların birini yerindəcə öldürdü. Lakin atəş səsi Snoubollu qorxutmadı, o, bədəninin bütün ağırlığı ilə özünü Consun ayaqlarına çırpdı. Müvazinətini itirən Cons peyin qalağınının üstünə yıxıldı, tufəngi əlindən yerə düşdü. Düşmənlərin canına ən çox qorxu salan isə Bokser idi. O, qızmış aygır kimi şahə qalxaraq yaxın gələni nallı ayaqları ilə vurub yerə sərirdi. Ondən ilk zərbəni yeyən və huşsuz halda palçıqın içərisində yığılıb qalan foksvudlu mehtər oldu. Bir neçə nəfər bunu görüb əllərindəki dəyənləri tulladılar və arxalarına baxmadan qaçmağa başladılar. İnsanlar vahiməyə düşdülər. Heyvanlar isə onları bütün həyəət boyunca təqib edir, buynuzlayır, şıllaqlayır, dişləyir, itələyirdilər. Fermada insandan bacardığı kimi öz intiqamını almağa can atmayan bir heyvan da qalmamışdı. Hətta sakitcə özünü damda günə verən pişik də qəflətən naxırçılardan birinin çiyinə atılıb caynaqlarını onun ətinə elə ilişdirdi ki, zavallı gücü gəldikcə çığırmağa başladı. Özlərini çətinliklə açıq qapıya çatdıran insanlar böyük yola çıxmaq üçün bir-birlərini itələyir, qaçıb qurtarmağı qənimət sayırdılar. Heyvanların üstünə hücumdan heç beş dəqiqə keçməmişdi. Lakin indi basqınçıların hamısı az öncə fermaya gəldikləri yolla biabırçı şəkildə geri qaçırdılar. Qazlar isə insanların dallarınca dabanqırma gəlir, arada fürsət tapıb baldırlarını dişləyirdilər.

Bir nəfərdən başqa, hamı qaçıb canını qurtarmışdı. Həyətin arxa tərəfində Bokser dırnaqlarını işə salıb üzüqoylu düşmüş mehtəri ehtiyatla arxası üstə çevirməyə çalışırdı. Lakin o tərpnəmirdi.

-Ölüb! – deyə Bokser kədərlə dilləndi. – Mən belə olmasını istəmirdim. Ayaqlarımdakı dəmir nallar tamam yadımdan çıxmışdı. Ancaq indi kim mənim, həqiqətən, bu insanı öldürmək istəmədiyimə inanacaq?

-Sentimentallığı bir kənara burax, yoldaş! – deyə yarasından hələ də qan axan Snouboll qışqırdı. – Mühəribənin öz qanunları var. Ən yaxşı insan ölü insandır!

-Mən heç kəsin, hətta insanın da ölümünə bais olmaq istəməzdim, – deyə Bokser bir də təkrar etdi. Onun gözləri yaşla dolmuşdu.

-Bəs Molli haradadır? – deyə kimsə soruşdu.

Molli, doğrudan da, yoxa çıxmışdı. Bir anlığa fermada böyük həyəcan yaşandı: insanların Mollini vurub şikəst etmələrindən, yaxud əsir götürmələrindən ehtiyatlanırdılar. Lakin az

keçməmiş Mollinin tövlədə olduğu bilindi. O, başını axurun içərisindəki ota soxub qorxusundan tir-tir titrəyirdi. Tüfəng səsi eşidilən kimi qaçıb özünü bura salmışdı. Heyvanlar gülməli mənərəyə tamaşa edib təzədən həyəətə qayıdanda Bokserin zərbəsindən huşunu itirən mehtər də özünə gəlib aradan çıxmışdı.

Yalnız bu zaman heyvanlarda dəhşətli bir sevinc hissi peyda oldu. Hər kəs qışqırtısı ilə qarşısındakının səsinə batırmağa çalışaraq döyüş meydanındakı rəşadətindən danışdı. Dərhal kortəbii qələbə bayramı başlandı. Təntənə ilə bayraq qaldırıldı, dəfələrlə “İngiltərə heyvanları” mahnısı oxundu. Sonra həlak olmuş qoyunun izdihamlı dəfn mərasimi keçirildi, məzarı üzərində xaniməli kolu əkildi. Snouboll təzə məzar önündə kiçik nitq söylədi. Lazım gələrsə, bütün ferma sakinlərinin həyatlarını Heyvanıstan yolunda qurban verməyə hazır olmalarının zəruriliyini vurğuladı.

Yekdilliklə “Birincidərəcəli qəhrəman heyvan” ordeninin təsis haqqında qərar qəbul edildi. İlk ordenlərlə Snouboll və Bokser təltif olundu. Orden dedikləri xeyli vaxtdan bəri anbarların birində saxlanan, əvvəllər bayram və yarmarka günlərində heyvanları bəzəmək üçün istifadə olunan yuvarlaq bürünc medalyonlardan başqa bir şey deyildi. Eyni gündə “İkincidərəcəli qəhrəman heyvan” ordeni də təsis olundu. Döyüş zamanı həlak olmuş qoyun ölümündən sonra həmin mükafata layiq görüldü.

Döyüşün adı ətrafında uzun-uzadı müzakirələr aparıldı. Nəticədə Pəyə döyüşü” ifadəsi üzərində dayandılar. Çünki qələbəni təmin edən pusqu məhz mal pəyəsinin yaxınlığında qurulmuşdu. Mister Consun tüfəngi palçıqın içərisindən tapıldı. Fermada müəyyən qədər patron ehtiyatının olduğu məlum idi. Tüfəngi bundan sonra bayraq dirəyinin dibində saxlamaq, artilleriyanı əvəz edən silah kimi ondan ildə iki dəfə – oktyabr ayının 12-də, ”Pəyə döyüşü”nün və yayın ortasında – Üsyan gününün ildönümləri zamanı yaylım – salam atəşləri açmaq qərarına alındı.

V FƏSİL

Qış yaxınlaşdıqca Mollisi daha qaşqabaqlı görünürdü. Səhərlər işə gecikir, hər dəfə də yatıb yuxuya qaldığını bəhanə gətirib üzrxahlıq eləyirdi. İştahı daş dəlsə də, həmişə bədənindəki xəyali ağrılardan şikayətlənirdi. Müxtəlif bəhanələrlə iş-gücünü atıb gölməçənin yanına qaçır, gözlərini zilləyib səfeh-səfeh sudakı əksinə tamaşa edirdi. Ortalıqda isə məsələnin heyvanların təsəvvür elədiklərindən də ciddi olması haqqında şayiələr dolaşırdı. Bir dəfə quyruğunu nazla oynadan Mollisi ağzındakı otu gövşəyə-gövşəyə həyətdə özü üçün cövlan edəndə Klover ona yaxınlaşdı.

-Molli, səninlə ciddi bir məsələ haqqında danışmaq istəyirəm, – dedi. – Bu gün səhər sən Heyvanıstanı Foksvuddan ayıran hasardan o yana baxdığını gördüm. Hasarın o biri tərəfində mister Pilkinqtonun adamlarından biri dayanmışdı. Doğrudur, kifayət qədər uzaqda idim. Ancaq gözlərimin məni aldatmadığına tam əminəm. Gördüm ki, həmin adam sənə nə isə deyir. Sən də ona burnunu sığallamağa imkan verirdin. Bütün bunlar nə deməkdir, Molli?

-Elə şey yoxdur. Mən orada olmamışam. Hamısı yalandır! – deyə Molli dırnaqları ilə yerdən torpaq parçaları qopararaq finxırdı.

-Molli! Gözümün içinə düz bax! Namusuna and içə bilərsən ki, həmin adam sənə burnunu sığallamayıb?

-Belə şey olmayıb! – deyə Molli baxışlarını Kloverin gözlərindən yayındıraraq təkrar etdi. Bir an sonra isə başını çevirib dördnala çəmənliyə tərəf götürüldü.

Klover dərin fikrə getdi. Heç kəsə bir söz söyləmədən Mollinin tövləsinə yollandı. Onun axurunun dibinə döşənmiş samanı dırnaqları ilə eşələməyə başladı. Lap küncdə, saman topasının altında kiçik kəllə qənd və müxtəlif rəngli ala-bəzək lentlər gizlədilmişdi.

Üç gün sonra Molli yoxa çıxdı. Bir neçə həftə onun harada olduğu bilinmədi. Sonra göyərçinlər Mollinin Uillinqdonda görünməsi xəbərini gətirdilər. O, qara-qırmızı rəngli faytona qoşulmuş halda, meyxananın qabağında dayanıbmiş. Sifətdən meyxanaçıya oxşayan, əyninə qısa dama-dama şalvar və uzunboğaz çəkmə geymiş kök, qırmızısıfət kişi onu qaşovlayırmış. Mollinin belinə təzə çul salınıbmış, alnına isə qırmızı lent bağlanıbmış. Göyərçinlərin dediyinə görə, çox özündənrazı və məmnun görkəmi varmış. Bu söhbətdən sonra bir daha Mollidən danışan olmadı.

Yanvarda pis havalar başladı. Torpaq bərkiyib daşa döndü, daha çöldə bir iş görmək mümkün deyildi. İndi görüşlərin çoxu böyük anbarda keçirilirdi. Donuzlar növbəti mövsüm üçün görüləcək işlərin planlaşdırılması ilə məşğul idilər. Heyvanıstanın siyasəti ilə bağlı bütün vacib qərarların digər heyvanlarla müqayisədə fermanın ən ağıllı sakinləri sayılan donuzların səlahiyyətinə verilməsinə baxmayaraq, onların hazırladıkları təkliflər böyük səs çoxluğu ilə təsdiqlənməli idi. Snoubolla Napoleon arasında bu məsələ ətrafında mübahisə başlanmasaydı, həmin qayda hələlik özünü tam şəkildə doğruldurdu. Lakin son vaxtlar onlar əllərinə mübahisə üçün kiçik imkan düşən kimi narazılıqlarını bildirirdilər. Əgər biri hansısa tarlada arpa əkməyin sərfəli olduğunu deyirdisə, o biri dərhal etiraz qəbul etməyən səslə bu ərazinin yulaf əkini üçün ayrılması tələbini irəli sürürdü. Əgər biri hansısa tarlada şəkər çuğunduru yetişdirməyi məqsəduyğun sayırdısa, o biri dərhal burada şəkər çuğundurundan başqa, istənilən bitkinin yetişdirilməsinin mümkün olduğunu sübuta yetirməyə başlayırdı. Hər birinin öz tərəfdarları vardı və onların mübahisələri tərəfdarlar arasında daha qızgın şəkildə alırdı. Məşvərət Şurasının toplantılarında Snouboll qeyri-adi natiqlik qabiliyyəti ilə əksəriyyəti öz tərəfinə çəkirdisə, Napoleon daha çox kuluarlarda dəst-xəttini uğurla həyata keçirirdi. Onun qoyunlar arasındakı nüfuzu xüsusilə böyük idi. Məşvərət Şurasının toplantıları zamanı qoyunlar həm içəridə, həm də

çöldə: “Dörd ayaq yaxşıdır, iki ayaq pisdirdir!” – deyə mələşirdilər. Nəticədə çox vaxt iclası yarımçıq dayandırmaq lazım gəlirdi. “Dörd ayaq yaxşıdır, iki ayaq pisdirdir!” şüarının ən çox Snoubollun nitqlərinin kəskin məqamlarında daha ucadan və inadla səsləndirildiyi də diqqətdən yayınmamışdı. Snouboll malikanənin anbarında atılıb qalmış “Fermer və heyvandar” jurnalının bir neçə köhnə sayını diqqətlə öyrənmişdi. Son zamanlar fermada çox şeyi yenidən qurmaq və bir sıra ciddi dəyişikliklər həyata keçirməklə bağlı böyük planlar üzərində işləyirdi. O, drenaj şəbəkəsi, silos emalı, gübrələrdən istifadə haqqında əsl mütəxəssis kimi danışdı. Çox mürəkkəb bir sxem hazırlamışdı. Bu sxemə əsasən heyvanlar hər gün peyinlərini birbaşa tarlanın əvvəlcədən müəyyən edilmiş müxtəlif yerlərində boşaldır və bununla da nəqliyyat problemi öz həllini tapırdı. Napoleon sxemlərlə məşğul olmur, Snoubollu isə heç bir iş görməməkdə ittiham edirdi. Hiss olunurdu ki, Napoleon öz saatını gözləyir. Lakin yeldəyirmanı məsələsi ortaya atılanda onların əvvəlki qarşıdurmalarının heç birinin indiki qədər kəskin olmadığı aşkara çıxdı.

Geniş otlaq yerində, ferma tikililərindən bir az aralıda tərəcik vardı. Kiçik olsa da, fermanın ən hündür yeri sayılırdı. Suxurların tədqiqindən sonra Snouboll buranın yeldəyirmanı tikmək üçün ən münasib yer olduğu qənaətinə gəlmişdi. Dəyirmanın pərləri dinamonu hərəkətə gətirməli və fermanı elektrikle təmin etməli idi. Bu tövlələri işıqlandırmağa, qışda isə qızdırmağa imkan yaradacaqdı. Üstəlik, elektrik mişarını, otdoğrayan və çuğundurqarışdıran maşınları işlətmək, hətta inəkləri mexaniki üsulla sağmaq mümkün olacaqdı. Heyvanlar ömürləri boyu belə şey eşitməmişdilər (ferma dədə-baba qaydası ilə idarə edildiyindən orada yalnız ən bəsit texnikadan istifadə olunurdu), ona görə də Snoubollun dediklərinə heyrətlə qulaq asırdılar. O isə təəccüblənmiş ferma sakinlərinin gözləri qarşısında fantastik maşınların cazibədar lövhələrini canlandırırırdı. Gələcəkdə heyvanların əvəzinə, bütün işləri bu maşınlar görəcəkdilər. Onlarsa çəmənlərdə gəzib-dolaşacaq, vaxtlarını söhbət və müətlə ilə keçirəcəkdilər.

Bir neçə həftədən sonra Snouboll yeldəyirmanı ilə bağlı layihəsini hazırlayıb başa çatdırdı. Texniki təfərrüatlar mister Consa məxsus “Ev üçün min faydalı şey”, “Hər kəs bəna ola bilər” və “İbtidai elektrik kursu” kitablarından götürülmüşdü. Snouboll layihə üzərində ferma binasının çardağında işləyirdi. Buradan bir vaxtlar inkubator kimi istifadə olunmuşdu. Hamar taxta döşəmə sxemlərin çəkilməsindən ötrü çox əlverişli idi. Snouboll bəzən saatlarla çardaqda qapanıb qalırdı. O, aradabir lazımlı səhifələrinin üzərinə xırda daşlar qoyduğu kitaba baxır, tabaşir parçasını dırnaqları arasında tutaraq bir-birinin ardınca müxtəlif cızıqlar və xətlər çəkir, hərdən kənara çəkilib işinə tamaşa edir və sevincindən xoruldayırdı. Tədricən layihə bir xeyli dirsəkli valdan, dişli çarxdan və sairədən ibarət mürəkkəb mexanizmə çevrildi. Bu mürəkkəb mexanizmin planı artıq bütün döşəməni tutmuşdu. Snoubollun layihəsi qalan heyvanlar üçün tamamilə anlaşılmaz, eyni zamanda, da çox əsrarəngiz bir mənzərə idi. Fermanın əksər sakinləri gündə azı bir dəfə sxemlərə tamaşa edirdilər. Hətta toyuqlar və qazlar da tabaşirlə çəkilmiş xətləri ayaqlamamağa çalışaraq layihəyə baxmağa gəlirdilər. Yalnız Napoleon maraqlı göstərmirdi. O, ilk gündən yeldəyirmanı ideyasının əleyhinə olduğunu bildirmişdi. Amma bir dəfə gözlənilmədən Napoleon da planla tanış olmağa gəldi. Ağır-ağır sxemin ətrafında gəzib-dolaşdı, hər detalı diqqətlə nəzərdən keçirdi, iki dəfə xoruldu və kənara çəkilib gözlərini

qıyaraq nifrətlə baxdı. Sonra qəfildən dal ayağını qaldıraraq çertyojun üstünə işədi və heç bir söz demədən çıxıb getdi.

Yeldəyirmanı məsələsi fermada dərin fikirayrılığı yaratmışdı. Snouboll dəyirman tikintisinin çətin olacağını inkar etmirdi. Divarları hörmək üçün daş gətirilməli idi, sonra pərləri quraşdırmaq, naqıl və dinamo tapmaq lazım idi. (Onları haradan və necə tapacağı haqqında Snouboll bir söz demirdi.) Lakin bütün işlərin bir il ərzində başa çatdırılmasının vacibliyini bildirirdi. Ondan sonra hər şey elə asan olacaqdı ki, heyvanlara həftədə yalnız üç gün işləmək kifayət edəcəkdə. Napoleon isə mübahisə edib deyirdi ki, indi əsas məsələ məhsul istehsalını artırmaqdır. Əgər heyvanlar vaxtlarını boş yerə dəyirman tikintisinə sərf etsələr, acından öləcəklər. Heyvanlar iki yerə bölünmüşdülər. Bir qismi “Snoubolla və üçgünlük iş həftəsinə səs verin!”, digərləri isə “Napoleona və dolu axurlara səs verin!” şüarı ilə çıxış edirdilər. Dəstələrin heç birinə qoşulmayan yeganə heyvan Bencamin idi. O nə məhsul bolluğu yaradılacağına, nə də dəyirmanın heyvan əməyini yüngülləşdirəcəyinə inanırdı. Deyirdi ki, dəyirman oldu-olmadı, həyat öz axarı ilə davam edəcək. Yəni vəziyyət get-gedə daha da korlanacaq.

Dəyirmanla bağlı mübahisələrlə yanaşı fermanın müdafiəsi məsələsi də gündəlikdə dayanırdı. Hamı başa düşürdü ki, insanlar “Pəyə döyüşündə” məğlub olsalar da, fermanı geri qaytarmaq və mister Consun hakimiyyətini bərpa etmək üçün yeni, daha qətiyyətli təşəbbüs göstərmək fikrindən daşınmayıblar. Bunun üçün kifayət qədər səbəb vardı. Artıq insanların məğlubiyyət xəbəri hər tərəfə yayılmış və qonşu fermalardakı heyvanların müqavimət istəyini artırmışdı. Həmişəki kimi bu məsələdə də Snoubolla Napoleon arasında fikir ayrılığı yarandı. Napoleonun fikrincə, heyvanlar odlu silah əldə etməli və ondan istifadə qaydalarını öyrənməli idilər. Snouboll isə deyirdi ki, onlar havaya daha çox göyərçin qaldırmalı və qonşu fermalardakı heyvanlar arasında üsyan fikrini yaymalıdırlar. Biri deyirdi ki, özlərini qorumağı öyrənməsələr, məğlub olacaqlar, o biri iddia edirdi ki, hər yerdə heyvanların üsyanı başlansa, müdafiəyə, ümumiyyətlə, ehtiyac qalmayacaq. Ferma sakinləri əvvəlcə Napoleona, sonra Snoubolla qulaq asırdılar, lakin hansının haqlı olduğunu heç cür kəsdirmirdilər. Qulaq asdıqları an kim danışırdısa, onun fikri ilə razılaşdıqlarını deyirdilər.

Nəhayət, Snoubollun planını tam sona çatdırdığı gün gəlib çatdı. Növbəti bazar günü Məşvərət Şurasının yığıncaqda dəyirmanın tikintisinə başlayıb-başlamamaq məsələsi səsverməyə çıxarıldı. Heyvanlar böyük anbara toplaşdıqdan sonra Snouboll ayağa qalxdı, iclasın gedişinə mane olmağa çalışan qoyunların mələrtilərini əhəmiyyət vermədən dəyirman tikilməsinin zəruriliyini əsaslandıran dəlillərini ortaya qoydu. Sonra Napoleon cavab vermək üçün ayağa qalxdı, qətiyyətlə bildirdi ki, dəyirman tikintisi cəfəng işdir, heç kəsə bu məsələnin lehinə səs verməyi məsləhət görmür. Sözüünü qurtaran kimi yerində oturdu. Çıxışı heç yarım dəqiqə çəkmədi. Deyəsən, danışığının necə təsir bağışlaması da onu maraqlandırmırdı. Snouboll sıçrayıb yerindən qalxdı, yenidən mələşməyə başlayan qoyunlara təpinib dəyirman ideyasının müdafiəsi ilə bağlı ehtiraslı bir nitq söylədi. İndiyə qədər ferma sakinlərinin rəğbəti tərəflər arasında, demək olar ki, yarı bölünmüşdü. Ancaq Snoubollun natiqlik məharəti vəziyyəti bir an içərisində dəyişdi. Snouboll heyvanları alçaldan fiziki əməyin ağır şərtləri aradan qaldırıldıqdan

sonra Heyvanıstanın qısa müddət ərzində necə dəyişəcəyini son dərəcə inandırıcı bir şəkildə təsvir etdi. İndi onun təxəyyülü samandoğrayan və çuğundursıxan maşınlardan daha qabağa getmişdi. Snouboll ehtiraslı nitqi ilə heyvanların gözləri qarşısında qeyri-adi mənzərələr canlandıraraq deyirdi ki, elektrik enerjisi toxumsəpən və otbiçən, taxıldöyən və dərzbağlayan maşınları işlədəcək, elektrikin köməyi ilə torpaq şumlanacaq və malalanacaq, hər tövlədə işıq yanacaq, isti və soyuq su olacaq, isitmə sistemi çalışacaq. O, nitqini başa çatdıranda səsvermənin nəticəsi artıq heç kimdə şübhə doğurmurdu. Lakin elə həmin an Napoleon yenidən ayağa qalxdı, Snoubolla sınaqçı nəzərlərlə çəp-çəp baxıb heç kəsin eşitmədiyi qəribə bir səs çıxardı.

Bayırdan qəzəbli it hürüşməsi eşidildi. Boyunlarına xalta bağlanmış, sinələrindən mis lövhəciklər asılmış doqquz nəhəng köpək sürətlə anbara soxuldu. Onlar birbaşa Snoubollun üstünə atıldılar. Snouboll tam zamanında yerindən sıçrayıb canını itlərin dişindən qurtara bildi. Bir an keçməmiş o, özünü anbarın qapısına atdı, itlər də dalınca sıçradılar. Təəccüblənmiş və qorxudan dilləri tutulmuş heyvanlar qapı önünə toplaşıb baş verənləri izləyirdilər. Snouboll var gücü ilə tarladan böyük yola tərəf qaçırdı. Aydın məsələdir ki, o ancaq donuz kimi qaça bilirdi. Arxadan dabanqırma gələn köpəklər Snoubollu haqlamaqda idilər. Birdən ayağı sürüşdü və hamı onun artıq ələ keçdiyini düşündü. Amma Snouboll son anda özünü düzəldib əvvəlkindən də bərk qaçmağa başladı. Köpəklər yenə onu haqladılar. Onlardan biri sivri dişlərini Snoubollun quyruğuna uzatdı. Snouboll zamanında quyruğunu köpəyin ağızından xilas edib var gücü ilə irəli atıldı. İndi onu köpəklərdən yarım addımlıq məsafə ayırırdı. Son anda Snouboll özünü hasardakı deşikdən bayıra ata bildi və bir daha onu görəni olmadı.

Qorxmuş heyvanlar sakitcə anbara doluşdular. Az keçməmiş köpəklər də geri qayıtdılar. Əvvəlcə heç kəs onların birdən-birə haradan peyda olduqlarını təsəvvürünə gətirə bilmirdi. Lakin tezliklə hər şey aydın oldu. Sən demə, onlar bir zaman Napoleonun analarından aldığı və tərbiyəsi ilə özünün məşğul olduğu küçüklər imiş. Düzdür, hələ boy atmaqda davam edirdilər, lakin artıq canavara bənzəyən heybətli itlərə çevrilmişdilər. Onlar Napoleonu dövrəyə aldılar. Bir vaxtlar digər itlərin mister Consun qarşısında quyruq buladıqları kimi, köpəklərin də indi eyni hərəkəti Napoleonun qarşısında etmələri heç kəsin diqqətindən yayınmadı.

Napoleon köpəklərin əhatəsində vaxtilə Mayorun öz nitqini söylədiyi döşəmədən azacıq hündür olan səkiyə qalxdı. Bu gündən etibarən, Məşvərət Şurasının bazar günü iclaslarının keçirilməyəcəyini elan etdi. Bildirdi ki, belə toplantılara ehtiyac yoxdur, bu, sadəcə, boş yerə vaxt itirməkdir. Gələcəkdə fermanın işləri ilə bağlı bütün məsələləri onun rəhbərliyi altında donuzlardan ibarət xüsusi komissiya həll edəcək. Komissiya əlahiddə şəkildə toplanacaq və qəbul olunmuş qərarlar barəsində heyvanlara sonradan məlumat veriləcək. Fermanın bütün sakinləri əvvəllər olduğu kimi, yenə də hər bazar günləri səhər bayraq qaldırılması və “İngiltərə heyvanları” mahnısının oxunması mərasimində iştirak edəcək, ardınca da həftəlik tapşırıqlarını alacaqlar. Lakin bu zaman daha heç bir müzakirə aparılmayacaq.

Snoubollun qovulmasının yaratdığı sarsıntıya baxmayaraq, heyvanlar toplantıların ləğvi xəbərini məyusluqla qarşıladılar. Əgər nə demək istədiklərini yaxşı əsaslandırma bilsəydilər,

bəziləri hətta etiraz etməyə də hazır idilər. İş o yerə çatmışdı ki, Bokser də əməlli-başlı həyəcanlanmışdı. O, qulaqlarını şəkələdi, bir neçə dəfə yalını silkələdi, fikirlərini nizama salmağa çalışdı. Amma sonda fikrini ifadə etməyə lazımlı sözlər tapa bilmədi. Donuzlardan bəzilərinin yaxşı danışmaq qabiliyyəti vardı. Birinci sırada oturmuş dörd gənc donuz ciyiltili səslə etirazlarını bildirdilər. Onların dördü də eyni anda sıçrayıb ayağa qalxdı və xorla danışmağa başladılar. Lakin Napoleonu dövrəyə alıb oturmuş köpəklər onların üstünə astadan mırıldayan kimi donuzlar səslərini kəsib yerlərində oturdular. Qoyunlar, təxminən, on beş dəqiqə ərzində var səsləri ilə: “Dörd ayaq yaxşıdır, iki ayaq pisdir”, – deyə mələşdilər. Bununla da müzakirə açmaq niyyətinin qarşısı alındı.

Sonra Çığırğan yeni qaydaları izah etmək üçün heyvanların yanına göndərildi.

-Yoldaşlar! – deyə o çığırırdı. – İnanıram ki, hər bir heyvan yoldaş Napoleonun öz üzərinə əlavə məsuliyyət götürməklə nə qədər böyük fədakarlıq etdiyini layiqincə qiymətləndirməyi bacaracaq. Yoldaşlar, elə düşünməyin ki, rəhbərlik etmək kef çəkməkdir. Əksinə, bu çox böyük və ağır məsuliyyətdir. Bütün heyvanların bərabərliyi ideyasına yoldaş Napoleon kimi ürəkdən inanan başqa lider yoxdur. Əlbəttə, qərarları siz qəbul etsəydiniz, o, özünü daha xoşbəxt sayardı. Lakin bəzən siz səhv addım ata bilərsiniz. Bəs onda necə olardı, yoldaşlar? Təsəvvürünüzə gətirin ki, siz dəyirman xəyalplovu ilə ortalığa atılan Snoubollun, indi cinayətkardan o qədər də fərqlənmədiyi aşkara çıxan həmin o Snoubollun arxasınca getmək barəsində qərar qəbul etmişiniz.

-O, “Pəyə döyüşündə” cəsarətlə vuruşurdu! – deyə kimsə dilləndi.

-Cəsarət hələ hər şey demək deyil! – Çığırğan etiraz etdi. – Sədaqət və itaət – ən vacib keyfiyyətlər bunlardır. “Pəyə döyüşünə” gəldikdə isə, inanıram ki, bir vaxt gələcək, Snoubollun bu döyüşdəki rolunun həddindən artıq şişirdildiyi ortaya çıxacaq. İntizam, yoldaşlar, dəmir intizam – bu gün ən vacib məsələ budur! Bir yanlış addım kifayətdir ki, düşmənlər yenidən üstümüzdə ayaq açsınlar. İnanıram ki, yoldaşlar, siz heç biriniz Consun geri qayıtmasını istəmirsiniz!

Həmişəki kimi bu dəfə də Consula bağlı dəlil hamını susdurdu. Heyvanların heç biri onun qayıtmasını istəmədi. Əgər bazar günü müzakirələri Consun dönüşü ilə nəticələnəcəkdisə, onda bu müzakirələr dərhal dayandırılmalı idi! Hər şeyi götür-qoy etməyə vaxt tapmış Bokser hamının fikrini bildirərək dedi: “Əgər yoldaş Napoleon belə deyirsə, deməli, belə olmalıdır”. Bundan sonra o, özünün “Mən daha çox işləyəcəyəm!” sözlərinə “Napoleon həmişə haqlıdır!” şüarını da əlavə etdi.

Artıq havanın şaxı sınımışdı, yaz şumu başlanmışdı. Snoubollun dəyirman layihəsi üzərində işlədiyi çardaq otağının qapısı o vaxtdan bağlı saxlanırdı. Heyvanlara layihənin pozulduğu xəbəri çatdırılmışdı. İndi hər bazar günü səhər saat onda hamı anbara toplaşır, həftə ərzində görülməli işlərlə bağlı tapşırıqlar alırdı. Qoca Mayorun yalnız kəllə sümükləri salamat qalan başı məzardan çıxarılmış, tufəngin arxasında, bayraq dirəyinin dibindəki kötüyün üstünə

qoyulmuşdu. Bayrağa ehtiram mərasimindən sonra heyvanlar anbara girməmişdən əvvəl növbə ilə qoca Mayorun kəllə sümüyü önündən keçməli və ona təzim etməli idilər. İndi heyvanlar anbarda əvvəllər olduğu kimi, hamısı bir yerdə oturmurdular. Napoleon, Çığırğan və gözəl şeirlər, mahnılar müəllifi kimi tanınan Minimus adlı istedadlı donuz anbarın yuxarı başında, nisbətən yüksək yerdə otururdular. Doqquz köpək yarım dairə şəklində dayanaraq onları qabaq sıralardakı donuzlardan ayırırdı. Qalan heyvanlar üzlerini Napoleonun əyləşdiyi hündür yerə tərəf çevirərək anbardakı boş yerlərini tuturdular. Napoleon hərbi komanda verirmiş kimi, kobud səsle öz tapşırıqlarını kağızdan oxuyurdu. Sonda “İngiltərə heyvanları” yalnız bir dəfə ifa olunduqdan sonra hamı dağılışırdı.

Snoubollun qovulmasının üçüncü həftəsi, bir bazar səhəri heyvanlar dəyirmanının nəyin bahasına olursa olsun, tikilməsi ilə əlaqədar Napoleonun qərarını eşidəndə bərk təəccübləndilər. Napoleon fikrini nəyə görə dəyişdiyini izah etmədi. Lakin bildirdi ki, bu əlavə iş heyvanlardan son dərəcə böyük zəhmət tələb edir. Vəziyyətlə əlaqədar hətta gündəlik qida norması da azaldıla bilər. Layihə ən xırda detallarına qədər nəzərdən keçirilmişdir. Son üç həftə ərzində donuzlardan ibarət xüsusi komissiya onun üzərində son tamamlama işləri aparmışdır. Dəyirmanın və digər yardımçı binaların tikintisinin, təxminən, iki il müddətində başa çatdırılması nəzərdə tutulurdu.

Həmin axşam Çığırğan heyvanlarla fərdi söhbət zamanı Napoleonun heç zaman dəyirman tikintisinin əleyhinə olmadığını izah edirdi. Əksinə, lap başlanğıcdan bu işin təşəbbüsünün məhz yoldaş Napoleon olduğunu deyirdi. Sən demə, Snouboll inkubator otağının döşəməsinə çəkdiyi planı onun kağızları arasından oğurlayıbmış! Yəni dəyirman ideyasının ilk müəllifi Napoleon idi. “Bəs elə isə Napoleon niyə layihənin əleyhinə bu cür kəskin şəkildə çıxırdı? ” – deyərək bəziləri soruşurdular. Söhbət gəlib bu yerə çıxanda Çığırğan balaca gözlərini hiyləgərcəsinə qıydı. ”Bu, yoldaş Napoleonun bicliyi idi, – dedi. – O, özünü dəyirman tikintisinin əleyhdarı kimi GÖSTƏRƏRKƏN, sadəcə, manevr edir, təhlükəli xarakterə və mənfi təsir gücünə malik Snoubollu xilas olmaq istəyirdi. Artıq Snouboll fermadan uzaqlaşdırılıb. Layihə onun heç bir müdaxiləsi olmadan həyata keçirilə bilər. Bir sözlə, Çığırğan bütün bunların əvvəlcədən düşünülmüş taktika olduğunu dedi. Sonra bir neçə dəfə də təkrarladı: “Bəli, taktika, yoldaşlar, taktika!” Bu sözləri deyərək Çığırğan yerində oynaqlayır və gülə-gülə quyruğunu tərpedirdi. Heyvanlar eşitdikləri sözün mənasını başa düşdüklərinə o qədər də əmin deyildilər. Lakin Çığırğan elə inandırıcı danışdı, onu müşayiət edən üç köpək isə elə hədələyici tərzdə mırıldanırdılar ki, onlar heç bir əlavə sorğu-sualsız deyilənlərlə razılaşırdılar.

VI FƏSİL

İlboyu heyvanlar qul kimi çalışdılar. Amma bir məsələ vardı ki, zəhmətlərindən həzz alırdılar. Özlərini fəda etmələri, əziyyət çəkmələri ilə bağlı heç bir şikayət eşidilmirdi. Bilirdilər

ki, nə iş görürlərsə, özləri və övladları üçün görürlər. İnsan adlanan bir dəstə tənbel, oğru məxluq üçün can qoymurlar.

Yazda və payızda hər gün on saat işləyirdilər. Avqustda isə Napoleon bazar günləri nahardan sonra da işləmək zərurəti yarandığını elan etdi. Doğrudur, bu məsələ tam könüllülük əsasında idi. Lakin işə çıxmayan heyvanın yemək payı yarımdayarı azaldılırdı. Nə qədər çalışıb-əlləşsələr də, hələ görülməmiş xeyli iş qalmışdı. Biçin vaxtı ötən ildəki qədər bol məhsul toplaya bilməmişdilər. Yayın əvvəlində köklü bitkilər əkilməsi nəzərdə tutulan iki sahə isə şumun vaxtında başa çatdırılmaması ucbatından, ümumiyyətlə, boş qaldı. Qarşıdan gələn qışın ağır keçəcəyini indidən görməmək mümkün deyildi.

Dəyirmanın tikintisində də gözlənilməz çətinliklər yaranmışdı. Fermanın yaxınlığında yaxşı əhəngdaşı karxanası vardı, həyətdəki anbarların birindən isə xeyli qum və sement dolu kisələr tapmışdılar. Bir sözlə, tikinti üçün zəruri olan bütün materiallar əlaltında toplanmışdı. Həllini dərhal tapa bilmədikləri çətinlik sal daşları lazımi ölçülərdə kəsib-doğramaq idi. Daşları qırmaq üçün ling və cəkiclə işləmək tələb olunurdu. Amma heyvanların heç biri bunu bacarmırdı. Çünki heç bir heyvan dal ayaqları üstündə dik dayana bilmirdi. Biri-həftəlik hədə cəhdlərdən sonra kiminsə ağına daşların sındırılmasında qravitasiya qüvvəsindən istifadə etmək fikri gəldi. Karxanada bütöv halda hörgüdə istifadəsi mümkün olmayan çoxlu iri, sal qaya parçaları vardı. Onlara kəndir bağladılar, sonra inəklər, atlar, qoyunlar – bir sözlə, bədənində gücü olan bütün heyvanlar hamısı birlikdə üzüyuxarı dartmağa başladılar. Xüsusilə çətin anlarda hətta kənarında dayanıb göstəriş verən donuzlar da işə əl yetirirdilər. Daşları sürüyüb karxananın kənarındakı hündür yerə gətirir, oradan üzüaşağı buraxırdılar. Dik yamacdan yuvarlanan daşlar parçalanıb kiçik hissələrə bölünürdü. Bundan sonra onları tikinti yerinə daşımaq elə bir ciddi çətinlik törətmirdi. Nisbətən iri daş parçalarını atlar arabaya yığıb daşıyırdılar. Qırıntıları aparmaq isə qoyunlara həvalə olunmuşdu. Arada hətta Müriellə Bencamin də köhnə ikitəkərli faytona qoşulur və ümumi işə bacardıqları qədər yardım göstərirdilər. Yayın sonunda kifayət qədər daş ehtiyatı yığıldı. Dərhal da donuzların ayıq-sayıq nəzarəti altında tikintiyə başlandı.

İş yavaş və çətin gedirdi. Bəzən nisbətən böyük bir daşı yuxarı qaldırmaq üçün bütün günü qan-tər içərisində əlləşmək lazım gəlirdi. Sonda isə, işin tərsliyindən, daş guppultu ilə təzədən karxanaya yuvarlanıb param-parça olurdu. Gücü, az qala, bütün heyvanların toplam gücünə bərabər olan Bokser isə heç bir işin öhdəsindən gəlmək mümkün deyildi. Bəzən iri daş parçası üzüaşağı sürüşəndə və az qala heyvanları da dartıb özü ilə karxananın dibinə sürüyəndə Bokser ipi var gücü ilə çəkib onu saxlayırdı. Kəsik-kəsik nəfəs alan, dırnaqları ilə daşlardan qığılıcı qoparan, iri qaya parçasını belinə alıb tərdən parıldayan gövdəsi ilə dik təpəyə qarış-qarış dırmanan Bokser hər kəsdə heyranlıq hissi doğururdu. Klover ara-sıra ona özünü üzüb əldən salmamağı məsləhət görürdü. Lakin Bokser bu sözlərə heç vaxt qulaq asmırdı. “Mən daha çox işləyəcəyəm!” və “Napoleon həmişə haqlıdır!” şüarlarını bütün çətinliklərin açarı sayırdı. Artıq Bokser xoruzdan səhərlər onu yuxudan yarım saat deyil, 45 dəqiqə tez oyatmağı xahiş etmişdi. Özünə o qədər də çox görünməyən qənaət olunmuş vaxt hesabına Bokser təkbaşına karxanada çalışır, sındırılmış daş parçalarını toplayır, onları dəyirman tikilən təpəyə daşıyırdı.

İş ağır olsa da, həmin yay heyvanların yaşayışı o qədər də pis deyildi. Yem Consun vaxtındakından çox deyildi. Amma hər halda, az da sayıla bilməzdi. Həm də indi onlar yalnız özlərini yedirib-ıçirmək qayğısına qalırdılar. Daha beş nəfər İnsan adlanan, əlini ağdan-qaraya vurmayan tənbel, bədxərc məxluqu saxlamaq haqqında düşünmürdülər. Bu elə güclü hiss idi ki, heyvanları bir çox məhrumiyyətlərə sinə gərməyə sövq edirdi. Məhz heyvan kimi işləmək bəzi hallarda səmərəliliyi artırır və əməyi yüngülləşdirirdi. Məsələn, insan istəsəydi belə, heç zaman tarlaları heyvanlar qədər yaxşı gübrələyə bilməzdi. O biri tərəfdən, indi heç bir heyvan oğurluq etmədiyindən otlaqları əkin yerlərindən ayıran çəpərlərin çəkilməsinə və təmirinə də ehtiyac qalmırdı. Amma bütün bunlara baxmayaraq, yayda gözlənilməz çətinliklər özünü göstərməyə başladı. Parafin yağı, mismar, məftil, itlərə biskvit, atlara nal almaq lazım idi. Bu məhsulların heç biri fermada istehsal olunmurdu. Sonra toxum və süni gübrələrə ciddi ehtiyac yarandığı aşkara çıxdı. Digər tərəfdən, müxtəlif iş alətləri, nəhayət, dəyirman üçün avadanlıq da alınmalı idi. Bütün bunların hansı yolla əldə ediləcəyini təsəvvürə gətirmək belə mümkün deyildi.

Bir bazar günü səhər heyvanlar həftəlik tapşırıq almaq üçün anbara toplaşanda Napoleon yeni siyasi kursa keçməklə bağlı qərar verdiyini bildirdi. Artıq Heyvanıstan qonşu fermalarla ticarət əməkdaşlığına başlayır. Təbii ki, məqsəd qazanc əldə etmək deyil. Sadəcə, son dərəcə zəruri olan mal və materialları almaq lazımdır. “Hər şey dəyirman tikintisinin tələblərinə tabe etdirilməlidir!” – deyər məsələnin vacibliyini vurğulayan Napoleon bir neçə ot tayasını və builki taxılın bir hissəsini, habelə gələcəkdə ehtiyac yaranarsa, Uillington bazarında həmişə böyük tələbat duyulan yumurtaları satmaq fikrində olduğunu bildirdi. Napoleon istehsal etdikləri məhsulun satılmasını toyuqların dəyirman tikintisinə töhfəsi kimi alqışladığını ayrıca diqqətə çatdırdı.

İlk dəqiqələrdə heyvanlar pərtlik hissi keçirdilər. Heç vaxt insanlarla əlaqə saxlamamaq, heç vaxt ticarətlə məşğul olmamaq, heç vaxt puldan istifadə etməmək – məgər Consun fermadan qovulmasından sonra ilk tənənəli toplantıda bütün bu məsələlər barəsində yekdilliklə qərar qəbul olunmamışdı? Heyvanlar hamısı həmin qətnamələri yaxşı xatırlayırdılar. Ən azı, onların yaddan çıxmadığını düşünürdülər. Napoleon Məşvərət Şurasının iclaslarını qadağan edən zaman etiraz etmək fikrinə düşən dörd donuz yenə də çəkinə-çəkinə səslərini qaldırmaq istədilər. Lakin itlərin qəzəbli mırıltısı onları dərhal sakitləşdirdi. Sonra həmişəki kimi qoyunlar: “Dörd ayaq yaxşıdır, iki ayaq pis!”-deyə xorla mələşdilər və ani pərtlik hissi ortadan götürüldü. Napoleon ayağını qaldıraraq hamını sakitliyə çağırdı, məsələ ilə bağlı artıq lazımı göstərişlər verdiyini bildirdi. Həm də heyvanlardan heç birinin etimad doğurmayan İnsan adlı məxluqla ünsiyyətinə əsla ehtiyac olmayacağını bəyan etdi. Bu ağır yükü Napoleon öz çiyinlərinə götürürdü. Uillingtonda yaşayan vəkil Uimper Heyvanıstanla qalan dünya arasında vasitəçilik etməyə razılıq vermişdi. Bundan sonra o, hər həftənin birinci günü səhər lazımı təlimatlar almaq üçün fermaya gələcəkdi. Napoleon nitqini həmişəki kimi “Yaşasın Heyvanıstan!” şüarı ilə bitirdi. “İngiltərə heyvanları” himni ifa olunduqdan sonra hamı dağılışdı.

Həmin gün Çığırğan fermanı dolaşmış heyvanları bir də sakitləşdirdi. O, hamını inandırır ki, ticarətlə məşğul olmamaq və puldan istifadə etməmək barəsində qərar yoxdur, ümumiyyətlə,

belə təklif verilməyib. Onun dediyinə görə bütün bunlar mənasız uydurmaldan və Snoubollun dövriyyəyə buraxdığı yalanların əks-sədasından başqa bir şey deyildi. Lakin bir neçə heyvan hələ də şübhə içində qaldıqlarından Çığırğan özünü o yerə qoymayıb bic-bic soruşurdu: “Bütün bunları, sadəcə, yuxuda görmədiyinizə əminsiniz, yoldaşlar? Əlinizdə həmin qərarların yazılı mətni var? Onlar haradasa yazılıb?” Doğrudan da, əldə heç bir yazılı mətn olmadığından heyvanlar bütün bunları, sadəcə, yanlışlıq kimi qəbul etmək firki ilə razılaşırdılar.

Mister Uimper razılaşırdığı kimi, hər bazar ertəsi səhər fermaya gəlirdi. O, balacaboylu adam idi, iri bakenbardları vardı, sifətindən hiyləgərlik yağırdı. Adi bir vəkil olsa da, Heyvanıstanın nə vaxtsa vasitəçiyə ehtiyac duyacağını və bu işdən yaxşı qazanc götürməyin mümkünlüyünü hamıdan əvvəl anlaya bilmişdi. Hər dəfə vəkilin fermaya gəldiyini görə heyvanlar səbəbini anlamadıqları qorxu hissi keçirir və ondan mümkün qədər uzaq durmağa çalışırdılar. Amma istənilən halda Napoleonun dörd ayağı üstündə dayanıb ikiayaqlı mister Uimperə əmrlər verməsi heyvanların qəlbini qürur hissi ilə doldurur və onları yeni qaydalarla, qismən də olsa, barışmağa vadar edirdi. İndi ferma sakinlərinin insan nəsli ilə münasibətləri əvvəlki vaxtlardakından xeyli fərqlənirdi. Heyvanıstanın get-gedə tərəqqiyə qovuşduğunu görə insanların qəzəb və nifrəti daha da artmışdı. Bir vaxtlar bütün insanlar fermanın gec-tez iflasa uğrayacağını, dəyirman tikintisinin isə uğursuzluqla başa catacağının labüdlüyündən danışırdılar. Pivəxanada görüşərkən onlar müxtəlif sxem və diaqramları bir-birlərinə göstərib dəyirmanın mütləq uçacağını deyir, hətta uçmasa belə, heç zaman işləməyəcəyini iddia edirdilər. Ancaq ürəklərində bunu əsla istəməsələr də, təsərrüfatlarını bacarıqla idarə edən heyvanlara artmaqda olan hörmətlərini də gizlətmirdilər. Münasibətlərin dəyişməsinin əlamətlərindən biri də insanların fermanın keçmiş “Malikanə” adından imtina etmələri və onu yeni adı ilə “Heyvanıstan” adlandırmaları idi. Onlar artıq özü də fermanın nə zamansa geri qaytarılacağına olan-qalan ümidini itirən və başını götürüb harasa gedən Consun iddialarını müdafiə etməkdən əl çəkmişdilər. Hələlik mister Uimperin vasitəçiliyi istisna olunmaqla, Heyvanıstanla ətraf dünya arasında elə bir əlaqə yox idi. Lakin Napoleonun ya Foksvuddan mister Pilkinqton, ya da Pinçfilddən mister Frederiklə müəyyən iqtisadi razılaşmalar əldə etməsi barəsində şeyiələr gəzib-dolaşırdı. Danışıqlar heç bir halda onların hər ikisi ilə eyni vaxtda aparılmırdı.

Bu hadisə donuzların gözlənilmədən ferma binasına köçüb orada yaşamağa başladıkları günlərə təsadüf etmişdi. Heyvanlar Üsyandan dərhal sonra evdə yaşamaq əleyhinə qərar çıxarıldığını yada saldı. Yəni də Çığırğan onları heç vaxt belə qərar qəbul edilmədiyinə inandırması oldu. O deyirdi ki, fermanın düşünən beyni olan donuzlara işləmək üçün sakit şərait lazımdır. Digər tərəfdən, Rəhbərin (son vaxtlar Napoleonun adı gələndə Çığırğan yalnız bu sözdən istifadə edirdi) nüfuzu onun tövlədə deyil, evdə yaşamasını tələb edir. Donuzların yalnız qonaq otağında dincəlmək və mətbəxdə yeyib-içməklə kifayətlənmədiklərini, üstəlik, həm də yorğan-döşəkdə yatdıqlarını eşidən bəzi heyvanların qanı lap qaraldı. Bokser “Napoleon həmişə haqlıdır!” şüarı ilə söz-söhbətə son qoymaq istədi. Heyvanların yorğan-döşəkdən istifadəsi əleyhinə qərarı yaxşı xatırladığını düşünən Klover isə anbarın arxa divarına yaxınlaşdı

və Yeddi Prinsipi yenidən höccələməyə başladı. Sonda ayrı-ayrı hərfləri oxumaqdan başqa, heç bir şey bacarmadığını görüb Mürieli köməyə çağırmalı oldu.

-Müriel, Dördüncü Prinsipi mənə oxu. Orada yorğan-döşəkdə yatmaq əleyhinə bir şey deyilmir ki?

Müriel çətinliklə də olsa, mətni oxudu.

-Burada yazılıb ki, "Heyvanlar mələfə çəkilmiş yataqda yatmırlar".

Yaddaşından heç vaxt şikayətlənməyən Klover Dördüncü Prinsipdə mələfələr haqqında bir şey deyilib-deyilmədiyini xatırlaya bilmirdi. Lakin divarda belə yazılmışdısa, deməli, belə olmalı idi. Təsadüfən elə bu vaxt Çığırğan da iki-üç köpəyin əhatəsində oradan keçirdi. O, dərhal yaxınlaşıb məsələyə aydınlıq gətirdi:

-Yoldaşlar, yəqin, indi biz donuzların ferma bunasındakı yataq otaqlarında, çarpayılarda yatdığımızı eşitmisiniz. Niyə də yatmayaq? Bəlkə, siz yataqla bağlı hər hansı qadağanın olduğunu güman edirsiniz? Yataq nədir? Yatmaq üçün yer. Yəni tövlənin küncünə döşənmiş bir qucaq saman da yataqdır. Qadağa isə yatağa deyil, özünə hər yerdə rahatlıq axtaran İnsanın icad etdiyi mələfəyə qarşıdır. Biz yorğan-döşəklərin üzündən mələfələri götürüb atmış, sadəcə, adyala bürünüb yatırırıq. İnsanların yataqları, həqiqətən də, rahat imiş. Lakin bizim – bütün əqli əməyi öz öhdəsinə götürmüş donuzların tələblərinə cavab verəcək dərəcədə rahat deyildir. Yoldaşlar, əminəm ki, bizi istirahət hüququndan məhrum etmək haqqında düşünmürsünüz. Gündəlik ağır işlərimizi yerinə yetirərkən tamam yorulub əldən düşməyimizi istəmirsiniz. Nəhayət, inanıram ki, heç biriniz Consu yenidən burada görmək fikrində də deyilsiniz, elədirmi?

Heyvanlar dərhal belə fikirdə olmadıqlarını bildirdilər. Bununla da yataqla bağlı sözsöhbətə də son qoyuldu. Bir neçə gün sonra donuzların səhərlər fermanın digər sakinləri ilə müqayisədə yuxudan bir saat gec oyanacaqları elan olunanda isə heç bir şikayət eşidilmədi.

Payızda heyvanlar hamısı yorucu düşsələr də, xoşbəxt idilər. Doğrudur, il ağır keçmişdi. Otun və dənin bir hissəsi satıldıqdan sonra qış üçün yetərincə ərzaq ehtiyatı toplamaq mümkün olmamışdı. Bütün ümidlər dəyirmanla bağlanmışdı. Burada isə işlərin ancaq yarısı görülmüşdü. Biçindən sonra quru, günəşli havalar xeyli çəkdi. Heyvanlar həmişəkindən daha çox işləyirdilər. Bütün günü ağır daşlarla əlləşir və dəyirmanın divarlarının daha bir neçə fut yüksəldiyini görüb sevinirdilər. Biçin vaxtı Bokser hətta gecələr də tikintiyə gəlir, ay işığında bir-iki saat işləyirdi. İstirahət vaxtı heyvanlar yarımçıq dəyirmanın ətrafında dövrə vurur, dik yuxarı qalxan qalın divarlara heyranlıqla baxır və özlərinin belə bir bina tikmək bacarıqlarına heyrətlənirdilər. Yalnız qoca Bencamin dəyirmanla bağlı ümumi heyranlıq hissini bölüşmürdü. Amma eşşəklərin hamıdam çox yaşamaları haqqındakı məsxərəçi sözlərini çıxmaq şərtilə onun dilindən nə isə başqa bir söz dediyini eşidən də olmamışdı.

Nəhayət, soyuq cənub-qərb küləklərinin cövlan etdiyi noyabr ayı gəldi. Tikintidə işlər dayandı, çünki yağış beton qarışdırmağa imkan vermirdi. Bir gecə elə dəhşətli tufan qalxdı ki, ferma binası bünövrəsi üzərində silkələnməyə başladı, anbarın damından bir neçə kirəmit qopub yerə düşdü. Yuxudan ayılan toyuqlar qorxu içində vurnuxmağa və qaqqıldaşmağa başladılar. Onlara elə gəlmişdi ki, yaxınlıqda tufəng atılır. Səhər heyvanlar bayraq dirəyinin sındığını, bağçadakı küknar ağacının isə turp kimi kökündən qopub böyrü üstə düşdüyünü gördülər. Təpəyə tərəf baxanda heyvanların sinəsindən dəhşətli fəryad qopdu. Gözləri önündə qorxunc bir mənzərə açıldı – dəyirman uçulub-dağılmışdı!

Heyvanlar bir göz qırpımında təpəyə tərəf götürüldülər. Son vaxtlar nadir hallarda gəzintiyə çıxan Napoleon hamıdan qabaqda qaçırdı. Bəli, onların mübarizələrinin bəhrəsi yerlə-yeksan olmuşdu. Tikili bünövrəyə qədər dağılmışdı, daşlar qırılıb-parçalanmış, dörd bir yana səpələnmişdi. İlk dəqiqələrdə heç kim bir kəlmə danışmadan dayanıb kədərlə daş qalağına baxırdılar. Napoleon da sükut içində var-gəl edir, aradabir əyilib torpağı iyləyirdi. Onun nə haqqında çox ciddi düşündüyünü göstərəcəsi olan çubuq kimi dik yuxarı qalxmış quyruğu dayanmadan titrəyirdi. Qəflətən Napoleon axtardığını tapmış kimi yerində dayandı:

-Yoldaşlar! – deyə astadan dilləndi. – Bilirsinizmi, bu, kimin işidir? Gecə gəlib dəyirmanımızı dağıdan düşmənin adını bilirsinizmi? Onun adı SNOUBOLL-dur! Qəflətən Napoleonun səsi ildırım kimi şaqıldadı. – Bəli, bu, Snoubollun işidir! Onun ürəyi bizə nifrətlə doludur. O, təxribat törədərək planlarımızı pozmaq, özünün biabırçı şəkildə qovulmasının intiqamını almaq istəmişdir. Bu satqın gecənin qaranlığından istifadə edib ərazimizə soxulmuş, birillik zəhmətimizin bəhrəsini puç etmişdir. Yoldaşlar, mən bu saat burada xain Snoubolla ölüm hökmü çıxarıram. Bu hökmü yerinə yetirib ədaləti bərpa edən ferma sakinini “İkincidərəcəli qəhrəman heyvan” ordeni və yarım buşel alma mükafatı gözləyir. Kim onu diri tutub gətirsə, bir buşel alma alacaq!

Bu işdə Snoubollun günahkar olduğunu eşidən heyvanlar sarsılmışdılar. Hər tərəfdən narazılıq sədaları eşidilirdi. Hər kəs geri qayıdacağı təqdirdə onu necə tutmaq haqqında fikirləşirdi. Az keçməmiş təpədə əzilmiş otun üstündəki donuz dırnaqlarının ləpiri diqqəti cəlb etdi. Doğrudur, ləpirlər cəmisi bir neçə metrlik məsafədə idi və hasardakı deşiyə çatıb yox olurdu. Napoleon onları diqqətlə iylədi və Snoubollun izi olduğunu dedi. Onun fikrincə, Snouboll, çox güman ki, Foksvud ferması tərəfdən gəlmişdi.

-Bir an da ləngimək olmaz, yoldaşlar! – deyə Napoleon dırnaq izlərini diqqətlə gözdən keçirəndən sonra dilləndi. – İşimiz çoxdur. Elə bu gündən dəyirmanın bərpasına başlayırıq. Qara, yağışa baxmadan bütün qışı tikintini davam etdirməliyik. Bizi belə asanlıqla niyyətimizdən daşındıra bilməyəcəyini bu şərəfsiz xainə göstərməliyik. Yaddan çıxarmayın, yoldaşlar, planlarımızda heç bir dəyişiklik ola bilməz! Onlar əvvəlki ardıcılıqla günbəgün həyata keçiriləcək. İrəli, yoldaşlar! Yaşasın dəyirman! Yaşasın Heyvanıstan!!

VII FƏSİL

Qış çox sərt keçirdi. Yağış və qarın dalınca güclü küləklər əsdi, sonra isə düz fevrala qədər şaxtalar davam etdi. Dəyirmanın bərpasına başlayan heyvanlar var qüvvələri ilə işləyirdilər. Başa düşürdülər ki, kənardan onların işinə göz qoyanlar var, dəyirmanın tikintisini vaxtında qurtarmasalar, paxıl insanın əlinə sevinmək və toy-bayram eləmək üçün əlavə bəhanə verəcəklər.

İnsanlar isə Snoubollun bu işdə əli olduğuna inanmır, dəyirmanın uçmasını divarların nazikliyi ilə izah edirdilər. Heyvanlar bunun həqiqət olmadığını yaxşı bilirdilər. Lakin hər ehtimala qarşı bu dəfə divarları əvvəlki kimi on səkkiz düyüm deyil, üç fut qalınlığında tikməyi qərara almışdılar. Bu isə o demək idi ki, daha çox daş gətirmək lazım olacaq. Karxana uzun müddət ərimiş qar suyu ilə dolduğundan bir iş görmək mümkün olmamışdı. Quru, şaxtalı havalar başlananda vəziyyət bir az düzəldi. Lakin tikinti çox ağır gedirdi, heyvanlar isə gələcəyə əvvəlki kimi ümidli deyildilər. Onlar daim aclıqdan, soyuqdan əziyyət çəkirdilər. Ruhdan düşməyən yalnız Bokserlə Klover idi. Çıgırğan yenə də vətənə xidmətin sevinci və əməyin şərfi haqqında gözəl nitqlər söyləyirdi. Amma heyvanları ruhlandırان Bokserin gücü, bir də onun “Mən daha çox işləyəcəyəm!” şüarı idi.

Yanvarda ərzaq çatışmazlığı hiss olunmağa başladı. Heyvanların yem payı xeyli azaldıldı. Doğrudur, kartofun normadan çox veriləcəyi elan edildi. Amma sonra məlum oldu ki, üstü yaxşı basdırılmadığından məhsulun çox hissəsini don vurub. Kartoflar yumşaq və dadsız idi, aralarında tək-tükünü yemək olurdu. Heyvanların dilinə günlərlə saman və çuğundurdan başqa, bir şey dəymirdi. Onlar aclıqla üz-üzə qalmışdılar.

Bu faktı mütləq dünyadan gizlətmək lazım idi. Dəyirmanın dağılmasından ruhlanan insanlar Heyvanıstan haqqında yeni yalanlar yayırdılar. Yenə də bütün heyvanların aclıq və xəstəliklərdən qırılması, aralarında dəhşətli qarşıdurma yaranması, heyvanyeyənlik və yeni doğulanların öldürülməsi hallarının artması haqqında şayiələr dolaşırdı. Napoleon Heyvanıstanda ərzaq qıtlığı ilə bağlı yaranmış vəziyyət haqqında əsl həqiqətin üzə çıxacağı təqdirdə bunun necə ağır nəticələr verəcəyini yaxşı başa düşürdü. Ona görə də əks-təəssürat yaratmaq üçün cənab Uimperin imkanlarından istifadə etmək qərarına gəlmişdi. Heyvanlar fermaya hər həftə təkrarlanan səfərləri zamanı onunla çox nadir hallarda ünsiyyətdə olurdular. İndi isə əvvəlcədən seçilmiş bir neçə heyvana, ələlxusus da qoyunlara mister Uimperin eşidə biləcəyi şəkildə ərzaq bolluğu haqqında danışmaq tapşırılmışdı. Bundan əlavə, Napoleon anbardakı boş çəlləkləri qumla doldurmağı, üstünü isə fermada qalan taxıl və unla örtməyi tapşırılmışdı. Münasib bir bəhanə ilə mister Uimper anbara aparılmış, taxıl və un dolu çəlləklərə baxmasına imkan yaradılmışdı. O da, təbii ki, dərhal tora düşmüş, bütün dünyaya Heyvanıstanda heç bir ərzaq qıtlığının olmaması haqqında məlumatlar yaymışdı.

Lakin bütün bunlara baxmayaraq, yanvarın sonunda haradan olursa olsun, toxumluq dən tapmaq zərurəti yarandı. Həmin günlər Napoleon heyvanların arasına nadir hallarda çıxırdı. Bütün vaxtını hər qapısında heybətli bir köpəyin dayandığı malikanə binasında keçirirdi. Napoleonun dörd bir tərəfini tutan və yaxın gəlmək istəyən hər kəsin üstünə dişlərini qıcayan altı köpəyin müşayiəti ilə həyəət çıxması isə bütöv bir mərasimə çevrilirdi. İndi o, çox vaxt bazar günləri də gözə görünür, əmrlərini isə ayrı-ayrı donuzlar, ən çox da Çığırğan vasitəsilə çatdırırdı.

Bir bazar günü Çığırğan yenidən anbara girib yerlərini rahatlayan toyuqlara bundan sonra yumurtalarını təhvil verməyi tapşırırdı. Napoleon hər həftə bazara dörd yüz yumurta göndərmək barədə Uimper vasitəsilə müqavilə bağlamışdı. Əldə olunan vəsait yayda vəziyyət yaxşılaşana qədər fermanın taxıl və unla təchizinə yönəldiləcəkdi.

Toyuqlar bu xəbəri eşidəndə bərk çığır-bağır saldılar. Əslində, əvvəlcədən də onlara belə bir fədakarlığın zəruriliyi izah olunmuşdu. Lakin inanmamışdılar. Çünki artıq qırt yatmağa hazırlaşmışdılar. Belə vaxtda yumurtalarının əllərindən alınması qatillik idi. Consun qovulmasından sonra ilk dəfə idi ki, fermada üsyana bənzər bir hadisə başlanmışdı. Üç cavan beçənin rəhbərlik etdiyi toyuqlar Napoleonun istəyinə qarşı çıxmağa cəhd göstərdilər. Etiraz forması kimi toyuqların hində deyil, çardaqdakı çatıların üstündə yumurtlamaları qərara alındı. Yuxarıdan düşən yumurtalar döşəməyə dəyib parçalanırdı. Napoleon tez və amansız şəkildə önləyici tədbirlər gördü. O, toyuqların yem payının kəsilməsini əmr etdi, onlara hətta bir buğda dənəsi verənlərin də dərhal edam olunacaqlarını bildirdi. Əmrin icrasına nəzarət köpəklərə tapşırıldı. Toyuqlar beş gün müqavimət göstərdilər. Sonda təslim olub hinlərinə, fallarının üstünə qayıtdılar. Bu müddətdə doqquz toyuq həlak oldu. Onların cəsədləri bağda dəfn olundu və xaricə brusellyoz xəstəliyindən ölmələri haqqında məlumat yayıldı. Mister Uimperin hadisədən yerli-dibli xəbəri olmadı. Artıq yumurtalar səliqə ilə toplanır və həftədə bir dəfə baqqalın furqonlu arabası ilə fermadan bazara daşınırdı.

Bütün bu müddət ərzində Snoubollu görənlər görməmişdi. Onun qonşu fermalardan birində – ya Foksvudda, ya da Pinçfilddə gizlənməsi ilə bağlı şayiələr dolaşırdı. O dövrdə Napoleon əvvəlki illərlə müqayisədə qonşuluq münasibətlərini nisbətən yaxşılaşdırma bilmişdi. Bu da on il əvvəl fermadakı cökə meşəliyi qırılan zaman səliqə ilə kəsilib bir tərəfə qalaqlanmış əla ağac materialı sayəsində mümkün olmuşdu. Tələbat vardı və mister Uimper Napoleona onları satmağı məsləhət görmüşdü. Həm mister Pilkinqton, həm də mister Frederik bu materialı məmnuniyyətlə almağa hazır idilər. Lakin Napoleon onların ikisi arasında tərəddüd edir, hələlik qəti bir qərar qəbul edə bilmirdi. Maraqlıdır ki, Napoleon mister Frederiklə razılığa gəlmək istəyəndə Snoubollun Foksvudda gizləndiyi aşkara çıxırdı, mister Pilkinqtonla anlaşmağa meyil göstərəndə isə Snoubollun Pinçfilddə peyda olması xəbəri yayılırdı.

Yazın ilk günlərində gözlənilmədən həyəcanlandırıcı bir fakt aşkarlandı: Snouboll gecələr dəfələrlə gizli şəkildə fermaya gəlirmiş! Heyvanlar bundan elə narahat olmuşdular ki, daha tövlələrində rahat yata bilmirdilər. Danışdırlar ki, Snouboll gecənin qaranlığında ferma

ərazisinə girir, oğurluq və ziyankarlıqla məşğul olur. O, taxıl oğurlayır, südlə dolu vedrələri vurub aşırır, yumurtaları sındırır, əkinləri tapdalayır, meyvə ağaclarının qabığını gəmirirdi. İndi Heyvanıstanda hansı iş düz getməsə, bütün günahlar Snoubollun üstünə atılırdı. Məsələn, pəncərə şüşəsi sındırılanda, yaxud su borusunun yolu tutulanda dərhal istənilən heyvan əminliklə bunun Snoubollun fermaya gecə səfərlərinin nəticəsi olduğunu deyirdi. Anbarın açarı itəndə bütün ferma tərəddüd etmədən Snoubollun onu oğurlayıb quyuya atdığına inanmışdı. Maraqlıdır ki, açar un kisələrinin birinin altından tapılandan sonra da heç kəs fikrini dəyişməmişdi. İneklər yekdilliklə Snoubollun gecələr gizlicə tövləyə girib onları sağdığını iddia edirdilər. Həmin qış Heyvanıstana böyük narahatlıq gətirən siçovulların da Snoubolla əlbir hərəkət etdikləri söylənirdi.

Napoleon Snoubollun fəaliyyətinin ətraflı təhqiq olunması haqqında sərəncam verdi. O, köpəklərin müşayiəti ilə həyəətə çıxıb (heyvanlar arada müəyyən məsafə saxlamaqla ardınca gəlirdilər) ferma tikililərinin hamısını diqqətlə nəzərdən keçirdi. Napoleon addımbaşı dayanır və Snoubollun ləpirlərini tapmaq məqsədi ilə yeri iyləyirdi. Dediynə görə, iyin köməyi ilə iz sahibinin kimliyini müəyyən etmək qabiliyyətinə malik idi. Napoleon həyətin hər küncündə, anbarda, inək damında, toyuq hinində, bostanda torpağı iyləyir və az qala, hər yerdə Snoubollun izini aşkara çıxarırdı. O, cəhəngini torpağa söykəyir, bir neçə dəfə dərinədən nəfəs alır və hər dəfə də dəhşətli səslə bağırdı: “Yenə Snouboll! O, burada olub. Mən onun iyini uzaqdan hiss edirəm”. Hər dəfə “Snouboll” adı çəkiləndə köpəklər dəhşətli səslə mırıldayır, dişlərini qıcadırdılar.

Heyvanlar səksəkə içərisində idilər. Onlara elə gəlirdi ki, Snouboll gözə görünmədən fermada dolayan, havanı zəhərləyən və hamını təhlükə qarşısında qoyan şər ruha çevrilib. Bir axşam Çığırğan heyvanları bir yerə topladı və sifətində həyəcanlı ifadəni gizlətmədən ciddi yenilikləri çatdırmaq istədiyini bildirdi.

-Yoldaşlar! – deyər Çığırğan çiyinlərini əsəbiliklə dartıb qışqırdı. – Ən dəhşətli sirtin üstü açılıb. Snouboll bu gün də bizə hücum edib fermanı əlimizdən almaq niyyətindən daşınmayan pinçfildli Frederikə satılıb. Snouboll fermaya yeni hücum başlanan zaman ona bələdcilik etməyi boyun olub. Bundan daha dəhşətli sirlərin də üstü açılıb. İndiyə qədər biz düşünürdük ki, Snoubollun qiyam qaldırmasının əsas səbəbi onun özündən müştəbəhliyi və iddialarıdır. Lakin səhv etmişik, yoldaşlar! Bilirsinizmi, əsl səbəb nədir? Hadisələrin lap başlanğıcından Snouboll Consun tərəfində dayanırmış! Bütün bu müddət ərzində o, Consun gizli agentini imiş! Bütün bunlar Snoubollun qaçarkən özü ilə apara bilmədiyi və bizim yalnız indi üzə çıxardığımız sənədlərlə təsdiq olunub. Fikrimcə, bu çox ciddi məsələdir, yoldaşlar! Məgər Pəyə döyüşündə məğlub və darmadağın olunmağımız üçün onun necə canfəşanlıq etdiyini (şükür ki, qara niyyətinə çatmadı!) gözümüzə görməmişdik?

Heyvanlar yerlərində donub qaldılar. Bu, Snoubollun dəyirmanı dağıtmasından da dəhşətli yaramazlıq idi. Heyvanların eşitdikləri xəbəri həzm etmələri üçün bir neçə dəqiqə vaxt lazım oldu. Qəribədir, hamısı Pəyə döyüşündə Snoubollun savaşa necə rəhbərlik etdiyini, necə

hücuma atıldığını, hətta Consun açdığı atəş nəticəsində belindən yaralanandan sonra da geri çəkilmədiyini xatırlayır, yaxud xatırladıqlarını düşünürdülər. Bütün bunlardan sonra Snoubollun necə Consun tərəfində olması ilk anda heyvanların heç birinə çatmadı. Hətta çox nadir hallarda sual verən Bokser də təəccüblənmişdi. O, qabaq ayaqlarını qatlayıb uzandı, gözlərini yumdu və böyük çətinliklə fikirlərini sahmana salmağa çalışdı. Nəhayət, dilləndi:

-Mən buna inanmıram. Snouboll Pəyə döyüşündə hamıdan cəsarətlə vuruşurdu. Gözlərimlə görmüşəm. Bəyəm biz döyüşdən dərhal sonra ona “Birincidərəcəli qəhrəman heyvan” ordeni vermədik?

-Bu, bizim səhvimiz idi, yoldaşlar! İndi isə dəqiq bilirik və bütün bunlar aşkara çıxardığımız məxfi sənədlərdə də öz əksini tapıb. Əslində, Snouboll o zaman bizi tələyə salmaq məqsədi güdürmüş.

-Axı o yaralanmışdı! – Bokser sakitləşmək bilmirdi. – Hamımız yarasından necə qan axdığını gözümüzlə görmüşdük.

-Bu əvəlcədən qurulmuş oyunun bir hissəsi idi! – deyə Çığırğan qışqırdı. – Consun gülləsi onun belini yüngülcə cızmışdı. Əgər oxumağı bacarırsınızsa, özünün bu barədə nə yazdığını sizə göstərə bilərəm. Plana görə hadisələrin ən gərgin anında Snouboll geri çəkilmək əmri verməli və meydanı düşməyə buraxmalı idi. Snouboll niyyətini həyata keçirməyə çox yaxın idi. Yoldaşlar, indi deyə bilərəm ki, əgər qəhrəman Rəhbərimiz Napoleon olmasaydı, o, öz çirkin məqsədlərinə çata bilərdi! Consla adamlar həyəətə soxularkən Snoubollun qəfildən geri qaçmasını, heyvanları da arxasınca aparmasını xatırlamırsınız? Məgər yadınızda deyil ki, hamının vahimə içərisində olduğu, hər şeyin az qala itirildiyi həmin dəqiqələrdə yoldaş Napoleon “İnsanlığa ölüm!” çığıraraq necə irəli atıldı və dişlərini mister Consun baldırına necə keçirdi? Əlbəttə, hamınız bunu çox gözəl xatırlayırsınız, yoldaşlar! – deyə Çığırğan sağa-sola göz gəzdərək sözünü bitirdi.

Çığırğan döyüş səhnəsini görüntülü təsvir edəndən sonra heyvanlara elə gəldi ki, hadisələrin məhz belə olduğunu xatırlayırlar. Ən azı, döyüşün gərgin anında Snoubollun, həqiqətən də, qaçması yadlarına düşdü. Lakin Bokser hələ də inamsız görünürdü.

-Mən Snoubollun lap əvvəldən xəyanət yolunu tutduğuna inanmıram – deyə o, nəhayət, fikirlərini cəmləşdirməyə çalışdı.– Sonrakı hərəkətləri başqa məsələdir. Amma inanıram ki, Pəyə döyüşündə o, etibarlı yoldaş idi.

-Rəhbərimiz yoldaş Napoleon, – deyə Çığırğan asta, lakin qətiyyətli səslə dilləndi, – qəti şəkildə, bəli, qəti şəkildə yoldaş... nədir o, Snoubollun lap başlanğıcdan Consun agent olduğunu bildirmişdir. Bəli, başlanğıcdan, hələ Üsyan fikri ortada olmamışdan!

-Bu, başqa məsələ! – Bokser razılaşdı. – Əgər yoldaş Napoleon deyibsə, həqiqətdir!

-Bəli, yüzdə-yüz həqiqətdir, yoldaş! – Çığırğanın balaça, qaynaşan gözləri ilə Bokserə çöp-çöp baxması heyvanların diqqətindən yayınmadı. O dönüb getmək istədi, lakin birdən dayandı və əsəbi şəkildə əlavə elədi: – Mən fermanın bütün sakinlərinə xəbərdarlıq edirəm ki, gözlərini və qulaqlarını bacardıqca geniş açsınlar. Çünki Snoubollun maskalanmış əlaltılarının indinin özündə də aramızda gəzib-dolaşdıqlarını düşünmək üçün əlimizdə kifayət qədər əsas var.

Dörd gün sonra Napoleon günorta bütün heyvanların həyətə toplanmalarını əmr etdi. Hamı gələndən sonra mükafatlarının ikisini də döşünə taxmış Napoleon (bir müddət əvvəl o, özünü “Birincidərəcəli qəhrəman heyvan” və “İkincidərəcəli qəhrəman heyvan” ordenləri ilə təltif etmişdi) dəhşətli mırıltıları ilə bütün heyvanların canına qorxu salan doqquz nəhəng köpəyinin əhatəsində malikanədən çıxdı. Qabaqcadan nə isə qorxunc bir hadisənin baş verəcəyini hiss edən ferma sakinləri sakitcə yerlərində dayanmışdılar.

Napoleon dayandı, hamını qəzəbli nəzərlərlə süzdü. Sonra hökmlü səslə xoruldadı. Köpəklər göz qırpımında irəli atılıb dörd donuzun qulaqlarından yapışdılar. Qorxudan və ağrıdan qışqıran donuzları sürüyüb Napoleonun ayaqları altına atdılar. Onların qulaqlarından qan axırdı. Köpəklər bu qanı yaladılar və elə bil, bir anda ağılları başlarından çıxdı. Hamının təəccüb dolu baxışları altında üç köpək eyni amansızlıqla Bokserin üstünə atıldı. Bokser bunu görüb üzərinə gələn köpəyə havadaca elə bir güclü təpik ilişdirdi ki, o, zingildəyib yerə sərildi, aman istədi. Digər iki köpək quyruqlarını qısıb qaçdı. Bokser sualedici nəzərlərlə Napoleona baxdı. Deyəsən, ayağının altındakı köpəyin axırına çıxmaq, yoxsa buraxmaqla bağlı onun fikrini bilmək istəyirdi. Napoleonun sifətinin ifadəsi dəyişdi, sərt səslə Bokserə köpəklə işi olmamasını əmr etdi. Bokser ayağını qaldırdı, köpək ağrıdan zingildəyə-zingildəyə kənara süründü.

Ortalığa sakitlik çökdü. Dörd donuz qorxudan əsə-əsə gözləyirdi. Üzlərinin hər cizgisindən özlərini suçlu saydıqları oxunurdu. Napoleon onları cinayətlərini boyunlarına almağa çağırırdı. Məşvərət Şurasının toplantıları ləğv edilərkən bu donuzlar etirazlarını bildirmişdilər. Onlar fermadan qovulduğu gündən az sonra Snoubolla əlaqə yaratdıqlarını, dəyirmanın dağıdılmasında ona kömək etdiklərini, Heyvanıstanın mister Fredriksin əlinə keçməsi üçün gizli ittifaqa girdiklərini boyunlarına aldılar. Sonra Snoubollun uzun illər boyu mister Consun məxfi agent olması haqqında özünün məlumat verdiyini sözlərinə əlavə etdilər. Onlar etiraflarını bitirən kimi köpəklər üstlərinə atılıb dördünün də boğazını gəmidilər. Napoleon qorxunc səslə heyvanların içərisində yenə də günahlarını etiraf etmək istəyənlərin olub-olmaması ilə maraqlandı.

Bir müddət əvvəl toyuqların yumurta ilə bağlı narazılıqlarına rəhbərlik etmiş üç beçə qabağa çıxıb Snoubollu yuxuda gördüklərini və Napoleonun əmrlərinə tabe olmamaq haqqında göstəriş aldıklarını bildirdilər. Köpəklər onları da bir göz qırpımında parça-parça etdilər. Sonra bir qaz yanını basa-basa ortaya çıxıb keçən il məhsul yığımı zamanı altı buğda dənəsi gizlətdiyini və gecə xəlvətcə yediyini etiraf etdi. Qoyunlardan biri Snoubollun təkidi ilə gölə işədiyini, ikisi isə Napoleonun ən sədaqətli pərəstişkarlarından sayılan və astma xəstəliyindən əziyyət çəkən

qoca qoçu uzun müddət tüstülənən tonqalın ətrafında dövrə vurmağa məcbur etməklə ölüm həddinə çatdırdığını boynuna aldı. Onların da aqibəti əvvəlki günahkarlarının kimi oldu – hamısı köpəklərin pəncəsində can verdilər. Napoleonun ayaqları yanında cəsədlərdən təpə yaranana və Consun qovulmasından sonra hamının yadından çıxmış kəşif qoxulu qan iyi havanı ağırlaşdırana qədər günahların etiraf olunması və cəzalandırma mərasimi davam etdi.

Hər şey bitəndən sonra donuzlardan və köpəklərdən başqa, hamı meydanı tərk etdi. Heyvanlar sarsılmış və alçaldılmışdılar. Bilmirdilər ki, nədən daha çox sarsılıblar: bəzi həmcinslərinin xəyanət yolu tutub Snoubolla əlaqə yaratmasından, yoxsa şahidi olduqları amansız mühakimədən? Qədim vaxtlarda da belə dəhşət dolu qanlı səhnələr olduğunu eşitmişdilər. Buna baxmayaraq indiki hadisə heyvanlara daha ağır, sarsıdıcı təsir bağışlamışdı. Çünki hər şey öz aralarında baş verirdi. Cons fermadan gedəndən bu günə qədər bir heyvan başqa heyvana əl qaldırmamışdı. Hətta bir siçovul da öldürülməmişdi. Heyvanlar yarımçıq dəyirmanın yanına – təpəliyə qalxdılar. Sanki, bir-birlərinin nəfəsini duymaq, istiliyini hiss etmək istəyirlərmiş kimi, yan-yanı uzandılar. Klover, Müriyel, Bencamin, inəklər, qoyunlar, bir dəstə qaz, toyuqlar – hamısı bir yerdə idi. Təkcə pişik gözə dəymirdi. O, Napoleon heyvanlara meydana toplaşmaq əmri verməmişdən aradan çıxmışdı. Bir müddət heç kəs danışmadı. Təkcə Bokser ayaq üstə dayanmışdı. O var-gəl edir, uzun və qara quyruğunu sağa-sola yellədir, arabitə təccüb dolu kişnətilərlə sükutu pozurdu.

-Heç nə anlamıram, – deyər Bokser birinci sözə başladı. – Fermamızda belə hadisənin baş verdiyinə inana bilmirəm. Görünür, haradasa səhv etmişik. Fikrimcə, tək çıxış yolu yenə çox işləməkdədir. Mən bundan sonra səhərlər yuxudan bir saat tez oyanacağam.

O, arxaya çevrilib ağır addımlarla karxanaya tərəf getdi. Bayaقدan bəri gözaltı elədiyi iki ağır daşı qaranlıq düşməmiş dəyirmanı çatdırmaq üçün yamacboyu sürüməyə başladı.

Heyvanlar Kloverin başına toplaşmışdılar. Uzandıqları yerdən dörd bir tərəfə gözəl mənərə açılırdı. Böyük yola qədər uzanan geniş otlaqlar, taxıl zəmiləri, pöhrəliklər, nohur, sıx və yamyaşıl xəşillə örtülmüş faraş taxıl zəmiləri, fermanın qırmızı damı və bacadan qalxan göyümsov tüstü – bir sözlə, bütün Heyvanistan gözləri önündə idi. Aydın, sakit yaz axşamıydı. Çəmənliklər və sarmaşılıq hasarlar batmaqda olan günəşin qızılı şəfəqləri ilə işıqlanmışdı. Heyvanlar xəfif bir kədər və heyrət içində hər qarışı özlərinin olan bu fermanın əvvəllər onlara heç vaxt induki kimi doğma və əziz görünmədiyini anladılar. Klover tərədən üzəşəği baxanda gözləri yaşla dolmuşdu. Əgər fikirlərini məharətlə sözə çevirə bilsəydi, yəqin, uzun illər bundan əvvəl insan nəslinin hakimiyyətini devirmək üçün mübarizəyə başlayanda qarşılıqlarına qoyduqları məqsədin belə olmadığını deyərdi. Qoca Mayor onları ilk dəfə üsyana səsləyən gecə gözləri önündə gələcəklə bağlı, qətiyyətlə, az əvvəl şahidi olduqları qorxu və qətl səhnələri canlanmamışdı. Klover hamısının can atdığı gələcəyi aclıqdan və döyülməkdən həmişəlik xilas olmuş bərabərhüquqlu heyvanların cəmiyyəti kimi təsəvvür edirdi. Həmin cəmiyyətdə hər kəs bacarıq və qabiliyyətinə görə çalışmalı idi. Mayor tarixi nitqini söyləyən gecə o özü analarını itirmiş ördək balalarını ayaqları arasında saxlayıb qoruduğu kimi, bütün güclülər zəiflərə yardım

əli uzatmalı idilər. Bunun əvəzində isə, səbəbini anlamadığı halda elə bir şəraitə gəlib düşmüşdülər ki, heç kəs fikirləşdiyini dilinə gətirə bilmirdi. Dişləri qana batmış köpəklər meydan sulayırdılar. Sarsıdıcı cinayətlərini özləri boyunlarına alan yoldaşlarının işgəncə ilə ölürülmələrinə tamaşa etməli olurdular. Klover heç vaxt üsyana qalxmaq, müqavimət göstərmək fikrində olmamışdı. Onu bilirdi ki, baş verən bütün bu dəhşətli hadisələrə baxmayaraq, yenə də Consun zamanındakından yaxşı yaşayırlar. Odur ki nə olursa olsun, insanların geri qayıtmasına yol verilməməlidir. Bundan sonra nə olsa da o, sədaqətini qorumalı, çox işləməli, verilən bütün tapşırıqları dəqiq yerinə yetirməli, Napoleonun liderliyini sözsüz qəbul etməlidir. Ancaq hələ də həyat onun və başqa heyvanların arzuladıqları, uğrunda çarpışdıqları kimi deyildi. Onlar dəyirmanı belə bir gün üçün tikmirdilər. Sınələrini Consun gülləsinin qabağına belə bir həyat üçün sipər etməmişdilər. Fikirlərini ifadə etməyə söz tapmayan Kloverin demək istədikləri bu idi. Söz tapa bilmədiyindən o, içini dolduran hissləri soydaşlarına ayrı cür çatdırmaq qərarına gəldi və uca səslə “İngiltərə heyvanları” mahnısını oxumağa başladı. Ətrafdakı heyvanlar da səsinə səs verdilər. Mahnını melodiyasına uyğun şəkildə, lakin asta və kədərli səslə oxuyurdular. Əvvəllər heç vaxt belə oxumamışdılar.

Üçüncü dəfəni başa vururdular ki, Çığırğan iki köpəyin müşayiəti ilə onlara yaxınlaşdı, dırnağı ilə işarə edərək çox vacib xəbər çatdıracağını bildirdi. Sonra isə yoldaş Napoleonun xüsusi sərəncamı ilə bu gündən etibarən, “İngiltərə heyvanları” mahnısının ləğv olunduğunu elan etdi. Təbii ki, ləğv olunmuş mahnının oxunması da yasaq edilirdi.

Heyvanlar heyrətlənmişdilər.

-Nəyə görə? – deyə Müriəl az qala qışqırdı.

-Daha belə şeylərə ehtiyac yoxdur, yoldaşlar, – Çığırğan sərt səslə cavab verdi. – “İngiltərə heyvanları” Üsyan dövrünün mahnısı idi. Üsyan çoxdan başa çatıb. Bu gün xainlərin cəzalandırılması ilə son nöqtəni qoyduq. Daxili və xarici düşmənlər məğlub edilib. “İngiltərə heyvanları”nda biz gələcəkdə qurmaq istədiyimiz gözəl cəmiyyətlə bağlı arzularımızı ifadə etmişdik. Belə cəmiyyət artıq bərqərar olub. Deməli, bu mahnı da köhnəlib və daha ona ehtiyac qalmayıb.

Bərk qorxsalar da, bəzi heyvanlar etirazlarını bildirmək istədilər. Lakin elə bu anda qoyunlar həmişəki adətləri üzrə: “Dörd ayaq yaxşıdır, iki ayaq pisdir!” – deyə mələşməyə başladılar. Mələşmə bir neçə dəqiqə çəkdi və bununla da mübahisələrə son qoyuldu.

O gündən “İngiltərə heyvanları” mahnısını eşidən olmadı. Əvəzində, şair Minimus yeni himn yaratdı. Himn belə başlayırdı:

Heyvanistan, Heyvanistan, Heyvanistan,

Heç vaxt sənə bata bilməz xain insan!!

İndi hər bazar günü bayraq qaldırılanda heyvanlar bu himni oxuyurdular. Lakin himnin nə sözləri, nə də melodiyası onlara “İngiltərə heyvanları” qədər ləzzət eləməirdi.

VIII FƏSİL

Aradan bir neçə gün keçəndən və amansız mühakimələrin xofu nisbətən səngiyəndən sonra heyvanlardan hansısa altıncı Prinsipi xatırladı, yaxud xatırladığını düşündü. Altıncı Prinsipdə “Bir heyvan başqa heyvanı öldürə bilməz!” – deyilirdi. Heç kəs donuzların və köpəklərin yanında bərkədən danışmağa cəsarət etməsə də, ferma sakinləri gözləri önündə törədilən dəhşətli qətlərin bu Prinsiplə uzlaşmadığını başa düşürdülər. Klover Bencamindən Altıncı Prinsipi oxumağı xahiş etdi. Bencamin həmişəki adəti üzrə, belə işlərə qarışmadığını deyib boyun qaçırdığından bu dəfə Mürielə üz tutmalı oldu. Müriel bərkədən oxudu: “Bir heyvan başqa heyvanı SƏBƏBSİZ öldürə bilməz”. Nədənsə, bu “səbəbsiz” kəlməsi mətni əzbər bilənlərin hamısının yadından çıxmışdı. Ancaq indi hər şeyi xatırladılar. Bildilər ki, Prinsip təhrif olunmayıb. Snoubolla ittifaq yaradan xainlərin öldürülməsi üçün kifayət qədər səbəb vardır.

İlboyu heyvanlar köhnə vaxtdakından da çox işləməli oldular. Bir tərəfdən divarları əvvəlkindən ikiqat qalın olmaq şərtilə dəyirmanı tikib vaxtında təhvil vermək, o biri tərəfdən isə fermadakı gündəlik işləri yerinə yetirmək çox çətin idi. Bəzən heyvanlara elə gəlirdi ki, iş günü Consun zamanında olduğundan uzun, yeməkləri isə pisdirdi. Lakin bazar günləri səhərlər haça dırnaqları arasında bürmələnməmiş uzun kağız tutan Çığırğan onlara əvvəlki dövrlə müqayisədə bütün növlər üzrə məhsul istehsalının 200, 300, bəzən hətta 500 faiz artması haqqında rəqəmlərin əks olunduğu sənədləri oxuyurdu. Heyvanların bu rəqəmlərə inanmamağa əsası yox idi. Həm də ələlxüsus ona görə ki Üsyandan əvvəlki dövrün həyat şəraiti hamının yaddaşından silinmişdi. Bununla belə bəzi günlərdə heyvanlar tezliklə rəqəmlərin azalacağına, yemin isə çoxalacağına ümid edirdilər.

İndi bütün tapşırıqlar Çığırğanın, yaxud da digər donuzlardan birinin vasitəsilə verilirdi. Napoleon heyvanlar arasında iki həftədə bir dəfədən çox görünmürdü. Həyəətə çıxanda isə onu yalnız köpəklərdən ibarət məiyyəti deyil, həm də dəstəni qabağında gedən və hər dəfə Napoleon danışmamışdan qabaq var səsi ilə: “Quqqulu-qu!” – deyə banlayan iri, qara xoruz müşayiət edirdi. Artıq Napoleonun ferma binasında hamıdan ayrı iqamətgahının olduğunu danışır dılar. İki köpəyin ayıq-sayıq nəzarəti altında “Kroun Derbi” firmasının qab-qacaq dəstində gətirilən yeməyini tək yeyirdi. Bu qablar əvvəllər Consun qonaq otağındakı servantda saxlanırdı. Başqa bir yenilik isə yaylın atəşi ilə bağlı idi. Artıq ənənəvi ildönümləri ilə yanaşı Napoleonun ad günündə də atəşfəşanlıq keçirilirdi.

Daha onu, sadəcə, “Napoleon” deyə çağırmaq mümkün deyildi. Rəsmi titulla müraciət etmək, “Rəhbərimiz yoldaş Napoleon” demək tələb olunurdu. Donuzlar bu ada “Bütün dünya heyvanlarının atası”, “İnsanlığın qənimi”, “Qoyunların himayədarı”, “Ördəklərin müdafiəçisi” və s. kimi titulların da əlavə olunmasını təklif edirdilər. Çığırğan dəyirmi yanaqlarından göz yaşları

süzülə-süzülə Napoleonun müdrikliyindən və ürəyinin böyüklüyündən, bütün heyvanlara, ilk növbədə isə, insanların əsarəti altındakı fermalarda cəhalət içərisində, zəlil və kölə vəziyyətdə yaşayanlara bəslədiyi dərin məhəbbətdən danışdı. Hər bir uğur, taleyin hər bir töhfəsi üçün Napoleona minnətdar olmaq adət halını almışdı. Məsələn, bir toyuq başqa toyuğa deyirdi: “Böyük Rəhbərimiz yoldaş Napoleonun qayğısı sayəsində beş gündə altı yumurta yumurtlamışam”. Yaxud göldən su içməyə gələn bir inəyin başqa inəyə dediyi bu sözləri eşitmək olurdu: “Yoldaş Napoleonun rəhbərliyi altında sularımız necə dadlı olub!” Heyvanların ümumi minnətdarlıq hissi şair Minimusun “Yoldaş Napoleon” şeirində dərin ifadəsini tapmışdı:

Məzlumların atası,
Xoşbəxtliyin memarı,
Çirkablar hökmdarı!
Qəlbim nəşəylə dolur
Sənin parlaq günəştək
Yolumuza nur saçan
Qürur və hökm dolu
Gözlərinə baxanda
Yaşa, yoldaş Napoleon!

Övladınçün həyatda
Hər şeyi təmin etdin
Öz dəmir iradənlə.
İndi dolu qarnımız,
Altımıza sərməyə
Quru samanımız var!
Sayəndə tövləmizdə
Rahatca uyuyuruq
Yaşa, yoldaş Napoleon!

İstər balaca olaq,
İstərsə yaşa dolaq,
Hər zaman vəzifəmiz
Sənə sədaqət yolun
Tutmaq olacaq, inan!
Bu azad fermamızda
Gözün açan hər heyvan
Söyləyəcək ürəklə
Yaşa, yoldaş Napoleon!

Napoleon şeri bəyənmiş və iri hərflərlə Yeddi Prinsiplə üzbəüz anbarın qarşı divarına, həkk olumasını əmr etmişdi. Mətnin yuxarı tərəfində Napoleounun profildən işlənmiş portreti asılmışdı. Portreti ağ rənglə Çığırğan özü çəkmişdi.

Bu arada Napoleon mister Uimperin vasitəçiliyi ilə həm Frederiklə, həm də Pilkinqtonla müəkkəb danışıqlar aparırdı. Ağac materialı hələ satılmamışdı. Onu Frederik almaq istəyirdi. Lakin münasib qiymət təklif etmirdi. Həmin ərəfədə Frederikin öz adamları ilə birlikdə Heyvanıstan üzərinə hücum hazırladığı və tikintisinə paxıllıq etdiyi dəyirmanı uçurmaq istədiyi barədə şayiələr yeniləndi. Snoubollun Pinçild fermasında gizlənməsi aşkara çıxdı. Yayın ortasında üç toyuğun könüllü şəkildə Napoleonun yanına gələrək Snoubollun onları Heyvanıstan liderini öldürmək məqsədi ilə sui-qəsdə cəlb etməsini boyunlarına alması heyvanları daha da həyəcanlandırdı. Sui-qəsdçi toyuqlar dərhal edam olundu. Napoleonun təhlükəsizliyini təmin etmək üçün ciddi tədbirlər görüldü. Gecələr onun yataq otağını hərəsi bir küncdə dayanan dörd köpək qoruyurdu. Pinki adlı gənc donuz isə zəhərləmə təhlükəsinin qarşısını almaq üçün masaya qoyulmamışdan əvvəl bütün yeməkləri dadmalı idi.

Təxminən, bu dövrdə Napoleonun ağac materialını mister Pilkinqtona satmaq qərarına gəldiyi məlum oldu. Bundan başqa, o, Heyvanıstanla Foksvud arasında bir sıra məhsulların mübadiləsi ilə bağlı mühüm saziş imzalamaq haqqında düşünürdü. Yalnız Uimper vasitəsilə əlaqə saxlamalarına baxmayaraq, Napoleonla Pilkinqton arasındakı münasibətlər, demək olar ki, dostluq səviyyəsinə yüksəlmişdi. İnsan nəslindən olduğuna görə heyvanlar Pilkinqtona inanmırdılar. Lakin bununla belə onu həm qorxduqları, həm də nifrət etdikləri Frederikdən daha

üstün tuturdular. Yayın sonu yaxınlaşdığına, o biri tərəfdən isə dəyirman tikintisi yekunlaşdığına görə Heyvanıstana gözlənilən xəyanətəkar hücum haqqındakı şayiələr də get-gedə artırdı. Danışdırdılar ki, mister Frederik fermaya hücum məqsədi ilə tufənglə silahlanmış iyirmi adam tutub, yerli polislə hakimləri rüşvətlə ələ alıb və əgər Heyvanıstanla bağlı vəsiqələri ələ keçirsə, heç bir sorğu-suala tutulmayacaq. Bu da azmış kimi, Frederikin öz heyvanları ilə amansız rəftarı haqqında Pinçfilddən dəlbadal dəhşətli xəbərlər gəlirdi. Deyirdilər ki, o, qoca yabını ölə qədər döyüb, inəkləri ac saxlayıb, itini diri-diri sobada yandırır. Axşamlar isə ayaqlarına ülgüc bağladığı xoruzları döyüşdürərək onların bir-birilərini al qana qər q etmələrindən ləzzət alır. Həmcinslərinin başına açılan oyunları eşidən heyvanların damarlarındakı qan intiqam eşqi ilə qaynayır. Bəzən qüvvə toplayıb Pinçfildə hücumə keçmək, insanları qovub əsarətdəki bacı-qardaşları azad etmək çağırışları eşidilirdi. Lakin hər dəfə Çığırğan onlara vaxtı çatmamış hərəkətlərdən çəkinməyi, bütün məsələlərdə yoldaş Napoleonun strategiyasına arxalanmağı məsləhət görürdü.

Frederikə qarşı çevrilmiş əhvali-ruhiyyə isə güclənməkdə idi. Bir bazar günü səhər Napoleon gözlənilmədən anbarda peyda oldu, ağac materialının Frederikə satılması haqqında heç vaxt danışmaq aparmadığını elan etdi. Belə bir dəyüslə işbirliyinə girməyi öz şərəf və ləyaqətinə sığışdırmadığını bildirdi. Üsyanla bağlı həqiqətləri yaymaq üçün hələ də xaricə göndərilən göyərçinlərə Foksvuda uçmaq qadağan edildi. Eyni zamanda köhnə “İnsanlığa ölüm!” şüarının “Frederikə ölüm!” şüarı ilə əvəz olunması qərara alındı. Yayın sonunda Snoubollun daha bir xəyanətinin üstü açıldı. Onun fermaya gizli gecə səfərlərinin birində toxumluq taxıla əlaq otları tumu qarışdırdığı aşkara çıxarıldı. Bu işdə Snoubolla yardım etmiş erkək qaz Çığırğanın qarşısında günahlarını boynuna aldı. Cəzalandırılmasını gözləmədən dərhal da zəhərli xanımotu yeyərək intihar etdi. Heyvanlar Snoubollun heç zaman “Birincidərəcəli qəhrəman heyvan” ordeni ilə təltif edilmədiyini də öyrəndilər (lakin bir çoxları buna inanmışdılar). Bu, sadəcə, “Pəyə döyüşündən” bir müddət sonra onun özünün yaydığı növbəti uydurma imiş. O nəinki təltif edilmiş, əksinə, həlledici döyüşdəki qorxaqlığına görə sərt ittihamlarla üzləşmiş. Doğrudur, yenə də bəzi heyvanlar bu xəbəri eşidərkən bir az tutulan kimi oldular. Lakin Çığırğan belələrini yaddaşlarının korlandığına çox tezliklə inandıra bildi.

Payızda böyük, ağır zəhmət sayəsində biçin uğurla başa çatdırıldı. Təxminən, eyni vaxtda dəyirmanın tikintisi də tamamlandı. Doğrudur, hələ avadanlıq quraşdırılmamışdı. Uimper onların alınması üçün danışmalar aparırdı. Amma tikinti işləri qurtarmışdı. Bütün çətinliklərə, təcrübənin azlığına, alətlərin ibtidailiyinə, Snoubollun məkrli xəyanətlərinə baxmayaraq, dəyirman düz müəyyən olunan gündə istifadəyə verilmişdi. Yorgun, lakin məmnun və qürurlu heyvanlar öz şah əsərlərinin ətrafında yorulmadan dövrə vururdular. İndiki tikili gözlərinə birincidən də gözəl görünürdü. Üstəlik, divarlar əvvəlkindən iki dəfə qalın idi. Onlara partlayıcı maddədən başqa, heç nəyin gücü çatmazdı. Heyvanlar burada necə can qoyduqlarını, hansı çətinliklərin öhdəsindən gəldiklərini düşünür, tezliklə pərlərin fırlanacağını, naqillərlə elektrik cərəyanı axacağını və bütün bunların sayəsində həyatın tamam dəyişəcəyini göz önünə gətirir, yorğunluqlarını unudaraq zəfər sədələri ilə dəyirmanın dörd bir tərəfinə dolanırdılar. Köpəklərin

və xoruzun müşayiəti ilə Napoleon da işlə tanış olmağa gəldi. O, böyük nailiyyət münasibətilə heyvanları təbrik etdi və tikilinin “Napoleon adına dəyirman” adlandırılacağını bildirdi.

İki gündən sonra hamı anbardakı xüsusi iclasa dəvət olundu. Napoleon ağac materialının Frederikə satıldığını elan edəndə heyvanların çoxu heyrətdən özlərini itirdilər. Sabah Frederikin arabalarının gəlib yükü aparacağı bildirildi. Bütün bunlar Napoleonun üzdə Pilkinqtonla dostluq münasibətləri saxladığı müddət ərzində arxada Frederiklə gizli razılışma əldə etdiyini göstərirdi.

Foksvudla bütün əlaqələr kəsildi. Pilkinqtona təhqiramiz məktub göndərildi. Göyərçinlərə bundan sonra Pinçfild üzərindən uçmamaq və “Frederikə ölüm!” şüarını “Pilkinqtona ölüm!” şüarı ilə əvəz etmək tapşırıldı. Eyni zamanda Napoleon heyvanları inandırdı ki, guya, Frederikin təhriki ilə Heyvanıstan üzərinə yürüş haqqındakı şayiələr tamamilə əsassızdır, onun öz fermasındakı heyvanları incitməsi ilə bağlı əhvalatlar isə həddindən artıq şişirdilmişdir. Bu şayiələri Snoubolla əlaltılarının yaydıqları daha ağlabatandır. Digər tərəfdən, Snoubollun nəinki Pinçfildə gizlənməsi, ümumiyyətlə, ayağının yerli-dibli həmin ərazilərə dəyməməsi faktı öz dəqiq təsdiqini tapmışdır. Deyildiyinə görə, o, hələ də böyük cah-calal içərisində Foksvudda yaşayır. Bütün bu müddət ərzində dəfələrlə Pilkinqtondan iri məbləğdə maddi yardım almışdır.

Napoleonun bicliyi donuzları vəcdə gətirmişdi. O, üzdə özünü Pilkinqtonun dostu kimi göstərərək Frederiki materialın hər kub metrinin qiymətini on iki funta qaldırmağa məcbur etmişdi. Lakin Çığırğanın da dediyi kimi, Napoleonun hüdudsuz müdrikiyi onun heç kimə, hətta Frederikə də inanmamasında idi. Frederik material almaq üçün “çek” adlanan hansısa bir kağız parçası ödəmək istəyirmiş. Guya, sonra bu kağızda yazılan məbləğə bankdan pul götürmək mümkündür. Lakin Napoleonun başını belə şeylərlə aldatmaq olmaz! O, Frederikdən pulu beşfuntluq əskinaslarla nəqd ödəməyi tələb edib. Həm də pul ağac materialı aparılmamışdan əvvəl ödənməlidir. Frederik artıq bu tələbi yerinə yetirib. Onun verdiyi pul dəyirmanı avadanlıq almaq üçün kifayət edir.

Bu arada satılıq mal fermadan ildırım sürəti ilə yoxa çıxdı. Materiallar daşınıb qurtaran gün Frederikdən alınan əsginazlara tamaşa etmək məqsədi ilə anbarda heyvanların yeni ümumi toplantısı çağırıldı. İki ordenini də yaxasına taxan Napoleon sifətində özündənrazı bir təbəssümlə anbarın baş tərəfindəki hündür yerdə, saman doldurulmuş döşəyin üstündə oturmuşdu. Qarşısında fermanın mətbəxindən götürülmüş çini boşqabda səliqə ilə çinlənmiş əsginazlar vardı. Heyvanlar sıra ilə boşqabın qabağından keçir və diqqətlə pullara baxırdılar. Bokser özünü saxlaya bilməyib burnunun boşqaba uzatdı. Onun nəfəsindən əsginazlar xışıltı ilə tərpəndilər.

Üç gün sonra dəhşətli səs-küy qopdu. Rəngi ağarmış Uimper velosipeddə sürətlə həyəətə daxil olub başıalovlu ferma binasına qaçdı. Bir an keçməmiş Napoleonun iqamətgahından bağırtı eşidildi. Hadisə haqqında xəbər fermanın altını üstünə çevirdi. Sən demə əsginazlar saxta imiş. Belə çıxırdı ki, Frederik materiala müftə yiyələnib!

Napoleon dərhal heyvanları topladı və qorxunc səsi ilə Frederikə ölüm hökmü çıxardığını elan etdi. Ələ keçən kimi bu yaramazın diri-diri qazanda qaynadılacağını bildirdi. Belə

xəyanətdən sonra ən pis hadisələrin də mümkün olması barəsində xəbərdarlıq etdi. Frederiklə adamları çoxdan gözlənilən hücumlarını hər an həyata keçirə bilərdilər. Dərhal fermanın giriş-çıxışlarında qarovullar yerləşdirildi. Dörd göyərçin xüsusi vasitəçilik missiyası xahişi ilə Foksvuda göndərildi. Məktubda tezliklə Pilkinqtonla xoş münasibətlərinin bərpa ediləcəyinə ümid ifadə olunudu.

Hücum ertəsi gün başlandı. Növbətçi Frederiklə adamlarının artıq beşaylı darvazanın qarşısında olması xəbərini gətirəndə səhər yeməyi yeyilirdi. Heyvanlar düşmənin qarşısına cəsarətlə çıxdılar. Lakin bu dəfə “Pəyə döyüşündə”ki kimi asan qələbə qazanmaq mümkün olmadı. Onları, təxminən, yarısı tüfənglə silahlanmış on beşə qədər insan qarşıladı və dərhal da, təxminən, əllyardıqlıq məsafədən atəş açmağa başladılar. Heyvanlar dəhşətli patıltı səslərinə və güllə vıyılıtlarına tab gətirə bilmirdilər, ona görə də Napoleonla Bokserin ruhlandırıcı çağırışlarına baxmayaraq tezliklə geri çəkilməli oldular. Üstəlik də, çoxu yaralanmışdı. Nəhayət, qaçıb ferma binasında özlərinə sığınacaq tapdılar və gözlərini divardakı dəlmə-deşiklərə yapışdıraraq qorxu içərisində ətrafi seyr etməyə başladılar. Dəyirman da daxil olmaqla bütün otlaq yerləri düşmənin əlinə keçmişdi. Bu dəqiqələrdə hətta Napoleon da özünü itirmişdi. O, səssizcə bir küncdən o biri küncə addımlayır, yuxarı dikəlmiş irtməyi əsəbiliklə titrəyirdi. Kədər dolu baxışlar Foksvuda zillənmişdi. Əgər Pilkinqtonla adamları köməyə gəlsəydilər, bugünkü günü qələbə ilə başa vurmaq olardı. Elə bu vaxt dünən Pilkinqtonun fermasına göndərilən dörd göyərçin geri qayıtdı. Onlardan biri dimdiyində Pilkinqtonun məktub gətirmişdi. Kağız parçasının üzərində etinasızcasına “Sizə bu da azdır!” sözləri qaralanmışdı.

Frederiklə adamları artıq dəyirmanla çatmışdılar. Heyvanlar qorxu içərisində onlara baxırdılar. Ətrafa ümitsiz pıçıltılar yayılırdı. İnsanlardan ikisi haradansa ling və çəkiç gətirib dəyirmanın divarını lap bünövrəyə yaxın səmtdən uçurmağa başladılar.

-Faydası yoxdur! – deyə Napoleon qışqırdı. – Biz elə divar tikməmişik ki, onu linglə vurub-dağıtmaq mümkün olsun. Bir həftəyə də uçura bilməzlər. Cəsarətli olun, yoldaşlar!

Bencamin divarın yanındakı adamları diqqətlə müşahidə edirdi. Bu iki nəfər ling və çəkiçlə dəyirmanın bünövrəsində oyuq açırdılar. Bencamin ümitsizlə başını yellədi.

-Mən elə belə də düşünürdüm! – dedi. – Görürsünüz nə edirlər? İndi oyuğa partlayıcı maddə qoyacaqlar.

Heyvanlar vahimə içərisində gözləyirdilər. Sığınacaqdan çıxmaq qorxulu idi. Bir neçə dəqiqədən sonra dəyirmanın yanından müxtəlif istiqamətlərə qaçan insanlar göründü. Ardınca qulaqbatırıcı gurultu səsi eşidildi. Göyərçinlər havaya milləndilər. Napoleondan başqa bütün heyvanlar döşəməyə sərələniş üzlərini gizlətdilər. Onlar başlarını qaldıranda az öncə dəyirmanın durduğu yerdə böyük qara tüstü topası vardı. Tədricən külək tüstü dumanını qovub dağıtdı. Dəyirman yoxa çıxmışdı!

Gördükləri mənzərə, sanki, heyvanların cəsarətini özlərinə qaytardı. İnsanların yaramazlıq və rəzilliyi, bir an əvvəl hiss etdikləri qorxu və ümitsizlik hissini öz yerini amansız qəzəbə verməsinə səbəb oldu. Hər tərəfdən dəhşətli intiqam çağırışları eşidildi. Heyvanlar heç bir əmr gözləmədən irəli atıldılar, düşmənin üstünə yürüdülər. Həmin anlarda bədənlərinə mismar kimi batan güllələrin ağrısını da hiss etmirdilər. Amansız, dəhşətli döyüş başlanmışdı. İnsanlar aramsız atəş açırdılar. Heyvanların lap yaxına gəldiyini görəndə isə dəyənəklərini və təpiklərini işə salırdılar. Bir inək, üç qaz və iki qoyun öldürüldü. Demək olar ki, hamı yaralanmışdı. Hətta döyüş əməliyyatına arxadan rəhbərlik edən Napoleon da düşmən gülləsindən irtməyinin ucunu itirməli olmuşdu. Amma insanlar da canlarını sağ-salamat qurtara bilməmişdilər. Onlardan üçünün başı Bokserin təpiyi ilə əzilmişdi, birinin qarnı inək buynuzu ilə deşilmişdi, bəzilərinin şalvarları isə Cessi və Blyübelin dişləri ilə parça-parça edilmişdi. Şəxsi mühafizə dəstəsindən olan doqquz köpək Napoleonun tapşırığı əsasında hasarların dibi ilə irəliləyib qəflətən düşmənin arxasında peyda olanda və qəzəbli hürüslərlə üstlərinə atılanda insanlar lap vahiməyə düşdülər. Onlar mühasirəyə alınmaq təhlükəsi ilə üz-üzə qaldıqlarını anladılar. Frederikin: “Nə qədər gec deyil, qaçın, canınızı qurtarın!” – bağırtısı insanları hərəkətə gətirdi. Canının hayına qalan qorxaq düşmən döyüş meydanından qaçdı. Heyvanlar onları tarlanın qurtaracağına qədər qovdular, özlərini vaxtında hasarın o biri tərəfinə ata bilməyənlərə sonuncu zərbələri də burada endirdilər.

Heyvanlar qalib gəlmişdilər. Ancaq heydən düşmüşdülər, al qan içində idilər. Onlar asta addımlarla fermaya döndülər. Həlak olmuş dostlarının ot üzərindəki cəsədlərini görəndə göz yaşlarını saxlaya bilmədilər. Sonra kədərli sükut içərisində bir neçə saat əvvəl dəyirmanın ucaldığı təpəyə topladılar. Bəli, dəyirman tar-mar edilmişdi, zəhmətlərinin son bəhrəsi də puç olub getmişdi. Hətta bünövrənin də bir hissəsi dağıdılmışdı. Daha keçən dəfəki kimi dəyirmanın bərpaası üçün hazır daşlardan istifadə edə bilməyəcəkdilər. Daşlar yoxa çıxmışdı. Dəhşətli partlayış onları qum kimi ovalamış və yüzyardlıq məsafəyə səpələmişdi. Elə bil, dəyirman heç yerli-dibli olmamışdı.

Heyvanlar fermaya qayıdanda nədənsə döyüş zamanı heç yerdə gözə dəyməyən Çığırğan qarşılına çıxdı. O, quyruğunu nəşə ilə oynadırdı, sifəti sevincdən parıldayırdı. Təəccüblənmiş ferma sakinləri malikanə binasının yanında təntənəli yaylım atəşlərinin açıldığını eşitdilər.

-Bu, nə atəşfəşanlıqdır? – deyə Bokser soruşdu.

-Qələbəmizi bayram edirik! – Çığırğan cavab verdi.

-Hansı qələbəmizi? – deyə Bokser soruşdu. Onun yalı qan içində idi. Nalının birini itirmişdi, dırnağı parçalanmışdı. Sağrısında bir neçə qəlpə qalmışdı.

-Necə hansı qələbəmizi, yoldaş? Məgər düşməni öz ərazilərimizdən – Heyvanıstanın müqəddəs torpaqlarından qovub çıxarmamışıq?

-Amma insanlar dəyirmanı dağıdıblar. Biz onu iki ilə tikmişdik!

-Nə olsun? Biz yenisini tikəcəyik. İstəsək, lap on yeni dəyirman tikərik. Yoldaş, siz qələbəmizin əhəmiyyətini qiymətləndirə bilmirsiniz. Düşmən üzərində dayandığımız bütün bu əraziləri ələ keçirmişdi. İndi isə yoldaş Napoleonun müdrik rəhbərliyi sayəsində biz hər yeri son qarışına qədər geri qaytarmışıq.

-Biz yalnız öz ərazilərimizi azad etmişik, – deyə Bokser dilləndi.

-Hər halda, qalib gəlmişik!

Heyvanlar fermanın həyətində keçdilər. Bədəndəki qəlpələr Bokseri bərk incidirdi. O, dəyirmanın bünövrədən başlayaraq yenidən bərpası ilə bağlı qarşıda çox çətin işlər dayandığını yaxşı başa düşürdü. Fikrində işə haradan, necə başlayacağını götür-qoy edir, həyatında ilk dəfə fikirləşirdi ki, artıq on bir yaşı var, qüvvətli əzələləri bir zamanlar olduğu kimi möhkəm və davamlı deyil.

Lakin heyvanlar havada yellənən buynuz-dırnaqlı yaşıl bayrağı görəndə, tufəngdən açılan yeddi yaylım – salam atəşini eşidəndə, nəhayət, Napoleonun təbrik nitqini dinləyəndə, hər şeyə rəğmən böyük qələbə qazandıqlarının fərqinə vardılar. Döyüşdə həlak olmuş heyvanların təntənəli dəfn mərasimi keçirildi. Bokserlə Klover lafeti əvəz edən arabaya qoşulmuşdular. Napoleon özü şəxsən mərasimin önündə gedirdi. Qələbəni bayram etməyə iki gün ayrılmışdı. Nitqlər söylənir, mahnılar oxunur, tufəngdən aramsız atəş açılırdı. Xüsusi şirinlik kimi hər heyvana bir alma, hər quşa iki unsiya dən, hər itə üç biskvit verildi. Döyüşün “Dəyirman müharibəsi” adlanacağı bildirildi. Napoleon öz imzaladığı əmr əsasında yeni təsis olunan “Yaşıl bayraq” ordeni ilə təltif edildi. Qələbə sevinci içərisində saxta əsginazlarla bağlı xoşagəlməz əhvalat tezliklə unuduldu.

Bundan bir neçə gün sonra isə donuzlar fermanın anbarında saxlanan viskini tapdılar. Bura təzə köçəndə viski, nədənsə, gözlərinə sataşmamışdı. Həmin gecə səhərə qədər malikanədən aramsız mahnı sədələri eşidilirdi. Ən təəccüblüsü ara-sıra “İngiltərə heyvanları” mahnısının da səslənməsi idi. Təxminən, axşam saat onun yarısında isə başına mister Consun silindrini qoymuş Napoleon arxa qapıdan çıxdı, həyətdə çaparaq dövrə vurub təzədən içəri girdi. Ertəsi gün fermaya dərin sükut çökmüşdü. Donuzlardan heç biri gözə dəymirdi. Nəhayət, saat doqquzda Çığırğan göründü. O, yavaş-yavaş yeriyirdi. Əhvalı pis idi. Gözləri şişmişdi, həmişə dik duran quyruğu yana sallanmışdı. Görkəmindən xəstə olduğu sezilirdi. Çığırğan hamını çağırıb kədərli xəbər çatdırmalı olduğunu elan etdi: Yoldaş Napoleon ölür!

Fermanı ağlaşma səsi bürüdü. Binanın qapıları önünə saman tökdülər. Heyvanlar dırnaqlarının ucunda gəzir, göz yaşı içərisində bir-birlərindən Rəhbər ölsə aqibətlərinin necə olacağını soruşurdular. Şayiə dolaşırı ki, Snouboll Napoleonun yeməyinə zəhər qatmağa müvəffəq olub. Saat on birdə Çığırğan yeni məlumatla heyvanların qarşısına çıxdı. Dünyanı tərk edərkən yoldaş Napoleon alkoqollu içki içənlərin ölüm cəzasına məhkum olunmaları ilə əlaqədar son iradəsini bildirmişdi.

Lakin axşama yaxın onun vəziyyəti bir qədər düzəldi. Ertəsi gün səhər isə Çığırğan yoldaş Napoleonun səhhətinin getdikcə yaxşılaşması barəsində məlumat verdi. Elə həmin axşam Napoleon artıq yenidən öz vəzifəsinin başında idi. Bir gün sonra isə onun mister Uimperini piva istehsalı üçün lazımı ədəbiyyat gətirmək məqsədi ilə Uillingtona ezam etməsi xəbəri yayıldı. Bir həftə sonra Napoleon bağın arxasında vaxtilə təqaüd yaşına çatmış heyvanlara otlaq yeri kimi ayrılan çəmənliyin şumlanmasını əmr etdi. Heyvanlar otun daha sıx bitməsi üçün bu sahəyə yenidən toxum səpiləcəyi xəbərini bir-birlərinə çatdırırdılar. Lakin tezliklə Napoleonun ora arpa əkilməsi ilə bağlı göstəriş verdiyi məlum oldu.

Təxminən, elə bu vaxtlarda izahı çox çətin olan qəribə bir hadisə də baş verdi. Bir gecə saat on iki radələrində həyətdə bərk gurultu səsi eşidildi. Heyvanlar dərhal tövlələrindən bayıra çıxdılar. Aylı gecə idi. Anbarın arxa divarının dibində, Yeddi Prinsipin yazıldığı yerdə ortadan parçalanmış nərdivan görünürdü. Nərdivanın yanında isə hələ də özünə gələ bilməyən Çığırğan eşələnirdi. Bir az aralıda fanar, fırça və ağzı üstə aşmış ağ rənglə dolu vedrə vardı. Köpəklər dərhal Çığırğanı əhatəyə alıb ferma binasına apardılar. Mənalı tərzdə başını bulayan, bütün görünüşü və davranışı ilə hər şeyi başa düşdüyünü, lakin danışmaq istəmədiyini nümayiş etdirən Bencamindən başqa. heyvanlardan heç biri burada nə baş verdiyini təsəvvürünə də gətirmirdi.

Lakin bir neçə gün sonra Yeddi Prinsipi elə-belə, özü üçün oxuyan Müriəl burada heyvanların dəqiq xatırlamadıqları başqa bir prinsipin də olduğunu aşkara çıxarmışdı. Onlar indiyə qədər Beşinci Prinsipdə “Heyvanlar spirtli içkilər içmirlər” yazıldığını düşünürdülər. Əslində, buradakı iki sözü diqqətdən qaçırmışdılar. Sən demə, prinsip belə imiş: “Heyvanlar QƏDƏRİNDƏN ARTIQ spirtli içkilər içmirlər”.

IX FƏSİL

Bokserin parçalanmış dırnağının sağlması uzun çəkdi. Qələbənin bayram edilməsi başa çatan kimi heyvanlar dəyirmanın bərpasına başladılar. Bokser isə əlavə bir gün də itirməyə razı olmadı. Yarasının onu incitdiyini kimsənin bilməməsi Bokser üçün bir şərəf məsələsinə çevrilmişdi. Lakin axşam Kloverə yaralanmış dırnağının bərk ağrıdığını demişdi. Klover onun ayağına ağzında gövşəyib əzdiyi otlardan təpitmə qoymuşdu. Həm özü, həm də Bencamin xahiş etmişdilər ki, özünü üzüb əldən salmasın. Klover “Atların ciyəri əbədilik deyil!” sözləri ilə dostunun başına ağır qoymağa çalışmışdı. Lakin Bokser onu dinləmək istəməmişdi. İndi həyatda yalnız bir amalla – təqaüdə çıxana qədər dəyirmanın tikilib başa çatdırıldığını görmək niyyəti ilə yaşadığını bildirmişdi.

Heyvanıstan qanunvericiliyi yeni yaranmağa başlayanda atlar və donuzlar üçün təqaüd vaxtı 12, inəklər üçün 14, itlər üçün 9, qoyunlar üçün 7, toyuqlar və qazlar üçün isə 5 yaş həddində hesablanmışdı. Təqaüdlərin miqdarı isə sonra müəyyən edilməli idi. Doğrudur, indiyə

qədər hələ heç bir heyvan təqaüdə çıxmamışdı. Ancaq son vaxtlar bu məsələ barəsində tez-tez danışırdılar. Artıq bağın arxasındakı çəmənliyə arpa səpildiyindən böyük otlaq yerinin bir hissəsinin çəpərlənəcəyi, orada təqaüdçü heyvanlara lazımi şərait yaradılacağı haqqında şayiələr gəzirdi. Deyirdilər ki, atların təqaüdü gündə beş funt arpa olacaq, qışda əlavə on beş funt ot və yerkökü, bayram günlərində isə hətta alma veriləcək. Bokserin on iki yaşı gələn il yayın sonunda tamam olacaqdı.

Həyat isə getdikcə çətinləşirdi. Qış keçən kimi sərt keçdi. Yem ötən ildəkindən də az oldu. Köpəklərlə donuzlardan başqa, digər heyvanların ərzaq payı azaldılmışdı. Çığırğan hamının yeməyinin bərabərləşdirilməsinin animalizm prinsiplərinə zidd olduğunu bildirirdi. O, heyvanlara asanlıqla sübut edirdi ki, ƏSLİNDƏ, onların yemək payı az deyil. Əlbəttə, dəyişiklik olmalıdır. Zaman keçdikcə, yem normalarının dəqiqləşdirilməsi (Çığırğan həmişə “dəqiqləşdirmə” deyir, heç vaxt “azaldılma” sözünü dilinə gətirmirdi) zərurəti yarana bilər. İstənilən halda Consun vaxtilə müqayisədə böyük inkişaf əldə olunub. O, cır səsi ilə tələsik oxuduğu rəqəmlərlə heyvanları inandırır ki, indi Consun dövrü ilə müqayisədə onların daha çox taxılı, samanı və şəkər çuğunduru var, heyvanlar əvvəlkindən az işləyirlər, içməli suyun keyfiyyəti yaxşılaşıb, orta ömür uzanıb, azyaşlıların ölümü kəskin surətdə azalıb, tövlələrdəki ot və saman ehtiyatı əvvəlkindən qat-qat çoxdur, mozalanlardan daha az əziyyət çəkirlər və s. Heyvanlar onun sözünə inanırdılar. Əslində, artıq Cons da, Consla bağlı bütün xatirələr də onların yaddaşından, demək olar ki, silinmişdi. Başa düşürdülər ki, həyatları çətinlik və məhrumiyətlərlə doludur, tez-tez aclıqdan və soyuqdan əziyyət çəkirlər, yuxu üçün ayrılan saatlardan başqa, günün bütün vaxtını işləyirlər. Amma şübhə yoxdur ki, əvvəllər bundan da pis olub. Həm də əvvəllər heyvanlar kölə vəziyyətində idilər, indi isə azaddırlar. “Fərq də elə bundadır!” – deyər Çığırğan hər dəfə vurğulayırdı.

Yemək tələb edən ağızlar isə bir ucdan çoxalır. Payızda dörd ana donuz, demək olar ki, eyni vaxtda balaladı və otuz bir yeni çöşka dünyaya gəldi. Körpə donuzların hamısının rəngi alabula idi. Fermada yeganə toxumluq donuz Napoleon olduğundan çöşkaların atalarının kimliyini uzun-uzadı araşdırmağa ehtiyac yox idi. Kərpic və taxta materialı tapılan kimi ferma həyətinin bağında məktəb tikiləcəyi elan olundu. Hələlik isə çöşkalar mətbəxdə, Napoleonun şəxsi nəzarəti altında saxlanılırdı. Oynamağa bağa çıxır, ancaq yaşıdları olan balaca heyvanlara o qədər də qaynayıb-qarışmırdılar. Elə bu vaxtlar öz-özünə yeni bir qayda da meydana çıxdı: yolda-çığırdə donuzlarla digər heyvanlar rastlaşanda ikincilər kənara çəkilib donuza yol verməli idilər. Bundan əlavə, tutduqları mövqedən asılı olmayaraq, bütün donuzlar bazar günləri quyruqlarına yaşıl lent bağlamaq hüququ qazanmışdılar.

İl ferma üçün uğurlu oldu. Amma pul əvvəlki kimi yenə də çatışmırdı. Məktəb binası üçün kərpic, çınqıl və əhəng alındı. İndi isə dəyirman avadanlıq almaqdan ötrü pul yığmaq lazım idi. Bundan başqa, malikanəni işıqlandırmağa şam və kerosin, Napoleonun süfrəsinə şəkər (Napoleon kökəldiklərini bəhanə edərək digər donuzlara şəkər verilməsini qadağan etmişdi), eləcə də iş alətləri, mıx, kəndir, kömür, naqıl, tənəkə dəmir, itlər üçün biskvit və s. alınmalı idi. Bir taya ot və kartof məhsulunun bir hissəsi satışı çıxarıldı. Yumurta satışı ilə bağlı müqaviləyə

də dəyişiklik edildi və fermanın hər həftə bazara altı yüz yumurta göndərəcəyi elan olundu. Beləliklə, toyuqlar ən azı saylarını əvvəlki səviyyədə saxlamaq üçün kifayət qədər cücə çıxarmaq imkanından məhrum oldular. Dekabrda heyvan başına ərzaq payının azaldılmasının ardınca fevralda da yeni ixtisarlara həyata keçirildi. Kerosinə qənaət məqsədi ilə tövlələrdəki lampalar söndürüldü. Lakin bütün bu məhrumiyyətlərin donuzlara, deyəsən, heç bir dəxli yox idi. Onlar günü-gündən daha da kökəldilər. Fevral günlərindən birində günortaçağı mətbəxin arxasındakı balaca tikilidən – Consun vaxtından istifadəsiz qalan otaqdan ətrafa naməlum, ilıq və doyurucu bir iy yayıldı. Kimsə bunun qovrulmuş arpa iyi olduğunu dedi. Heyvanlar iyi acgözlüklə burunlarına çəkildilər və fikirləşdilər ki, yəqin, arpanı onların şam yeməyinə qarışdırmaq üçün qovurlar. Ancaq həmin gün isti yemək üzü görünəlmədi. Növbəti bazar günü isə bundan sonra bütün arpa ehtiyatının yalnız donuzlara sərf ediləcəyi bildirildi. Artıq bağın arxasındakı sahəyə arpa səpilmişdi. Sonra başqa bir yenilik – bundan sonra gündə hər donuza bir pint, Napoleona isə bir qallon pivə veriləcəyi ilə bağlı xəbər yayıldı. Napoleonun pivə payı, bir qayda olaraq, “Kroun Derbi” servizinin qazançasında gətirilirdi.

Lakin taleyin çox acılarını unutduran xoş bir təsəlli vardı: heyvanlar indi əvvəlkindən qat-qat ləyaqətli yaşadıqlarını başa düşürdülər. Nə qədər mahnılar oxunur, nitqlər dinlənir, nümayişlər olurdu! Hapoleon həftədə bir dəfə Kortəbii Nümayişlər adlı tədbirin keçirilməsini əmr etmişdi. Tədbirdən məqsəd Heyvanıstanın mübarizələrini, zəfərlərini təbliğ və tərənnüm etmək idi. Təyin olunmuş saatlarda heyvanlar iş yerlərini tərk etməli və qabaqda donuzlar, arxalarınca atlar, inəklər, qoyunlar, ev quşları və s. olmaqla əsgəri yerləşlə fermanın ətrafında dövrə vurmaları idilər. Nümayiş zamanı köpəklər cinahlarda mövqə tuturdu, hamıdan qabaqda isə Napoleonun qara xoruzu addımlayırdı. Bokserlə Klover həmişə üzərində buynuz və dırnaq şəkli, habelə “Yaşasın yoldaş Napoleon!” şüarı olan yaşıl bayrağı aparırdılar. Ardınca Napoleonun şənlinə yazılmış şeirlər oxunur, Çığırğanın fermada məhsul istehsalının durmadan artması, habelə keçmişin məhrumiyyətləri ilə bugünkü azad həyatın müqayisəsi üzərində qurulmuş nitqləri dinlənilirdi. Sonra tufəngdən yaylım atəşi açılırdı. Kortəbii Nümayişlərə ən həvəslə qatılanlar qoyunlar idi. Əgər kimsə boş yerə vaxt itirmələrindən və soyuqda donmalarından şikayətlənsə (köpəklər və donuzlar yaxınlıqda olmayanda bir para heyvanlar dillərini dinc qoymurdular), onlar dərhal qulaqbatırıcı: “İki ayaq pisdir, dörd ayaq yaxşıdır!” – mələtiləri ilə şikayətlərin eşidilməsinə imkan vermirdilər. Əslində, bayram şənliklərindən ləzzət alan heyvanlar da az deyildi. Onların fikrincə, arada-bərədə nə baş versə də, belə nümayişlər ferma sakinlərinin öz başlarının ağası olduqlarının və mənfəətləri üçün çalışdıqlarının əsl göstəricisi idi. Ona görə də nümayişçi dəstələr sıraya düzüləndə, mahnılar səslənəndə, Çığırğan rəqəmləri elan edəndə, tufəngdən yaylım atəşləri açılanda, bayraqlar havada dalğalananda və xoruz ucadan banlayanda onlar qarınlarının çoxdan bəri boş olduğunu unudurdular.

Apreldə Heyvanıstan respublika elan olundu. Ardınca prezident seçmək zərurəti yarandı. Təbii ki, yalnız bir namizəd – Napoleon vardı və o, yekdilliklə ali vəzifəyə seçildi. Eyni gündə Snoubollun Consla əlaqələrinin tərffüatlarını açıqlayan yeni sənədlər aşkara çıxarıldı. Onun nəinki əvvəllər güman edildiyi kimi “Pəyə döyüşü” zamanı strategiya pərdəsi altında

məğlubiyyət planı cızdığı, hətta açıq şəkildə Consun tərəfində vuruşduğu bəlli oldu. Sən demə, insanları heyvanlar üzərinə hücumu aparan, hətta “Yaşasın İnsanlıq!” şüarı ilə onları ruhlandırır da başqası deyil, məhz Snouboll imiş! Napoleonun kürəyindəki dişlək yeri də (bəzi heyvanlar bunu çox dumanlı şəkildə xatırlayırdılar) Snoubolun əməli imiş!

Yayın ortalarında bir neçə illik fasilədən sonra əl qarğası Moisey qəflətən fermada peyda oldu. O heç dəyişməmişdi, əvvəlki kimi işdən yayınır, Noğul dağı haqqında köhnə nağıllarını təkrarlayırdı. Budaqların birində yerini rahatlayıb qara qanadlarını çırpı-çırpı saatlarla dinləməyə razı olan hər heyvana eyni şeyləri danışırdı. “Yoldaşlar, orada, yuxarıda, – deyə uzun dimdiyi ilə göyə işarə edirdi, -başınızın üstündəki qara buludların o tərəfində əsl xoşbəxtlik ölkəsi – Noğul dağı yerləşir. Biz, zavallı heyvanlar yer üzündəki əzab-əziyyətlərdən sonra orada dinclik və rahatlıq tapacağıq”. Moisey səmaya millənərək Noğul dağında olduğunu, geniş yonca zəmilərini, üstündə peçənyə və qənd bitən kolları gözü ilə gördüyünü iddia edirdi. Heyvanların çoxu əl qarğasının sözlərinə həvəslə inanırdı. Belələri düşünürdülər ki, həyatımız sonsuz zəhmət, əzab-əziyyət, aclıq və soyuq içərisində keçir. Amma həmişə bu cür davam edə bilməz. Yəqin, haradasa daha yaxşı və ədalətli dünya mövcuddur. Amma hər şeyə rəğmən, donuzların Moiseyə münasibəti ferma sakinləri üçün anlaşılmaz olaraq qalırdı. Onlar Moiseyin Noğul dağı ilə bağlı söhbətlərinin başdan-başa yalan və uydurma olduğunu deyirdilər. Amma bununla belə yenə də əl qarğasına kefi istəyəndə gəlib fermada qalmağa, hətta gündə dördə bir pint pivə içməyə icazə verirdilər.

Dırnağı sağalandan sonra Bokser əvvəlkindən də çox işləyirdi. Doğrudur, həmin il bütün heyvanlar qul kimi çalışmışdılar. Fermadakı cari işlər və dəyirmanın bərpası ilə yanaşı mart ayından balaca donuzlar üçün məktəb binasının tikintisinə də başlanmışdı. Acqarına saatlarla davam edən üzücü işə tab gətirmək olmurdu. Amma Bokser heç vaxt ruhdan düşmürdü. Sözlərindən və hərəkətlərindən yorulduğu, gücdən düşdüyü əsla sezilmirdi. Sadəcə, görünüşü dəyişmişdi. Tükü daha əvvəlkiyə qayıdırdı, möhkəm əzələləri, sanki, boşalmışdı. Heyvanlar deyirdilər ki, təzə ot çıxan kimi Bokser də dirçələcək. Bahar gəldi, lakin Bokser də heç vaxt əvvəlki vəziyyətinə qayıda bilmədi. O, karxanadan sürüyüb apardığı iri daş parçasının ağırlığına tab gətirmək üçün bütün əzələlərini gərəndə kənardan baxanlara elə gəlirdi ki, Bokseri ayaq üstə saxlayan yalnız böyük iradi qüvvədir. Belə dəqiqələrdə onun dodaqları: “Mən daha çox işləyəcəyəm!” – sözlərini demək üçün irəli uzanır, amma səsini çıxarmağa gücü çatmırdı. Bencaminlə Klover ona sağlamlığının qayğısına qalmaqla bağlı növbəti dəfə xəbərdarlıq etmişdilər. Bokser isə əhəmiyyət verməmişdi. On iki yaşının tamam olmağına az qalırdı. Lakin dəyirmanın bərpası üçün kifayət qədər daş gətirmədən təqaüdə çıxmaq haqqında düşünmürdü.

Yay axşamlarının birində fermaya Bokserin başında nə isə bir iş olduğu barədə şayiə yayıldı. O, təkbaşına iri daş parçasını tikintiyə aparmağa getmişdi. Şayiə doğru çıxdı. Bir neçə dəqiqə sonra iki göyərçin bəd xəbərlə geri döndü: “Bokser yıxılıb böyrü üstə qalıb, ayağa qalxa bilmir”.

Heyvanların çoxu dəyirmanın yerləşdiyi təpəyə tərəf qaçdı. Bokser boynu irəli uzanmış halda daşların arasına yıxılmışdı. Hətta başını qaldırmağa da heyi yox idi. Gözləri şüşə kimi hərəkətsiz idi, böyürləri tərdən islanmışdı. Ağzının kənarlarından nazik şırımla qan axırdı. Klover onun yanında dizi üstə çökdü.

-Bokser! – deyə qışqırdı, – Bokser, sənə nə olub?

-Ciyərim... – Bokser zəif səslə cavab verdi. – Amma boş şeydir. İndi dəyirmanı mənsiz də tikib qurtara bilərsiniz. Nə qədər daş lazımdırsa, gətirmişəm. İşləri başa çatdırmağa bircə ay vaxtım çatmadı. Sənə doğrusunu demək istəyirəm, artıq istirahət haqqında fikirləşirdim. Bencamin də daha yaşa dolub. Düşünürdüm ki, bəlkə, ikimizə də birlikdə təqaüdə çıxmağa imkan yaradarlar.

-Təcili kömək lazımdır! – Klover dilləndi. – Tez qaçıb Çığırğana məlumat verin!

Qalan heyvanlar Çığırğana xəbər çatdırmaq üçün tələsik fermaya yollandılar. Bokserin yanında Kloverlə Bencamin qaldı. Bencamin sakitcə onun böyründə uzanıb quyruğu ilə mığmıgaları qovurdu. On beş dəqiqə sonra Çığırğan özünü yetirdi. Canıyananlıq edir, heyifsilənirdi. O, yoldaş Napoleonun fermanın ən qabaqcıl zəhmətkeşlərindən birinin başına gələn bədbəxt hadisədən böyük təəssüf hissi keçirdiyini və artıq Bokserin müalicə üçün Uillinqtona, xəstəxanaya göndərilməsi barəsində göstəriş verdiyini bildirdi. Xəbər ferma sakinlərini bir az çətin vəziyyətə saldı. Çünki Mollı və Snoubolldan başqa, indiyə qədər ferma ərazisini tərk edən heyvan olmamışdı. Həm də xəstə yoldaşlarının belə ağır vaxtda insanların əlinə düşməsinə istəməzliklər. Lakin Çığırğan heyvanları Uillinqtondakı cərrah baytarın Bokseri fermada olduğundan qat-qat tez və yaxşı müalicə edəcəyinə asanlıqla inandırdı. Təxminən, yarım saat sonra Bokserin vəziyyəti bir qədər düzəldi. O, çətinliklə yerindən qalxıb ayaqlarını sürüyə-sürüyə Bencaminlə Kloverin uzanıb dincəlməsi üçün döşəməsinə artıq quru saman tökdükləri tövləsinə yolladı.

Sonrakı iki gün Bokser tövlədən çıxmadı. Donuzlar ona hamam otağındakı aptek qutusundan tapdıqları içi çəhrayı rəngli maye ilə dolu böyük dərman şüşəsi göndərmişdilər. Klover gündə iki dəfə yeməkdən sonra həmin mayeni Bokserə içirirdi. Axşamlar isə tövlədə onun yanında uzanıb söhbət edirdi. Bencamin də bu arada boş dayanmır, atmilçəklərini qovurdu. Bokser onlardan hadisəni ürəklərinə salmamağı xahiş edirdi. Əgər yaxşı müalicə olunsa, bundan sonra hələ üç il də yaşamağa ümidi olduğunu deyirdi. Bu illəri də böyük otlağın bir küncündə istirahətlə keçirməyi düşünürdü. Həyatında ilk dəfə biliklərini artırmaq, öz üzərində işləmək imkanı qazanacaqdı. Bokser təqaüdə çıxandan sonra əlifbanın qalan iyirmi iki hərfini də öyrənmək niyyətində idi.

Bencaminlə Klover dostlarının yanında yalnız işdən sonra qala bilirdilər. Odur ki günortaüstü Bokseri aparmaq üçün fermaya furqon gələndə hamı tarlada idi, donuzların nəzarəti altında çuğundur sahəsinin alağını edirdilər. Heyvanlar Bencaminin ferma tərəfdən dördnala qaçdığı və var səsi ilə çığırıldığını eşidəndə bərk təəccübləndilər. İlk dəfə idi ki, Bencamini belə

həyəcanlı görürdülər. Onun nə vaxtsa tələsdiyi, yaxud həyəcanlandığı ferma sakinlərindən heç birinin yadına gəlmirdi. “Tez! Tez! Hamınız gəlin! Onlar Bokseri aparırlar!” – deyə Bencamin qışqırırdı. Heyvanlar nəzarətçi donuzların icazəsini gözləmədən işi buraxıb tələsik fermaya tərəf götürüldülər. Doğrudan da, həyətdə iki at qoşulmuş üstüörtülü böyük furqon dayanmışdı. Furqonun böyründə ala-bəzək yazılar vardı. Qozlada üz-gözündən biclik yağan balacaboy bir adam şlyapasını gözünün üstünə basıb oturmuşdu. Bokserin tövlədəki yeri boş idi.

Heyvanlar furqonu dövrəyə aldılar: “Hələlik, Bokser! – deyə xorla qışqırırdılar. – Hələlik! Görüşənə qədər!”

-Səfehlər! Başiboşlar! – Bencamin ətrafda dövrə vurub dırnaqları ilə torpağı göyə sovuraraq qışqırırdı. – Kütbeyinlər! Görmürsünüz, furqonun böyründə nə yazılıb?

Heyvanlar bir də furqona baxdılar. Ortalığa sükut çökdü. Müriel hərfləri höccələməyə başladı. Lakin Bencamin onu kənara itələyib lal səssizlik içərisində bərkədən oxudu: “Alfred Simmons. At Sallaqxanası və Sabun Bişirmə. Uillington. Dəri və Sümük Emalı. İt Yemi”. Başa düşürsünüz, bu, nə deməkdir? Onlar Bokseri sallaqxanaya aparırlar.

Bütün heyvanların sinəsindən dəhşətli fəryad qopdu. Eyni anda da qozladakı adamın qamçısı havada vıyıldı, atlar yerindən götürüldü. Heyvanlar da var səsləri ilə çığıraraq furqonun dalınca qaçmağa başladılar. Klover özünü qabağa atdı. Furqon sürətini daha da artırdı. Klover ağır paçalarının imkan verdiyi qədər bərk qaçmağa çalışırdı. “Bokser! – deyə o qışqırırdı. – Bokser! Bokser! Bokser!” Elə bu anda ətrafdakı səs-küyü eşidən Bokserin qaşqa alını furqonun arxa pəncərəsindən göründü.

-Bokser! – Klover qorxunc səslə qışqırırdı. – Bokser! Tez ol! Yerə atıl! Onlar səni öldürməyə aparırlar!

Hamı xorla qışqırırdı: “Bokser! Yerə atıl! Yerə atıl!”. Lakin furqon sürətini xeyli artırmış, heyvanlar arxada qalmışdılar. Bokserin Kloverin sözlərini başa düşüb-düşmədiyini də bəlli deyildi. Bir an sonra onun üzünü pəncərədən yox oldu və içəridən zərblə furqonun divarlarına çırpılan təpik səsləri eşidildi. Bokser özünü qurtarmağa çalışırdı. Bəzi anlarda heyvanlara elə gəlirdi ki, bu dəqiqə Bokserin təpik zərbələrindən furqon param-parça olacaq. Lakin heyhat! Artıq onun gücü tükənməkdə idi. Zərbələrinin səsi hər dəfə daha zəif eşidilirdi. Sonra isə tam sakitlik yarandı. Ümitsizlikdən başlarını itirmiş heyvanlar furqona qoşulmuş atlara müraciət etdilər. “Yoldaşlar! Yoldaşlar! – deyə onlar qışqırırdılar. – Öz qardaşınızı ölümə aparmayın!” Lakin heç bir şey anlamayan bu kütbeyin məxluqlar qulaqlarını qısaraq daha bərk qaçmağa başladılar. Bokserin sifəti bir daha furqonun pəncərəsindən görünmədi. Son anda heyvanlardan bəzilərinin ağına qaçıb beşlaylı darvazanı bağlamaq fikri gəldi. Amma daha gec idi. Furqon darvazadan çıxıb böyük yolda gözdən itdi. Heyvanlar o gündən bir daha Bokseri görə bilmədilər.

Üç gün sonra həyatını xilas etmək üçün göstərilən bütün səylərə baxmayaraq, onun Uillington xəstəxanasında keçindiği elan olundu. Xəbəri heyvanlara çatdırmaq üçün Çığırğan özü gəlmişdi. Dediyinə görə, həyatının son saatlarına qədər Bokserin yatağının yanından çəkilməmişdi.

-Bu, bütün ömrüm boyu gördüyüm ən təsirli səhnə idi. – deyə Çığırğan dırnağı ilə göz yaşlarını silərək danışdı. – Axıncı dəqiqəyə qədər onun yatağının başında dayanmışdım. Ən son anda, dodaqlarını qulağıma yaxınlaşdırıb bizdən həmişəlik ayrılarkən yeganə dərdinin yalnız dəyirmanın yarımçıq qalması olduğunu dedi. “İrəli, yoldaşlar! – deyə pıçıldadı. – Üsyanımız naminə irəli! Yaşasın Heyvanistan! Yaşasın yoldaş Napoleon! Napoleon həmişə haqlıdır!” – Bunlar Bokserin son sözləri idi, yoldaşlar!

Bu yerə çatanda Çığırğanın sifəti dəyişildi. Bir anlıq susdu, yenidən nitqinə davam etməzdən əvvəl xırda gözləri ilə şübhəli-şübhəli dörd bir tərəfə baxdı.

Çığırğan daha sonra Bokserin müalicəsi zamanı fermada yayılan səfeh və qərəzli şayiələrdən xəbəri olduğunu bildirdi. Kimsə Bokseri xəstəxanaya apararıq furqonun böyründə “At Sallaqxanası” sözlərini oxuyub və buradan tələsik belə nəticə çıxarılib ki, guya, onu öldürməyə aparırlar. “Hər hansı bir heyvanın bu dərəcədə axmaq olması inanılmaz şeydir!” – deyə Çığırğan quyruğunu yuxarı qaldırıb sola-sağa atıla-atıla qışqırırdı. – Bəlkə, belələri bütün bu məsələləri sevimli rəhbərimiz yoldaş Napoleondan daha yaxşı bilirlər? Əslində, hər şeyin çox sadə izahı var. Əvvəllər həmin furqon, həqiqətən də, sallaqxananın olub. Lakin sonra baytarlıq xəstəxanası onu satın alıb. Sadəcə, köhnə yazıların üstünü rəngləməyə imkan tapmayıblar. Anlaşılmazlıq da buradan əmələ gəlib”.

Heyvanlar bu sözləri eşidib içərilərində rahatlıq duydular. Sonra Çığırğan ölüm yatağında olan Bokserə böyük qayğı göstərilməsindən, Napoleonun əsla tərəddüd etmədən onun müalicəsi üçün ən bahalı dərmanlar alınmasına göstəriş verməsindən yerli-yataqlı danışdı və beləliklə, sonuncu şübhələr də aradan qaldırıldı. Ferma sakinlərinin ürəklərində yoldaşlarının itkisindən yaranan kədər hissi öz yerini Bokserin xoşbəxt ölümü ilə bağlı işıqlı düşüncələrə verdi.

Növbəti bazar günü səhər Napoleon şəxsən özü toplantıya gəldi və Bokser haqqında qısa nitq söylədi: “Təəssüf ki, – dedi, – mərhum yoldaşımızın nəşinin qalıqlarını gətirib ferma ərazisində dəfn etmək mümkün deyildir. Lakin mən artıq fermanın bağında dəfnə budaqlarından gözəl bir əklil hazırlamağı və onu bizim adımızdan Bokserin məzarı üzərinə qoymağı əmr etmişəm. Bir neçə gün sonra isə donuzlar Bokserin ruhunu yad etmək üçün böyük ziyafət verməyi təklif edirlər”. Napoleon nitqini mərhum Bokserin tez-tez təkrarladığı iki cümlə ilə bitirdi: “Mən daha çox işləyəcəyəm!” və “Yoldaş Napoleon həmişə haqlıdır!” Daha sonra əlavə etdi: “Hər bir heyvan bu sözləri səmimiyyətlə qəbul edib öz həyat şüarına çevirməlidir”.

Ziyafət günü dükançının furqonu Uillingtondan fermaya böyük taxta çəllək gətirdi. Axşam isə ferma binasından bağırtı ilə oxunan mahnılar eşidilməyə başladı. Sonra, deyəsən,

qalmaqla başladı və vəhşi çığırtılar ətrafa yayıldı. Səs-küylü ziyafət gecə saat on birdə cingilti ilə sınıb yerə tökülən şüşə səsləri ilə başa çatdı. Ertəsi gün günortaya qədər fermada heç bir donuz gözə dəymədi. Ortalıqda onların haradansa pul tapıb viski almaları haqqında şayiələr dolaşırdı.

X FƏSİL

İllər keçirdi. Yazlar və payızlar bir-birini əvəz edir, qısa heyvan ömürləri sona çatırdı. Nəhayət, elə bir gün gəldi ki, fermada Klover, Bencamin, əl qarğası Moisey və donuzlardan başqa, Üsyandan əvvəlki vaxtları xatırlayan başqa heyvan qalmadı.

Müriel vəfat etmişdi. Artıq Blyübell, Cessi və Pinçer də ölmüşdülər. Cons da həyatını haradansa uzaqlarda, içki düşkünlərinin toplaşdıqları sığınacaqda başa vurmuşdu. Snouboll yaddan çıxmışdı. Yaxından tanıyan bir neçə heyvanı çıxmaq şərtilə Bokseri də xatırlayan yox idi. Klover qocalıb şişmanlamışdı, dizləri bükülməyən, gözləri daim irinləyən qoca yabıya çevrilmişdi. Təqaüd yaşından artıq iki il keçirdi. Amma indiyə qədər heç bir heyvan təqaüdə göndərilməmişdi. Otlaq sahəsinin bir hissəsinin əmək qabiliyyətini itirmiş heyvanlara veriləcəyi haqqındakı söhbətlər çoxdan unudulmuşdu. Napoleon çəkisi yüz əlli kiloya çatan nəhəng, heybətli qabana çevrilmişdi. Çığırğan o qədər kökəlmişdi ki, göz qapaqlarını güclə açdı. Yalnız qoca Bencamin dəyişməmişdi. Düzdür, sifətinin tükləri bir az ağarmışdı. Bir də Bokserin ölümündən sonra daha qaraqabaq olmuş, öz içinə çəkilmişdi.

Təbii artım uzun illər bundan əvvəl gözlənilən kimi böyük olmasa da, fermada xeyli heyvan yaşayırdı. Yeni doğulanların əksəriyyəti üçün Üsyan illərin arxasında qalan və sadəcə, əks-sədası yaşayan dumanlı ənənəyə çevrilmişdi. Yeni alınan heyvanlar isə özlərindən əvvəl baş vermiş hadisələrdən xəbərsiz idilər. Kloverdən başqa, fermada indi üç tüzə at da yaşayırdı. Hər üçü də namuslu heyvan, vicdanlı işçi və yaxşı yoldaş kimi tanınırdılar. Lakin çox səfeh idilər. Heç biri əlifbanı “B” hərfindən o yana öyrənə bilməmişdi. Onların yanında Üsyan və animalizm prinsipləri ilə bağlı nə danışılırdısa, hamısı ilə razılaşırdılar. Xüsusən də bu söhbətləri hər üçünün hörmətlə yanaşdıqları Kloverdən eşidəndə inamları daha da artırdı. Amma eşitdiklərindən bir şey anlayıb-anlamadıqları böyük sual altında idi.

İşlərin yaxşı təşkili sayəsində ferma daha da inkişaf etmişdi. Mister Pilkinqtondan alınmış iki yeni sahə hesabına hətta ərazi də genişlənmişdi. Nəhayət, dəyirmanın tikintisi uğurla başa çatdırılmışdı. Taxıldöyən maşın gətirilmiş, elevator və bir neçə yeni bina tikilmişdi. Uimper özünə ekipaj almışdı. Lakin yeldəyirmanından elektrik işığı əldə etmək niyyəti baş tutmamışdı. Burada un üyüdüldü və bu işdən yaxşı qazanc götürülürdü. Dəyirman tikintisinin yekunlaşması ilə heyvanların əzab-əziyyəti, qətiyyəti, sona çatmamışdı. İndi də dinamо quraşdırılmalı idi. Ancaq Snoubollun bir zamanlar təsvir etdiyi bolluq və rifah – tövlələrdə

elektrik işığı, isti və soyuq su, üçgünlük iş həftəsi haqqında daha heç kim danışmırdı. Napoleon belə ideyaların animalizm ruhu ilə səsleşmədiyini elan etmiş, həqiqi xoşbəxtliyin yalnız ağır zəhmət və sadə həyatda olduğunu bildirmişdi.

Fermanın get-gedə zənginləşdiyini görməmək mümkün deyildi. Amma donuzlardan və köpəklərdən başqa, bu zənginliyin heç bir heyvana faydası yox idi. Bəlkə də, donuzların və köpəklərin sayının əhəmiyyətli dərəcədə artması belə təsəvvür yaradırdı. Təbii ki, onlar yaxalarını işdən kənara çəkirdilər. Çığırğanın yorulmadan təkrarladığı kimi, donuzların üzərinə fermandakı işlərin təşkili və nəzarətin həyata keçirilməsi kimi çox ağır vəzifə düşürdü. Səviyyələri çatmadığından heyvanların çoxunun bu işlər haqqında, sadəcə, təsəvvürləri yoxdu. Məsələn, Çığırğan izah edirdi ki, donuzlar hər gün saatlarla “məlumat”, “hesabat”, “arayış”, “protokol”, “yaddaş qeydi” kimi mühüm sənədlərlə məşğul olurlar. Bütün bunlar böyük kağız vərəqələrdə sıx xətlə yazılırdı. Bir müddət sonra isə fermanın buxarısında yandırılırdı. Çığırğan deyirdi ki, fermanın rifahı üçün bu sənədlər son dərəcə zəruridir. Lakin indiyə qədər donuzlarla köpəklərin öz zəhmətləri bahasına hər hansı məhsul istehsal etdiklərini eşidib, görən olmamışdı. Əvəzində isə, həmişə əla iştahaları ilə seçilirdilər.

Digər heyvanlar isə həyatlarında hansısa ciddi dəyişiklik baş vermədiyinin fərqi idilər. Həmişə aclıq hiss edirdilər, gölməçələrdən çirkli su içirdilər, əprimiş samanın üstündə yatır və gecə-gündüz tarlada çalışırdılar. Qışda soyuqdan, yayda isə mığmığa və ağcaqanadlardan əziyyət çəkirdilər. Bəzən aralarındakı yaşlı heyvanlar dumanlı xatirələrini eşləyir, Üsyanın ilk günlərində, Cons qovulandan dərhal sonra indikindən yaxşı, yoxsa pis yaşadıklarını aydınlaşdırmağa çalışırdılar. Amma heç nə xatırlaya bilmirdilər. İndiki həyatlarını keçmişlə müqayisə etmək üçün əllərində Çığırğanın rəqəmlərindən başqa, ayrı məlumat yox idi. Çığırğan isə hər dəfə çoxsaylı rəqəmlərin köməyi ilə vəziyyətin günbəgün yaxşılaşdığını sübuta yetirirdi. Heyvanlar həllolunmaz müşküllə qarşılaşdıqlarını başa düşürdülər. Bir də, əslində, bu məsələlərlə bağlı müzakirə aparmağa, ümumiyyətlə, vaxtları yox idi. Yalnız qoca Bencamin arxada qalmış uzun illərin hər bir təfərrüatını yaxşı xatırlayırdı. Bilirdi ki, işlər həmişə eyni qayda ilə gedib – nə çox yaxşı, nə də çox pis olub. Aclıq, məhrumiyyət, ümitsizliklər daim bir-birini əvəzləyib. Bencamin deyirdi ki, bu, həyatın dəyişməz qanunudur.

Heyvanlar isə heç vaxt ümidlərini itirmirdilər. Heyvanıstan sakini olmaları ilə talelərinə yazılan qürur və şərəf duyğusunu da əsla yaddan çıxarmırdılar. Onlar hələ də bütün İngiltərə ərazisində heyvanlara məxsus olan və heyvanların özləri tərəfindən idarə edilən yeganə fermanın sakinləri idilər! Heyvanlardan heç biri, hətta ən cavanları da, Heyvanıstandan on beş-iyirmi millik məsafədəki fermalardan bura pənah gətirənlər də özlərinin qərribə bir möcüzənin iştirakçıları olduqlarını heç zaman yaddan çıxarmırdılar. Yaylın atəşinin səsini eşidəndə, yaşıl bayrağın səmada qürurla dalğalandığını görəndə ürəkləri iftixar hissi ilə döyünürdü. Söhbət dərhal Consun qovulduğu, Yeddi Prinsipin işlənilib hazırlandığı, işğalçı insanların amansız döyüşlərdə məğlubiyətə uğradıldığı uzaq və əfsanəvi günlərə gedib çıxırdı. Köhnə arzuların heç biri yaddaşlardan silinməmişdi. Qoca Mayorun İngiltərənin insan tapdığından xilas olmuş yaşlı çöllərində qurulacaq Heyvanıstan Respublikası ilə bağlı arzularına inam hələ də böyük idi.

Həmin gün gələcəkdi. Bu lap tezliklə də ola bilərdi. Yaxud indiki heyvan nəslə həmin günü görməyə bilərdi. Amma o gün mütləq gələcəkdi! Hətta “İngiltərə heyvanları” mahnısının melodiyası ara-sıra fermanın künc-bucağında gizli şəkildə səslənirdi. Bərkdən oxumağa cürət etməsələr də, heyvanların çoxu bu mahnını bilirdi. Bəli, ola bilsin ki, həyat çətin keçirdi. Bəlkə də, bütün arzuları çin olmamışdı. Lakin istənilən halda onlar başqa heyvandan fərqləndiklərini anlayırdılar. Əgər ac qalırdılarsa, bunun səbəbi qəddar insan nəslini yedirdib-bəsləmələri deyildi, əgər çox işləyirdilərsə, yenə də özləri üçün işləyirdilər. Aralarında iki ayağı üstə gəzən bir varlıq yox idi. Heç bir heyvan başqasına “Cənab” deyə müraciət etmirdi. Bütün heyvanlar bərabər idilər.

Yayın ilk günlərindən birində Çığırğan qoyunlara ardınca gəlməyi əmr etdi və onları fermanın ucqar küncünə, cavan ağcaqayın pöhrəliyinə apardı. Burada bütün günü yaşıl çəmənlikdə otlayaraq Çığırğanın nəzarəti altında qaldılar. Qaranlıq qovuşanda Çığırğan özü fermaya qayıtdı. Qoyunlara isə hava isti olduğundan yerlərində qalması əmr etdi. Beləcə, onlar bütün həftəni pöhrəlikdə keçirdilər. Bu müddət ərzində başqa heyvanlarla heç bir ünsiyyətləri olmadı. Çığırğan hər gün vaxtının çoxunu qoyunlarla birlikdə keçirirdi. Dediyinə görə, onlara yeni mahnının sözlərini öyrədirdi. Bundan ötrə tək qalmalarına ehtiyac vardı.

Qoyunlar geri qayıdandan az sonra axşamətərfi iş gününü başa vurub fermaya dönən heyvanlar həyətdən səksəkə dolu at kişnərtisi eşitdilər. Heyvanlar təəccüb içərisində yerlərində mıxlanıb qaldılar. Bu, Kloverin səsi idi. O, yenidən kişnədi və bu dəfə bütün heyvanlar dördəyək fermaya götürüldülər. Həyətdə girib Kloverin nədən belə qorxu və həyəcanla kişnəməsinin səbəbini anladılar.

Həyətdə bir donuz şəstlə arxa ayaqları üzərində gəzişirdi.

Bəli, bu Çığırğan idi. Addımlarını ehtiyatla atırdı. Deyəsən, hələ iri qarnını iki ayağının üstündə gəzdirməyə alışmamışdı. Lakin müvazinətini asanlıqla saxlayaraq həyətdən keçib ferma binasına girdi. Bir neçə dəqiqə sonra isə dal qapıdan hamısı arxa ayaqları üstündə yeriyən bütöv bir donuz dəstəsi çıxdı. Bəzilərində iki ayaq üstə yerimək yaxşı alınırdı. Bəzilərinin bunu çox ehtiyatla etdikləri sezilirdi. Bir, yaxud iki donuz isə hər addımbaşı, sanki, yıxılmaqdan qorxurlarmış kimi, özlərinə istinadgah axtarırdı. Amma heç biri yıxılmadı və məharətlə meydançada dövrə vurub yenidən ferma binasına qayıtdılar. Ardınca isə köpəklərin dəhşətli hürüşməsi, qara xoruzun zil səslə banlaması eşidildi. Napoleon özü həyətdə çıxdı. Ağır, hökmlü nəzərlərlə hamını yuxarıdan aşağı süzərək köpəklərin əhatəsində iki ayağı üstə meydandan keçdi.

O, dırnaqları arasında qırmanc tutmuşdu.

Ortalığa ölü sükut çökdü. Qorxmış, özlərini itirmiş heyvanlar dayanıb donuzların dəstə ilə həyətdə iki ayaq üstə gəzməsinə tamaşa edirdilər. Elə bil, bütün dünya gözləri qarşısında kəlləmayallaq aşmışdı. Nəhayət, hamını bürümüş ilk sarsıntı anı keçdi. Köpəklər qarşısındakı qorxu-hürküyə, nə hadisə baş versə də, heç bir tənqidi fikir söyləməmək, heç nəyə etiraz bildirməməklə bağlı uzun illərdən bəri Heyvanıstanın bütün sakinlərinə aşılarmış vərdişlərə

baxmayaraq, narazılıq səsləri eşidilməyə başladı. Ancaq elə bu anda qoyunlar əmr alıblarmış kimi, var səsləri ilə mələməyə başladılar:

-Dörd ayaq yaxşıdır, iki ayaq daha yaxşıdır! Dörd ayaq yaxşıdır, iki ayaq daha yaxşıdır! Dörd ayaq yaxşıdır, iki ayaq daha yaxşıdır!

Qoyunlar beş dəqiqə aravermədən mələdilər. Onlar sakitləşəndən sonra isə daha etiraz etməyin mənası qalmamışdı. Artıq donuzlar ferma binasına qayıdırdılar.

Bencamin kiminsə burnunun çiyinə toxunduğunu hiss etdi. Geriyə çevrildi. Klover idi. Kloverin irinli gözləri daha da bulaşmışdı. O heç bir söz demədən Bencaminin yalından yapışmış Yeddi Prinsipin yazıldığı anbar divarına tərəf çəkdi. Bir-iki dəqiqə sonra ağ rəngli hərfərin həkk olunduğu divarın qarşısında dayanmışdılar.

-Gözüm yaxşı görmür! – deyə Klover süketu pozdu. – Əslində, cavan olanda da burada nə yazıldığını oxuya bilmirdim. Ancaq mənə elə gəlir ki, divardakı yazılar indi bir az dəyişib. Yeddi Prinsip necə, Bencamin, dəyişilibmi?

Həyatında ilk dəfə Bencamin özü üçün müəyyən etdiyi qaydaları pozmağa razılıq verdi və divardakı yazını oxudu. Prinsiplər əvvəlki idi. Yalnız bir Prinsip dəyişilmişdi:

BÜTÜN HEYVANLAR BƏRABƏRDİRLƏR,

**LAKİN BƏZİ HEYVANLAR BAŞQALARINDAN
DAHA ÇOX BƏRABƏRDİRLƏR!**

Bunun ardınca ertəsi gün fermada işlərin gedişinə nəzarət edən donuzların dırnaqları arasında qırmanc tutmaları heç kəsə qəribə görünmədi. Donuzların özlərinə radioqəbuledici almaları, yaşadıkları yerə telefon çəkdirmələri, “Con Bull”, “Tit-bit”, “Deyli Mirror” kimi nəşrlərə abunə yazılmaları da heç bir heyvanı təəccübləndirmədi. İndi fermanın bağçasında ağzında qəlyan gəzişən Napoleonun görünüşü də daha heç kəsi heyrətləndirmirdi. Bütün bunlar azmış kimi, tezliklə donuzlar mister Consun paltarlarını da dolabdan çıxarıb geyinməyə başladılar. Napoleonun əynində artıq qara pencək, darbalaqlı şalvar, ayaqlarında uzunboğaz ovçu çəkmələri vardı. Onun sevimli donuz xanımı isə missis Consun yalnız bazar günləri geyindiği ipək paltarda gəzirdi.

Bir həftə sonra günorta vaxtı fermada bir neçə ekipaj göründü. Qonşu fermalardan dəvət edilən nümayəndə heyətləri Heyvanistanın həyatı ilə daha yaxından tanış olmaq üçün gəlmişdilər. Ferma qonaqlara göstərildi. Onlar gördükləri hər şeyə, ilk növbədə isə, dəyirmanə heyran qaldıqlarını gizlətmədilər. Heyvanlar bu vaxt çuğundur tarlasının alağını edir, gözlərini

torpaqdan çəkmədən çox cidd-cəhdlə işləyirdilər. Kimdən – donuzlardan, yoxsa qonaq gəlmiş insanlardan daha çox qorxduqları bilinmirdi.

Axşam fermanın əsas binasından mahnı və gülüş səsləri ətrafa yayılırdı. Səsi eşidən heyvanlar birdən-birə içlərində qarşısıalınmaz arzu hiss etdilər: maraqlıdır, heyvanlarla insanların ilk dəfə bərabər hüquqlu tərəf kimi görüşdükləri bu anlarda nə baş verə bilirdi? Heyvanlar əvvəlcədən ümumi razılığa gəlmiş kimi, sakitcə fermanın bağçasına tərəf getdilər. Həyət qapısından keçib bir müddət tərəddüd içərisində dayandılar. Lakin Klover qabağa düşüb hamını arxasınca apardı. Onlar dırnaqlarının ucunda yavaşca evə yaxınlaşdılar. Boyları nisbətən uca olanlar pəncərədən içəri baxdılar. Yemək otağındakı uzunsov masanın arxasında altı nəfər fermer və altı tanınmış donuz oturmuşdu. Napoleon masanın baş tərəfindəki fəxri yeri tutmuşdu. Donuzlar saymazyanə əda ilə yumşaq kreslolarda yayxanmışdılar. Hamının başı kart oyununa qarışmışdı. Yalnız yeni sağlıq deyiləndə oyunu bir anlığa dayandırirdilər. Masanın üstündəki böyük qrafın tez-tez bu başdan o başa ötürülür, parçalar ağızına kimi pivə ilə doldurulurdu. Heyvanların pəncərə şüşəsinə yapışmış təəccüb dolu sifətlərinə fikir verən yox idi.

Foksvuddan gəlmiş mister Pilkinqton pivə parçını götürüb ayağa qalxdı. “Möhtərəm məclis iştirakçılarından indi söyləyəcəyim sağlığa badə qaldırmalarını xahiş edirəm – dedi. – Lakin içməzdən əvvəl zəruri saydığım bir neçə sözü diqqətinizə çatdırmaq istəyirəm”.

“Böyük məmnunluq hiss ilə bildirirəm, – deyə mister Pilkinqton sözünə davam etdi, – və hamının da dediklərimə şərik olacağına əminəm. Bilirəm ki, münasibətlərimizdə uzun müddət davam edən anlaşılmazlıq və inamsızlıq dövrü artıq arxada qalmışdır. Tək özümün deyil, burada əyləşənlərin hamısının fikrini ifadə edərək deyə bilərəm ki, artıq Heyvanıstanın hörmətli rəhbərlərinin qonşularına nəinki düşmənçilik hissləri bəsləmədən, hətta müəyyən inam və etimadla yanaşa biləcəkləri bir zaman gəlmişdir. İnanıram ki, hamı bu sözlərimə şərik olacaq. Bütün xoşagəlməz hadisələr unudulmuşdur, zərərli ideyalar tamamilə bir kənara atılmışdır. Bir vaxtlar belə fikir yayılmışdı ki, donuzların hakimiyyəti altında olan, onlar tərəfindən idarə edilən Heyvanıstanın mövcudluğunun özü qeyri-təbii hadisədir və qonşulara pis təsir göstərə bilər. Əksər fermerlər, qətiyyətlə, tərəddüd etmədən Heyvanıstanda dərəbəylik və anarxiya hökm sürdüyünü düşünürdülər. Onlar sizin ölkənin nümunəsinin öz fermalarındakı heyvanlara, hətta deyərdim ki, insanlara pis təsir göstərəcəyindən qorxurdular. Lakin bura gəldikdən sonra şübhə və həyəcan üçün heç bir əsas olmadığını anladım. Bu gün mən və dostlarım Heyvanıstanda hər şeyi öz gözlərimizlə gördük. Hər şeyi diqqətlə müşahidə etdik. Bilirsinizmi, nə aşkara çıxardıq? Aşkara çıxardıq ki, yalnız buradakı müasir təsərrüfatçılıq üsulları deyil, illərlə bərqərar olmuş qayda-qanun və dəmir intizam da bütün fermerlər üçün çox gözəl bir nümunə ola bilər”. Bu sözlərdən sonra mister Pilkinqton Heyvanıstanda iş heyvanlarının yaxın ərazidə yerləşən digər fermalardakı həmkarlarının hamısından daha çox zəhmətə qatlaşdıqlarını və daha az yemək tələb etdiklərini söyləsə, heç bir səhvə yol verməyəcəyinə əmin olduğunu bildirdi. Özünün, eləcə də həmkarlarının səfər zamanı Heyvanıstanda çoxlu yeniliklər gördüklərini və vaxt itirmədən bütün bunları öz fermalarında da tətbiq etməyə çalışacaqlarını vurğuladı.

“Çıxışımı Heyvanıstanla qonşuları arasında qurulmaqda olan dostluq əlaqələrinin vacibliyini bir daha xatırlatmaqla bitirmək istəyirəm – deyə o, nitqini yekunlaşdırmağa başladı. – Donuzlarla insanlar arasında indi heç bir mənafe toqquşması yoxdur və ola da bilməz. Bizim mübarizələrimiz də, çətinliklərimiz də eynidir. Məgər işlə bağlı problemlər hər yerdə eyni deyilmi?” Mister Pilkinqton çıxışının bu yerində sözünə ara verib əvvəlcədən hazırladığı müdrik kəlamı söyləmək niyyətində idi, amma həyəcanlandığından demək istədiklərini yada sala bilmədi. Bir qədər duruxub, nəhayət, dilləndi: “Əgər sizdə işçi heyvanlar varsa, bizdə də işçi sinif var”. Masa arxasından şən bir uğultu keçdi. Mister Pilkinqton donuzları fermada müşahidə etdikləri sət idarəçilik üsulu, uzun iş günü, ərzaq payının azaldılması və heç bir heyvanın nazı ilə oynamamaları münasibəti ilə bir daha təbrik etdi.

Pivə parçalarının doldurulduğuna əmin olduğdan sonra mister Pilkinqton hamının ayağa qalxmasını xahiş etdi və çıxışına təntənəli şəkildə yekun vurdu: “Cənablar, Heyvanıstanın çiçəklənməsinin şərəfinə badə qaldırıram!”

Alqışlar və döşəməyə zərblə vurulan ayaq tappılıtları eşidildi. Napoleon görünməmiş iltifat göstərərək kreslosundan qalxdı, masanın ətrafında dövrə vuraraq pivəsini son damlasına qədər içməmişdən əvvəl parçını mister Pilkinqtonun parçı ilə toqquşdurdu. Alqış səsləri sakitləşəndən sonra hələ də ayaq üstə dayanan Napoleon da bir neçə söz demək istədiyini bildirdi.

Bütün danışıqları kimi, bu dəfəki nitqi də qısa və işgüzar idi. Napoleon da qarşılıqlı anlaşılmaqlıq dövrünün artıq arxada qalmasından çox məmnun olduğunu bəyan etdi. “Uzun müddətdən bəri idi ki, bizi gözləri götürməyən düşmənlərimiz – belə düşünmək üçün əlimizdə hər cür əsas var – şəxsən mənim özümün və həmkarlarımdın şübhəli, hətta deyərdim ki, inqilabi baxışlara tərəfdar olmağımız haqqında şayiələr yayırdılar. Həmin şayiələrə görə, guya, biz qonşu fermalardakı heyvanları öz sahiblərinə qarşı üsyana hazırlamaq məqsədi güdürmüşük! Bu fikir qədər həqiqətdən uzaq olan başqa bir uydurmanı təsəvvürə gətirmək mümkün deyildir. Keçmişdə də, indi də bizim əsas məqsədimiz bütün qonşularımızla dinc yanaşı yaşamaq və qarşılıqlı işgüzar münasibətlər qurmaq olmuşdur. Mənim rəhbərliyində təmsil edilmək şərəfinə layiq görüldüyüm ferma, əslində, kollegial idarə olunan qurumdur. Hələlik mənim üzərimə düşən idarəçilik hüququ donuzların ümumi mübarizəsi sayəsində qazanılmışdır”.

Napoleon daha sonra sözünə davam edərək dedi: “Mən köhnə şübhələrin tam şəkildə yoxa çıxdığına inamıram. Eyni zamanda son vaxtlar bizim fermanın idarəçiliyində həyata keçirilən bir sıra dəyişikliklərin bundan sonra daha böyük qarşılıqlı inam və etimad mühiti yaradacağına, fərqlərin aradan qalxacağına əminəm. Məsələn, təəssüf ki, indinin özündə də fermamızdakı heyvanların bir-birlərinə “yoldaş” deyərək müraciət etmək kimi axmaq vərdisləri qalmaqdadır. Buna birdəfəlik son qoyulacaq. Mənşəyi bizə məlum olmayan başqa bir əcaib ənənə də mövcuddur: hər bazar günü səhər heyvanlar qoca donuzun bağda, kötüyün üstünə qoyulmuş kəlləsi önündən təntənəli marşla keçirlər. Tezliklə bunun da qarşısını almalı olacağıq. Həmin kəllə sümüyünü isə təcili dəfn etmək lazımdır. Nümayəndə heyətinin üzvləri, yəqin,

meydanda dalğalanan yaşıl bayrağı da gördülər. Əgər fikir vermisinizsə, inanıram ki, əvvəllər bayrağın üstündə olan buynuz və dırnaq təsvirinin indi oradan götürüldüyü diqqətinizdən yayınmamışdır. Bundan sonra bayrağımızda, sadəcə, yaşıl rəng olacaq”.

“Mənim mister Pilkinqtonun mehriban qonşuluq ruhu ilə aşılənmiş gözəl nitqinə yalnız bir düzəlişim var, – deyər Napoleon sözünə davam etdi. – Mister Pilkinqton Heyvanıstan haqqında danışanda, təbii ki, bilmirdi, – əlbəttə, bilə də bilməzdi, çünki mən özüm də bu barədə ilk dəfə sizin yanınızda söz açıram. Bizim qərarımızla “Heyvanıstan” adı artıq həmişəlik ləğv edilmişdir. Ölkəmiz bundan sonra yenə də “Malikanə” ferması adlanacaqdır.

-Cənablar! – deyər Napoleon nitqinə yekun vurdu. – Mən də sizə eyni sağlığa, lakin təbii ki, bir qədər dəyişdirilmiş şəkildə badə qaldırmağı təklif edirəm. Parçlarınızı ağzına qədər doldurun. Cənablar, mənin deyəcəyim sağlıq budur: “Malikanə” fermasının çiçəklənməsi şərəfinə!

Bu tost da əvvəlki sağlıqlar kimi ürəkdən alqışlandı. Parçlardakı pivə son damlasına qədər içildi. Pəncərə şüşəsi arxasından bu mənzərəni seyr edən heyvanlarda elə təsəvvür yaranmışdı ki, içəridə, sanki, çox qərribə hadisələr baş verir. Donuzların sifətlərində belə dəyişiklik yaranan nə idi? Kloverin nurunu itirməkdə olan irinli gözləri donuzların birinin sifətindən o birinə yönəlirdi. Bu sifətlərin birində beş buxaq, o birində dörd buxaq, başqalarında isə üç buxaq vardı. Sifətlər onun gözləri qarşısında ifadələrini dəyişir, əriyib bir-birlərinə qarışırdılar. Alqış səsləri bitəndən və dəstə yenidən qumar masasının ətrafına qayıdıandan sonra heyvanlar da sakitcə pəncərənin önündən çəkildilər.

Lakin beş-on addım aralanmamış ayaq saxlamalı oldular. Ferma binasından qulaqbatırıcı bağırtı səsləri gəlirdi. Heyvanlar yenidən özlərini pəncərənin qabağına çatdırıb içəri baxmağa başladılar. Qonaq otağında mərəkə qopmuşdu. Qəzəbli çığırtılar və zərblə masaya dəyən yumruq səsləri eşidilir, şübhə və inamsızlıq dolu baxışlar qarşılaşır, təkzib və etiraz sədaları göyə yüksəlirdi. Həyəcanın səbəbi Napoleonun da, mister Pilkinqtonun da eyni anda tuz çıxarmaları idi.

On iki səs əsəbiliklə mübahisə edirdi. Bu səslərin hamısı bir-birinə bənzəyirdi. Donuzların sifətində baş verən dəyişikliyin səbəbi ferma sakinlərinə yalnız indi aydın oldu. Heyvanlar təəccüb dolu baxışlarını donuzlardan insanlara, sonra isə təkrar insanlardan donuzlara çevirirdilər. Gözlərini zilləyib təkrar-təkrar baxırdılar. Lakin artıq onları bir-birindən fərqləndirmək, kimin kim olduğunu ayırd etmək mümkün deyildi.

